

הפענו

כתב עת מוצא לאור על ידי מוסד יצחק ברייער של פועלי אגודת ישראל

הועתק והוכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org בתוכן

ע"י חיים תשס"ט

- 1 . . . תפקידי הרב / הרב שמשון רפאל הירש זצ"ל
- 3 . . . . . סמפוזיון על דמותו של רב / בהשתתפות רבנים, אנשי מדע, מורים ואנשי צבור
- 27 . . . . . בענין מצות ישוב ארץ ישראל / הרב קלמן כהנא
- 33 . . . . . האם השלו המבוית עוף טהור ? / ד"ר י. מ. לוינגר
- 36 . . . . . זמן הדלקת נר חנוכה בערב שבת / הרב ח. ז. גרוסברג
- 41 . . . . . הערה ב, נתן סאה ונטל סאה" / פרופ' ד"ר ש. ברויאר
- על ספרים ועל סופריהם
- 43 . . . . . תוספות חכמי אנגליה / יונה עמנואל
- 54 . . . . . הערה בענין ביטול הסנהדרין / ד"ר מרדכי ברויאר

בס"ד ירושלים ת"ז טבת תשל"א • כרך יא גליון ב • המחיר — 2 ל"י
מנחם שנתני: בישראל — 6 ל"י
בחזון לארץ — 3 \$

תפקידי הרב בישראל

בע"ה. שלום לכבוד ידידי הרב נ"י מהו"ר משה ליב ענגעל נ"י!
הנה טרדות מטרדות שונות מנעוני עד היום הזה להשיב על דבריך הנעימים ולהגיד לך אשר מאוד שמחתי לראות כי היה ה' הטוב אתך לגמור לגזור עליך כנפשך, ולהכין לך מושב בקרב אחיך בדרך שלום ואמת: כן יהי' ה' אלוקיני עמנו להכין כסאך ולסעודך בימין צדקו ולהדריךך בדרך מישור, כן כל ימיד לטוב לך ולכל הגלויים עמך ושומרי משמרתך לבנח.

ועתה שאלחני ידידי נ"י להיות לך לעזרה מרחוק במעט תבונתי וליעץ עליך עיני הכהה, את הדרך אשר תלך ואת המעשה אשר תעשה בקרב עדתך למען תנהלם על מי מנוחות הקושט והאמת ותצילם מתחלואי הזמן אשר מזה ומזה יארבו היום על נתיבות דרכינו. — הנה דבר גדול שאלחני בני, אשריך כי נגעה הדאגה הזאת אל לבך, ומי יתנני חכם וגבון ואדע להורות בני דוריני איזה דרך ישכון אור ואיזה נתיבה אל — מות, אכן את אשר אתי בקט שכלי וכמיעוט בינתי לא אכחד ממך אולי תמצא ברכה בו.

סוד ה' לישרים החפצים בכל לב ונפש לעשות רצונו, אשר כל חכמתם היא להתרחק מכל ערמה, אשר לבם ומחשבותם רצויים בעיני אלוקים ואדם, עיניהם לבוכה ביטו, לא יסתכלו ימין ושמאל את אשר ראובן ושמעון יגידו למו, אם בעיני ראובן ימעטו ובעיני שמעון ירבו עשות, כי אם את פי' ה' ישאלו, דעת דרכיו יחפצו, הוא יכון מצעדיהם, ותורתו בלבם, ואם הם רצויים בעיניו מי ירשיעם? ואם בעיניו לא יצדק, תפארת בני אדם הבל למו. על כן ראש ותכלית כל חפציו יהי' בכל עת לכוון מחשבותיך, דבריך ומעשיך עם רצון בוראך, ולהורות בכל תנועותיך את בני עמך את הדרך אשר ילכו בו; כאשר מביט האדם במראה מצחצח, נחשת קלל, כן יסתכלו אנשי עדתך כך לדעת את אשר יבחרו ואת אשר יחדלו, ואם כן אין טוב לך כי אם להגות בתורת ה' יומם ולילה להרבות יום יום מאור עיניך וטוהר לבך מבאר תורתו, ותוסיף יום יום חכמה ודעת מה יעשה ישראל, למען תצלה להיות מורה דת אלקים באמת, ותורת ה' המסורה לנו בכתב ובע"פ וחכמת דברי חכמים ז"ל וטוהר מדותיהם הוא יהי' לך עמוד ברזל וחומת נחשת, הוא הסלע אשר עליו יעמדו רגליך, הם המשען והמשענה ביריך לכונון אשוריך, דבוריך ומעשיך במעגלי האמת והצדק, ולא המדרש עיקר אלא המעשה, וגדול הלימוד שמביא לידי מעשה, וגדול מן המעשה העושה והמעשה, הזוכה והמוכה את הרבים לשמור ולעשות את כל דברי תורתנו. עוד שים לבך ודעתך לכל עניני עדתך, היה אח ורע ואוהב להם בכל עניניהם, וכל אשר תמצא בכוחך להרבות שלותם ושלומם עם אלקים ואדם עשה, ואל תאמר אדם גדול אני, זיעת אפך בעבודת צבורך היא תפארתך והיא תהלתך. והתחזק להיות שונא בצע בכל מאמצי כוחך להשוות קטון וגדול ולעסוק בצרכי צבורך לשם שמים באמת — והיית נעים למעלה ונחמד למטה ויגהרו אליך לבב כל אנשי עדתך, והם סרים למשמעת דבריך בלב טוב ובנפש חפצה — כי ידעו נאמנה אשר רק שלומם וטובתם לנגד עיניך בכל דבריך ומעשיך. ואם שבר בת ציון תעלה על

לכך, וראית כי אחת היא מחלתינו ובאחת תעלה ארוכתינו, היא עזיבתנו תורה חכו"ל הצווחת ועומדת מימי קדם: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ ואם אין תורה אין דרך ארץ, ואם אין דרך ארץ אין תורה, ומאז מאסנו לשמוע דברי חכו"ל האלה באמת דרך ארץ שלנו חסר יראת ה', ואנשי תורה יכשלו רגליהם במעגלי דרך הארץ, והנה רק יגיעת שניהם משכחת עון ויבור רוח הטומאה מבינינו, ופרידתם השכיחה שניהם הדרך ארץ והתורה מבני דורנו, ע"כ תהי נא המכשלה הזאת לנגד עיניך, והיית אתה לאות ולמופת בקרב עדתך אשר שניהם כאחד טובים ויכון האישי הישראלי לשאת כתר התורה והדרך ארץ יחדיו על ראשו, ואנשי השמאל ילמדו ממך ליקר התורה, ואנשי הימין ילמדו ממך ליקר דרך ארץ והיית רופא נאמן לתחלואי בני עמך, ותשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם וחפץ ה' בידך יצליח.

ודאגת יומם ולילה ללימודי התינוקות הבנים והבנות הקטנים בקרב עדתך, ולא תתן שינה לעיניך, ולא לעפעפיך תנומה עד אשר תמצא מקום לילדי עדתך להרביצם עלי מבועי נחלי התורה והתושיה, למשוך לבם לתורה ולדרך צמותו ולהדריכם באורח מישור, אשר במעגלותיו ימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, זה עיקר ותכלית כל הפציר, הלא רק מפי עוללינו ויונקינו נוסד עזו ותקוה לאחרינתו. ואל יהי קטן בעיניך ללמוד בעצמך ובכבודך את הבנים ואת הבנות, הדרך אשר ילכו בה והמצוה אשר יעשו, ואל תטה אוזן למלחשים באזניך לאמור „אין כבוד לרב ללמוד צעירי ימים תורה“, הלא במקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב, כ"ש במקום שהגיע עת לעשות לד' לנטוע כבוד המקום בנפש הצעירים ולחנכם ע"פ דרכם אשר לא יעזבו עוד כי יגדלו — ואיה איפה דרך אחרת למלט אחריתנו משחת אם לא נחזק ידי בנים יולדו לקנות לבביהם הרכים לד' טרם יהבלו בהבלי השוא והשקר המשוטטים על כנפי רוח הומן. ואם במצוה הגדולה הזאת תחזיק בשתי ידיך, ואליה תקדיש כל רעיונותיך ומעשיך, ודבוריך כל מעשיך לשם שמים, סוף כבודך לבוא ותיקר מאוד בעיני אנשי עדתך ויכבדוך כאב ילדיהם, וכמזכה נפשם לחיי עה"ב וכמציל מחמדיהם משחת בלי.

והנה ידעת בני ידעת, גדולה וקשה היום עבודת משמרת הרב האמיתי בדורנו היתום הזה. ולולי ה' יהי בעורנו אין תקוה לאחרינתו. אכן גם את זה ידעת — הא-ל הטוב לא ימנע הטוב מכל משחרי הטוב באמת, ידים רפות יחזק, עיני העורים יפקח, ברכים כושלות יאמץ ואף השם נמצא לנו בכל עת, כי גדרשהו באמת ובתמים, ע"כ חזק ואמץ, ההרים הגדולים ימושו למישור לפני הבא ברוח ה' לא בחיל ולא בכח, לא בערמה ולא בתחבולה, כי אם ביראת ה' וברוח תורתו מגינו. עתה צלח ורכב ויהי ה' עמך ועם כל תומכי ידיך.

כאות נפשך, ונפש מכבדך ד"ש כל הימים.

שמשון בן לא"א כמו"ה רפאל הירש פ"פ

[ניקלסבורג]

דמותו של רב בישראל

סמפוזיון

על הנושא: דמותו של רב בישראל

שנערך ע"י מערכת "המעין", ביום י"ט תשרי, ד' דחזה"מ סוכות תשל"א
ב"אהל בנימין", ירושלים ת"ו

המשתתפים:

הרב נתן אורטנר, תל-אביב
מר משה ארנד, ירושלים
מר משה בראשר, ירושלים
ד"ר מרדכי ברויאר, ירושלים
מר ידידיה כהן, קבוץ סעד
הרב שמעון אשר כהן, ירושלים
הרב ישראל מאיר לאו, תל-אביב
הרב משה מונק, פתח-תקוה
מר יונה עמנואל, ירושלים
מר שמואל עמנואל, קבוץ שעלבים
פרופסור יחזקאל קוטשר, ירושלים
הרב רפאל קצנלנבויגן, ירושלים
מר שלום שכנא רותם, ירושלים
הרב מאיר שלינגר, קבוץ שעלבים

המנחה: ד"ר מרדכי ברויאר

התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו. אמרו חכמים הרבה חכמה למדתי מרבתי: ויותר מחברי ומתלמידי יותר מכולם. וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול כך תלמיד קטן מחדד הרב עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה מוארת.
רמב"ם: הלכות תלמוד תורה פרק ה הלכה יג

מר יונה עמנואל

רבים מדברים וכותבים היום על דמותו של הרב. לא כל מה שכותבים נכון, ואולי לא כל מה שנכון — כותבים. אנחנו רוצים פה לעשות נסיון בחוג שלנו, חוגו של „המעין“, לתרום משהו לבירור הנושא הזה. כולנו יודעים שמקומו של הרב, הרבנות, דמותו של הרב — אינם היום ברמה הדרושה, ואולי נצליח יחד להגיע לאיזה סיכום חיובי.

בענין זה של דמות הרב יש לדון בשלשה דברים: הסיבות שגרמו לכך שהגענו לאן שהגענו, המצב והתיקון. הייתי מציע לא להאריך בדיבורים על המצב. כולנו יודעים אותו, אחד רואה אותו פחות שחור ואחד יותר. העיקר לפי דעתי הוא לדון בסיבות למצב שהגענו אליו ובאפשרויות הקיימות לתיקונו. אין לי הרבה אשליות שאנחנו פה בחוג שלנו נוכל לתקן עולם ומלואו, אבל בכל זאת, אם חוג „המעין“ יגיע לאיזה סיכום מסוים ואנחנו נפרסם זאת ב„המעין“, יש לקוות שיהיה לזה הד.

ד"ר מרדכי ברויאר

אומר משהו על פרשת לידתו של הסימפוזיון הזה. המערכת דנה במכתב של אחד הקוראים הוותיקים שפורסם בגליון האחרון של „המעין“. הוא מביע תמיהה על כך ש„המעין“ ממעט בזמן האחרון להביא דברי התייחסות אל הווי ימינו מנקודת מבטו של חוג „המעין“. זה לא תמיד היה כך. היו זמנים ש„המעין“ כלל מדור, אפילו מדורים, שתפקידם היה להביא דברי תגובה על ענינים אקטואליים. גדמה לי שמיעוט הכתיבה האקטואלית ב„המעין“ בזמן האחרון נובע מתוך זהירות, אולי זהירות יתירה, של העוסקים בדבר, שלא להכנס לדברים השנויים במחלוקת המפלגות והאישים. וכיון שניתנה רשות להיזהר, שוב אינו מבחין בין מה שטוב להיזהר ממנו ובין מה שמצוה לומר מתוך הנחה שהוא גם יישמע. אנחנו חושבים שאותו קורא צדק במגמת ביקורתו על מערכת „המעין“. עלינו לשוב לנסות ולהגיב ולהדריך דעת-קהל, כפי שעושה זאת כל בטאון הסבור שיש לו מה לומר. וכך עלה הרעיון בדבר הסימפוזיון הזה, ואנו מקוים שיהיה לו המשך.

אומר גם משהו על הנושא. הוא עלה תחת הרושם של מודעה מסוימת, שהופיעה בעתון-ערב שאינו ידוע בציבור כעתון דתי, כשהיא חתומה בידי רבנים וראשי ישיבות, שהביעו דעתם על אישיות דתית מסוימת. רבים מאנשי חוגנו התרשמו קשות ממודעה זו, וסבורני שאין במה כ„המעין“ המחזיקה עצמה במה רצינית, זהירה ובעיקר שוחרת אמת, יכולה להרשות לעצמה לפסוח בשתיקה על מאורעות כגון אלה. מבחינת הנושא שלנו הייתי מגדיר את „חוג המעין“ כקבוצת אנשים אשר במושג „שלטון התורה“ השגור בפיהם נותנים מקום אינטגרלי לחכמי התורה. סבורני שאין אנחנו מוכנים לדון במושג „שלטון התורה“ ככדבר הנטול כל התחייבות אישית, הווה אומר התחייבות כלפי אישים. מצד שני — הנכונות והרגשת החובה לביקורת. הרי לך חוג אנשים שאמונת חכמים מחייבת אותם כבקדמת דגא, אלא

שאין הוא מוכן לקבל את הסיסמה „אמונת־חכמים“ כתירוץ, כיסוי וגיבוי סתמי וטוטאלי לכל פגם ולכל תמיהה ולכל עיוות הנראים לו בחיי התורה הציבוריים בארץ. מכל מקום שלטון התורה מותנה בקיומם ובהנהגתם של חכמי התורה. לפיכך הדילמה שלנו קשה יותר מאשר הדילמה של אחרים, אשר אמנם שותפים לנו בהעלאת המטרה והאמת האמונתית של שלטון התורה, אבל מסוייגים לגבי התוכן הממשי של „וחכמיה“, „ורבניה“.

פרופ' יחזקאל קוטשר

אפתח בשבחה אכסגיה: אני מוצא שדבר גדול הוא, כי החוג הצנוע הזה של „המעין“ קיבל על עצמו תפקיד שהוא היום מן התפקידים המרכזיים, כלומר לברר את הבעיה העומדת על הפרק. אני מרשה לעצמי לקרוא כאן שני משפטים המעידים, כי עורכי „המעין“ אינם חסרים אומץ לב, ולא ראיתי דברים מעין אלה בשום מקום אחר: „ישנם מוסדות ומפלגות דתיים שבהם שולטים בעלי מרפקים ולעת הצורך הם מצליחים להשיג גיבוי רבני הדרוש להם כדי להתגבר על מתנגדיהם בפנים ובחוץ“ (המעין, תשרי תשל״א, כרך יא, גליון א). אותו סעיף בעמוד 54 מסתיים במשפט: „והוא רחום יכפר עון ראשי העדה“. עלי לברר את העורך על הניסוח הזה. זה היה דבר בעתו.

לפני שנציע הצעות אשר לתיקון המצב צריך לדון בסיבות. אנהנו יודעים שיש הרבה אישים נערצים אין קץ בקרב הרבנים, שבכל זאת אחד מהם היה אנוס להודות בשיחה אתי, שבענין הנדון באותה מודעה ושבקשר אליו חשתי חובה ליוזם פעולה ציבורית, אין רב שיכולתי לשאול אותו דעת תורה! — כיצד קרה הדבר? מה האווירה שגרמה לכך?

לצערי מכיר אני מעט מאד את טיב הרבנות והרבנים בגולה שהושמדה. הייתי עדיין צעיר מדי כדי לדעת בדיק מה מעמדו של הרב. אבל זוכר אני את מורי ורבי הרב שמואל דוד אונגר וצ״ל. אין לי ספק שהיתה לו שליטה גמורה בקהילתו, בשיבתו ובסלובקיה כולה. איש לא היה מעז להמרות את פיו. הוא היה יכול לצאת למלחמה נגד כל אדם, בודאי נגד כל אדם בקרב היהדות האורתודוקסית. למדתי בפרנקפורט שבגרמניה, וגם שם לא היה לי הרושם שהרב ברויאר ז״ל היה פוחד ממישהו או שהיתה אווירה שגרמה לו שישמור את לשונו. והוא הדין למורי ורבי הרב ז״ל הופמן ז״ל. הייתי באמריקה. לצערי השיטה הנהוגה שם מן הגרועות ביותר. שם כידוע אפשר לפטר רב אחרי שנה. על כן רב צריך להיות בעל אומץ לב יוצא מגדר הרגיל כדי להתנגד אפילו לפרוידנט שלו. את הקהילה ברוב המקרים מנהל הפרוידנט, והרב שותק. הדברים אמורים לא רק לגבי הרבנים הקונסרבטיביים, אלא גם הרבנים האורתודוקסים. שם אין לי טענות על הרבנים. איך אפשר לדרוש מאדם שיסכן את קיומו, קיום משפחתו, להלחם על כל תג ותג, על כל צעד וצעד? אינני יודע מה היה המצב בליטא, אבל שאלתי יהודי ירא שמים המקורב לחוגי ליטא: האם נכון, כי בליטא נתקיימה תורה, אמנם תורה מפוארת, אבל בעיקר במשפחות רבנים מסוימות, ובקרב „כלי קודש“? הוא אמר: „נכון, הישיבות נתקיימו בתוך סביבה עוינת“, כלומר לא היה קשר כבר — הדברים אמורים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם — בין ציבור בעלי הבתים ובין הרבנים. חורתי ושאלתי את הרב מלצר ז״ל

מרחובות. הוא אמר: „אני לא הייתי מנסח את זה בצורה כל כך חריפה, אבל הייתי אומר — סביבה אדישה“. הרושם שלי הוא שההישגים בתחום האיכות, בתחום העמדת תלמידי חכמים אדירים, לא היו מאוזנים בהישגים בתחום הכמות, כלומר הקמת בעלי בתים.

כאן בארץ ישראל יש רקע מיוחד. יש כאן פגישה של הישוב הישן עם רבני מורה אירופה, בעיקר תופשי ישיבות מליטא ואולי קצת רבנים מפולגיה וקצת רביים. עלינו לדעת, כי לא רק היום אלא עוד יותר בתקופות הקדומות הישוב הישן היה שרוי בעוני איום ונורא. אפילו היום, כשלכאורה אומרים שאין אדם שאין לו מה לאכול, גם היום יש אנשים היושבים על התורה ועל העבודה, כביכול, ולמעשה מכלים את רוב זמנם בריצה להשיג תמיכה להשיא בן או בת. האווירה הזאת, הפחד מפני המחור והפחד ללחם לאכול ולבגד ללבוש, שלעתים אינה כבר אלא מעין ירושת העבר בלא יסוד של ממש היום, היא הנותנת לדעתי את אותותיה גם בטובים שברבנים, שאינם מעיזים ואינם יכולים להעיו. לי היה קל לפעול נגד אישיות מסוימת, שכן לא הסתכנתי; מה היה לי להפסיד? אבל היו אנשים שהיה להם מה להפסיד, ואני לא פניתי בפעולתי לשום אדם, שיכול היה לסכן משהו, מפני שלפי דעתי דבר זה אסור. אם משהו קופץ ואומר רוצה אני, אחרי שאני מזהיר אותו, — טוב, אבל בעצם יכולים לפעול רק אנשים בלתי-תלויים ששום גורם אינו עשוי לקפח את פרנסתם. על כן דוקא אלה צריכים לפעול. הזקנים צריכים לדבר, לא הצעירים — מהם אי אפשר לדרוש דבר כזה.

אם כן, אני בטוח שפחות או יותר זוהי סיבת כל הסיבות. יש אנשים מצוינים, אבל איך אפשר לבקש מהם שיסכנו את קיומם, שיסכנו את מעמד קרוביהם. קריאת ביניים: „לא תגורו מפני איש“.

פרופ' קוטנר: זה אתה צריך לקיים לגבי עצמך, אתה יכול לומר זאת לחברך, אבל אסור לך להתרעם עליו כשאינו מקיים חוב זה, כשם שהוא אינו מקיים איזו מצוה אחרת ואתה עדיין לא תפסול אותו או תוציא אותו מן הציבור. „לא תגורו מפני איש“ — קודם תקיים את זה לגבי עצמך. האם אתה יכול לדרוש מאדם שיסכן את פרנסתו בגלל „לא תגורו“? אני מעריץ את אלה שעושים ויוצאים בגלוי, אבל אינני מתרעם על מי שאין לו הכח לקיים את הכתוב „לא תגורו“.

מה צריך לעשות? הייתי אומר בקיצור שני דברים. יש ללכד ציבור חזק של בעלי בתים צנועים ואמיצים, כחוג „המעין“, בעלי בתים שפרנסתם אינה קשורה במוסד דתי זה או אחר, שיכבה רחבה של בעלי בתים בלתי-תלויים אלה יכולים להשפיע. הגה יוסה מעונייא (בראשית רבה בפרשת דינה פרשה פ, א) — לא כתוב רבי יוסה מעונייא (יש רק כתב-יד אחד שמוסיף לו את התאר רבי) אלא נאמר: יוסה מעונייא תרגם בכנישתא דמעונייא (כנראה בטבריה) — היה מתרגם [מפרש] שסוק (הושע ה, א) ואמר: עתיד הקב"ה להעמיד את הכהנים בדיון: למה לא יגעתם בתורה? והם עונים: אין אנחנו מקבלים את מתנות הכהונה. פונה הקב"ה אפוא לישראל, הם אומרים: מה נעשה, אנשי בית הנשיא לוקחים ממנו. שמע רבי, היינו רבי יהודה נשיאה, נכדו של רבי, וכעס על יוסה. עלה ר' שמעון בן לקיש לפייס אותו. הזמין רבי את האיש. יוסה מעונייא לא נבהל וחזר על דבריו לפני ר' יהודה נשיאה והרחיק לכת עד כדי כך שאמר, „כאמה בתה“ (יחזקאל טו, מב) — דינה

כמו לאה אמנו. כדור כן נשיא, כמזבח כן כהניו.

ועתה ראה בעיניך: ר' יהודה נשיאה, ודאי היה מן הגדולים וודאי היה מן הטובים, אבל היו אנשים מסביבו — ואנחנו מכירים את הדבר הזה — שלא נהגו כפי שהיו צריכים לנהוג. ר' שמעון בן לקיש ודאי ידע את הדברים, אבל משום מה כנראה לא יכול להרים את קולו. אולם משנמצא אדם שאמר את הדברים, והיה זה אדם פשוט, איזה דרשן קטן כנראה בבית כנסת מסוים, שאפילו התואר „רבי“ לא היה עליו, נחלץ ר' שמעון בן לקיש לא להגן על ר' יהודה נשיאה אלא לפי שאת ר' יהודה נשיאה על אותו יוסה מעונייא. ואותו יוסה שאיננו תלמיד-חכם או גאון אדיר, דבריו עשויים להשמע כשהוא מדבר גלויות, כשיודעים שנימוקיו ישרים. דבר אחד אסור לעשות, וזה כבר הוזכר כאן: אסור להלחם בנושאי הרבנות. במקום מסוים שלמדתי, ראיתי כיצד חברי, מתוך אובדן אמונה בחכמי הזמן הגיעו לאובדן אמונה בחכמי התלמוד והראשונים. וזוהי הסכנה הגדולה ביותר. לא פרופסורים, לא של האוניברסיטה העברית ולא של בראילן, יוכלו להיות מנהיגי היהדות הדתית. מנהיגי היהדות הדתית צריכים להיות הרבנים. אבל אין זאת אומרת, שהשכבה הרחבה של סתם יהודים לא תוכל להשפיע, קודם כל תוך שינוי האווירה שבה גדלו חלק הגון של הרבנים האלה.

השתנו הזמנים. היה זמן שרוב הנוער שהצטרף ל„מורחיי“ יצא לתרבות רעה, ואני ראיתי זאת בעיני כאן בארץ-ישראל. היום יש למפד"ל נוער מצוין, יש להם ישיבות, יש אווירה אחרת, אדרבה, אשרי ילדותנו שביישה את זקנתנו. יש ציבור של בעלי בתים לעתיד לבוא, ויש ציבור רחב גם של רבנים לעתיד לבוא. אנחנו צריכים מצד אחד לחזק את ציבור בעלי הבתים (על האמצעים יש מקום לדון), ויש מצד שני לעשות הכל כדי לשחרר את לומדי התורה, בעיקר כשהם נושאים במישרות אחריות, כדי שיתקיים בהם „ונא אל תצריכנו ה' אלקינו לא לבוא ליד-י מתנת בשר דם ולא לידי הלוואתם“. אני חושב ששינוי כזה, אבל הוא לא קל, עשוי לחולל את המיפנה.

הרב משה מונק

אני רוצה לעמוד על הנושא איך מחנכים רבנים, ולא: איך עושים את הרבנים בלתי-תלויים. סמינר לרבנים — לא. סמינר לרבנים, במידה שיש נסיון, מגדל על פי רוב עמי-ארצות, והוא לא יכול לבוא במקום ישיבה. מסיבות ענייניות וגם ציבוריות לא נראה לי הדבר הזה.

ב"ה יש היום רבנים צעירים מוצלחים ביותר, בעלי השפעה גדולה מאד, בקרית שמונה, במגדל העמק ובעוד מקומות, גם בתל-אביב. הם גדלו בישיבות ויש להם היכולת הגדולה מאד להשפיע. אלא שהם מעטים מאד. ואני חושב שאם סמינר לרבנים — לא, הרי הכשרה לרבנים, נוסף על הישיבה — כן. אפשר את דברי. הרי לפניכם רשימה של תפקידים שלדעתי רבנים חייבים היום לעסוק בהם, ובכוח הכשרתם בישיבה בלבד אינם מסוגלים לכך. הדבר הראשון הוא לפסוק הלכות. זה בעצם מה שלומדים בישיבה, אבל רק בעצם, כיון שההלכות שהפוסק נדרש להן היום אינן רק בתחום של תרנגולת ולא רק איסור בורר בשבת, אלא עניינים הנובעים מבעיות של חברה ומבעיות טכניות. קשה מאד להגיד שרב מסוגל היום

להתמצא בבעיות כאלה ללא הכנה והכשרה מרובה ביותר בתחומים רבים מאד. פה בארץ קרה דבר שקשה למצוא לו תקדים במקום אחר: תפקיד הרב הופרד מתפקיד הדיין, האחד מתמחה רק בבעיות גיטין, קצת גירות, והאחר עוסק בהלכות אחרות. פה יש בעיה עצומה של הבנה טכנית והבנה חברתית והתמצאות בבעיות כלכליות, ענייני מניות וריבית ועוד ועוד.

התפקיד השני של הרב הוא להיות גואם, והיום התפקיד הוא לגאום לפני ציבור רחב ומגוון מאד. זה ציבור של דתיים, של בעלי בתים וותיקים שיש להם נוסח משלהם, זה ציבור של גווער, זה ציבור הרוצה לשמוע את הרב לא רק בבית הכנסת אלא באסיפה. זה ציבור של לא-דתיים הרוצים לשמוע רב שיגיע אליהם. יש לדעת לגאום שם בחתונה ולהבדיל להספיד. השאלה היא, איך מחנכים אדם כזה. שלישית: רב חייב להיות מארגן, מארגן ענייני כשרות — ואנחנו יודעים כמה קשים ועלובים הדברים האלה — מארגן עניינים של שבת בבתי החולים ובעיות מסוג זה שהן קשות ביותר, כגון ענין ניתוחי מתים.

רביעית: רב חייב להיות מסוגל להפעיל השפעה אישית על אנשים. לשם כך עליו לדעת, איך לקיים מגע עם בני אדם, כשהם זקוקים לו, בשעת שמחה כבשעת צרה; איך יכולים להציע ייעוץ ושרותו בעניני פרט ובעניני כלל, למען הסדר שלום בית וכו'. זו הדרך לרכוש השפעה על בני אדם, המעריכים מאד יכולתו ונכונותו של הרב לעמד לימנם בעת מצוקה, לעודדם בזמן חלים, להשתתף בשמחתם ובצערם. דרך יצירת קשרים אישיים גם יגיע הרב להשפעה בכוון קיום מצוות. ויש לדעת, איך לדבר עם חפשי משכיל, מה נקודות התורפה שלו, ואיך ניתן אולי לשכנעו.

חמישית: הרב חייב להיות מסוגל להיות מורה, לתת שעורים גם בבתי ספר דתיים וגם בבתי ספר חפשיים, בבקר, וגם בשעורי תורה אחה"צ, שאליהם יימשך הנוער רק אם ידע הרב לעשותם מענינים ומושכים וגם לארגנם בצורה מושכת: חידונים, פרסים בצורת טיולים וגו', תוך הכנסת אלמנט של שלא לשמה, כדי שיגיעו לשמה.

מאד התלהבתי ממה ששמעתי על הרב במגדל העמק — בשם ראש המועצה הלא דתי — שהלך לדיסקוטק והוציא משם בחורים ובחורות וסידר אותם בשעורים מאורגנים, חיסל או מיעט את הביקורים במאורות חשיש. רב כזה בודאי יהיה גם מורה טוב, מורה היודע לדבר אל לב הילדים.

אלה חמשה תפקידים מרכזיים המוטלים על הרב, והבעיה העומדת לפנינו היא: האם אנחנו יכולים לסמוך רק על הכשרון הטבעי האישי של רוב הרבנים? לדאבוננו אין להם שום מגע עם רוב הציבור. בצורה כללית הייתי אומר שלרבנות דרושים אנשים בעלי שלשה יסודות: ראשית, גישה עקרונית של רצון להשפיע, ולא להסתפק בכמה מבאי בית הכנסת אלא להשפיע החוצה, וללא הבחנה בין דתיים ולא-דתיים, ולהיות מוכן להקיף גם חוג לא-דתי ולהיות סבלני כדי להגיע בסוף אל מטרתו. באחד ממשקי הקיבוץ הדתי שאלתי, מדוע אין לכם רב? אמר לי אחד, דבר ראשון שרב יעשה הוא שיגיד שאסור להתרחץ בכריכה המעורבת, וכודאי הוא צודק, אך אם יגיד זאת, יהיה רעש גדול, כי רבים מתרחצים בכריכה המעורבת. ובכן, מוטב לא לקחת רב מאשר להיכנס לצרות. זאת גישה מצויה, ואינני אומר

שאני מצדיק אותה. אבל עובדה היא שדרושה חכמה גם לדעת מתי ואיך ומה לומר או לא לומר. דבר שני: כשרונות טבעיים ביכולת ההשפעה, דבר שלישי: נסיון קודם בעבודה חינוכית. אלה הם תנאים יסודיים לפני שאנחנו מכניסים את הרב אל ההכשרה הבתריישיבתית.

לדעתי צריך הרב היום לעבור הכשרה בתריישיבתית, או אפילו תוך לימודי בישיבה. בארצות הברית אין שום קושי שבחור הלומד בישיבת ר' חיים ברלין, למשל, לומד בערב בקולג'. אני לא חושב שיבולע שום דבר אם ימצאו ישיבות אשר יאפשרו למי שמתכוון לרבנות — לא ללכת לאוניברסיטה, גם זה לא אסון, אלא ללכת למקום אשר שם יקבל הכשרה בסיסית.

מה הם התחומים של ההכשרה הבסיסית? קודם כל, ידיעה בתנ"ך, באגדה ובספרות המחשבה, דבר שחסר מאד בישיבות. אי אפשר להבין כלל וכלל מה קרה עם התנ"ך, ואם מסתמכים על דברי רש"י על המאמר „מנעו בניכם מן ההגיון” — אני אומר: אל תדע יותר תנ"ך מרש"י. שנית: הבנה מסוימת בפסיכולוגיה. שלישית: הבנה בדרכי המחקר החדש ובפרט במגבלות המדע. רב השומע את המלה מדע, והוא אינו איש מדע ואינו במגע עם אנשי מדע, נרתע לאחור ארבע מאות פרסה ואינו יודע כלל וכלל איך לעמוד לפני זה ומוכן להסתגר מפניו. חייב הרב להכיר איפוא גבולות המדע ואי תלותה על תחום האמונה. נוסף על כך נחוצה ידיעה מסוימת באדמיניסטרציה. ועוד: ידיעה בספרות הנוער והספרות המודרנית, שהרי הם הכוחות המשפיעים על הנוער של היום, מרקוזה ואחרים. דבר נוסף: ידיעת הזרמים הרוחניים בארץ ובגולה, ודבר אחרון: ידיעת אמנות הדיבור והכתיבה.

יש רבנים המחוננים בדברים אלה, אך יש הרבה שאין להם. יש היום אפשרות להכניס רבנים למקומות רבים ששם אין רבנים. לא אדבר על פתח תקוה ששם יש בעיה מיוחדת במינה —

קריאות ביניים: פתח-תקוה, תל-אביב, ירושלים, רמת-גן... בכל מקום יש בעיה מיוחדת במינה...

הרב משה מונק: אני מדבר על העיירות ועל הכפרים ועל הישובים החדשים על השכונות והעיירות והכפרים, לא על הרבנים המנהלים עסק גדול כמו בפתח תקוה או בתל אביב. יש אפשרויות עצומות, ויש קהל ויש ציבור, ואיננו מוצאים את האנשים. אמר לי פעם הרב סורוצקין ז"ל: באים אלי כל הזמן ורוצים רבנים בשביל חוצה לארץ, אי אפשר למצוא. זה דבר יפה ועצוב, אמר. יפה שאף אחד אינו רוצה לעזוב את ארץ ישראל, אבל עצוב הדבר שאי אפשר למצוא. לדעתי ארץ ישראל הייבת לספק רבנים לחוצה לארץ. הרב מקלוזנבורג שליט"א הציע פעם דרך של „שגרירויות” שרבנים מתחלפים אחרי כמה שנים ומוצאים עבודה בארץ. יש צורך בארגון מרכזי כדי שאדם החוזר לארץ לא יעמוד לפני שוקת שבורה.

רב שקיבל הכשרה נאותה יוכל גם להתפרנס בכבוד, יש דוגמות לכך, הוא ירוויח טוב, אבל דרושה הכשרה.

השאלה שאין לי תשובה עליה היא, איך תשכנע את ראשי הישיבות שיסכימו לכך שאחרי תקופת לימוד מסוימת של הבחור בכלל, אינני מדבר על בחור ישיבה, ילך לאיזה מכון כדי לקבל הכשרה כפי שהצעתי.

הרב רפאל קצנלנבויגן

ברצוני לסכם את תוכן הנאומים ששמעתי עד כה. נזכרתי בסיפור שמספרים על ר' אייזל חריף. פעם אחת בא אליו מחבר אחד והביא לו גליונות דפוס מספרו כדי לקבל ממנו הסכמה עליו. אמר לו ר' אייזל, השאר לי את הגליונות, אעיין ואראה. כעבור ימים אחדים בא המחבר לר' אייזל לקבל תשובה. אמר לו: ראיתי בספר שלך חידוש גדול שמימי לא ידעתי. צהלנו פניו של המחבר: אם ר' אייזל הגאון והבקיא מצא בספר חידוש שאף פעם לא שמע, ודאי יקבל ממנו הסכמה חשובה. הרהיב עוז בנפשו ושאל את ר' אייזל: איזה חידוש? השיב ר' אייזל: שבלובלין יש דפוס. זה החידוש שמצא בספר שלו. בכל הדברים שנאמרו עד כה שמעתי שני חידושים: א. שיש חוג של „המעין” — לא ידעתי את זה, ב. שיש מערכת, גם זאת לא ידעתי. ודי למבין.

פרופ' קוטשר נגע בדבר שאני רגיש בו — בישוב הישן. כיליד ירושלים התחנכתי בישיבות הותיקות, לא החדשות, בישיבות שחשבו שגם הש"ך ידע ללמוד וגם הקצות ידע ללמוד, ואפילו ר' יצחק אלחנן ידע ללמוד. ואני מתנגד למה שאמר על התלות שבין רבני הישוב הישן, ושהישוב הישן היה נתון בפקד מצד מצבו הכלכלי. זה לא נכון, ידידי פרופסור קוטשר, בהחלט לא נכון. נכון שהעוני היה למעלה ממה שאדם יכול לתאר לעצמו היום. אבל אין אתם יכולים לשער איזה אומץ היה לישוב הישן. כל מה שמדברים היום, זה מה „נוטפים” ולא מה „זוחלים” — יש הבדל בין מים נוטפים ומים זוחלים. נכון שרבו ה„נוטפים” על ה„זוחלים”. אבל אנשי ירושלים עמדו במלחמה קשה ומרירה ואכזרית לפני מלחמת העולם הראשונה, בימי המלחמה ואחריה. לא ויתרו על שום דבר ולא פחדו מאיומים.

זוכר אני שהיתה פעם אסיפה אצל ר' יצחק ירוחם דיסקין זצ"ל, והיה שם ר' חיים זוננפלד זצ"ל והיו עוד. גם אני הייתי שם כמשקיף, זה היה בשנת תרע"ח. לישיבה זו בא פרופסור חיים וייצמן. הוא רצה לייסד את הרבנות הראשית והוא פנה לרבנים וגם רצה לתקן את הישיבות. והוא שאל את ר' חיים זוננפלד: האם כל בני הישיבות מוכשרים להיות גדולים, האם אין ביניהם גם כאלה שאינם כל כך מוכשרים? עוד שאל, האם אלה הבלתי-מוכשרים לא מפריעים למוכשרים? והוסיף: אם אתם תסכימו להנחותי האלה, אז יש לי הצעה לתקן ישיבה רק למוכשרים. ואמר עוד: יירו עכשיו אבן-פינה לאוניברסיטה, ואני יודע שעם ישראל חי בלי אוניברסיטה, על תורה ועל הישיבות. לכן אני מבקש מכם שתיסדו ישיבה כזאת. כסף לא יחסר לכם. ר' חיים קם בהתרגשות ואמר: לא! שתי ההנחות אולי צודקות, אבל לא. שאל אותו וייצמן, למה לא? אמר לו: בצבא יש מוכשרים לנשק ויש המוכשרים לשרותים אחרים, אפילו יש כאלה שמטביעים חותמת בדאר, אבל מגייסים את כולם, אם כי לא כולם אווזים בנשק. אצלנו זה צבא, בני הישיבות, גם לא כולם מסוגלים לנשק. אבל הבנים שלנו יילחמו כולם בחילוניות. התרגו וייצמן ואמר: אתם יודעים, הכסף אצלנו — ואז היה משטר צבאי — ויש ועד הצירים והם יודעים איך לסתום את הצינורות — כך אמר. אז אמר ר' יצחק ירוחם דיסקין: אומרים בחז"ל, לא מעוקצך ולא מדובשך, והוא הסביר זאת בצורה אחרת קצת. הגמרא מפלפלת איך מותר לאכול דבש, הרי זה בא מטמא. התירוץ הוא שווה לא מגופו, זה מהפריחים וזה רק עובר דרכו. לכן אומרים, העוקץ הוא שלך, ואיננו רוצים עוקצך אבל הדבש

— זה לא שלך, שהרי לגבי הדבש אתה רק צינור. זאת ירושלים, וכך היו נוהגים בירושלים עד שבאו הכובשים.

הישיבות הן באמת הדבר הכי יקר אצלנו, זה נכון. אבל בזמן האחרון נפל איזה דבר שגרם למצב שאנו דנים בו. תמיד היתה בישראל מסגרת של רבנות. לא כל ראשי הישיבות בחוצה לארץ היו רבנים, להפך — הרב התנה תנאי בכתב הרבנות שלו שהוא יסדר ישיבה בעירו. רב היה צריך להיות ראש ישיבה, אבל ראש ישיבה בלי להיות רב, זה לא תפש מקום. לרב יש מסגרת, מסגרת של השולחן ערוך, הוא מוכרח להתחשב בפוסקים מהדור הראשון. ראש הישיבה שאינו רב אומר פשטיל, פלפולא דאורייתא יפה מאד, אבל אם זה לא נוגע להלכה הוא יכול אפילו לחלוק עליו, כי אין לו מסגרת. כשבן-גוריון העלה את השאלה „מיהו יהודי“, לא רצה בשום אופן לפנות לרבנים אלא רק לחכמי ישראל. זה דבר שאין לו מסגרת. ראשי הישיבות היום גרמו לשבירת המסגרת של הרבנות, אולי בלי כונה, אבל זאת היא עובדה, עובדה מצערת.

תמיד היו בישראל רבנים והם היו גם דיינים. אני זוכר שר' חיים זוננפלד התנגד אז למשרד הרבנות, עוד לא היתה רבנות ראשית. אז סידרו בית דין אחר של העדה החרדית, ועד העיר האשכנזי של היום. אחד מן המועמדים להיות דיין היה חותני ר' מרדכי ליב רובין וצ"ל. חותני לא רצה ואמר לר' חיים: מה אתם צריכים בית דין, יש גדולי תורה! אמר לו ר' חיים: בישראל היתה תמיד מסגרת של דיינות, של בית דין, ואנו מחויבים להמשיך במסגרת הישנה. לקחת את הגושפנקא של בית דין בצורה אחרת — לזה התנגד. יש מכתב מהרב קוק וצ"ל, שהוא התנגד לשם „משרד הרבנות“. הוא אמר שהוא לחם בלונדון על זה כשהיה רב שם, שלא יבטלו את השם „בית דין“. זה שם עתיק וזה גותן את הצביון לעם ישראל.

אבל כאן יש איזה דבר שצריכים להיזהר בו מאוד אם נרצה לתקן את המצב הנוכחי. גם במחלוקת בין החסידים והמתנגדים טענו החסידים שתלמידי החכמים היו קצת גאים בבעלי הבתים, כל שכן בעמי הארצות, והחסידות רצתה לתקן את זה ולהתקשר עם העם. אבל אז היתה סכנה גדולה שזה יגרום לזלוול בלימוד התורה. לכן אני אומר: למתוח בקורת על הישיבות — זה דבר שצריכים להיזהר בו הרבה. אבל אני רואה אסון גדול, אסון של זלוול ברבנות וממילא ברבנים המרגישים שהם לא הקובעים בציבור הדתי. יתכן שאיזה ר"מ קטן בישיבה קובע הרבה יותר מהרב. אמרתי פעם לרבי מגור שליט"א בנוגע לחסידות, ואמרתי את זה גם כן לרב יחזקאל סרנא ז"ל: חז"ל במסכת ערובין מה. מביאים שלדוד המלך היתה שאלה, לצאת למלחמה עם הפלשתים או לא? שאל את האורים ותומים. אם לצאת להלחם בשבת או לא — זה לא שאל. שואלת הגמרא: מדוע לא שאל באורים ותומים? התשובה: הרי שמואל ובית דינו קיים ומפרש רש"י: ומידי דאיסור והתר לא שואלים באורים ותומים. ויש לשאול: למה לא? אם יש לי שאלה, אני הולך לר' עקיבא איגר, אבל הוא בכל זאת רק בן-אדם, הוא יכול לטעות ואפילו שמואל היה יכול לטעות. ואם אני שואל באורים ותומים זו ודאי אמת לאמתה. למה לא שואלים דבר הלכה באורים ותומים? הנימוק הוא פשוט. תורה — פירושה שיכולים לשאול, להקשות. כאשר המשנה אומרת דין, באה הגמרא ושואלת: מנא הני מילי. מה זה מנא הני מילי? האם חסיד ישאל את ה„רבי“: מנא הני מילי? ולא מסתפקים בזה אלא הגמרא

ממשיכה ומקשה: ואימא איפעא דעו-תולת: פפאון צריכים לשאול בדרך ארץ. אם אני נכנס לרב, יש לי הרשות והזכות לשאול: רבי, דומני שבשולחן ערוך כתוב אחרת, דומני שבר"ן כתוב אחרת. או יאמר לי הרב, נכון בר"ן כתוב אחרת, אבל יש פוסקים שהכריעו שלא כר"ן. אולי יאמר לי, אתה לא מבין מה שכתוב בר"ן, אתה טועה. ואולי ישיב, נכון, טעיתי. זו תורה. את הרבי אין לי רשות לשאול מה זה. הרבי אומר, הרבי אמר. ככה היום גם ראשי ישיבות. זה אסון גדול. אבל כאן אנו הולכים על חבל דק, חס ושלום לזלזל בישיבות. זה אסון.

הרב מונק דיבר על השפעה אישית. לפנים בישראל היו הרבנים סמל של אישיות, סמל של חיי צנע. מספרים על אחד מהעשירים הגדולים בלונדון שלפני שביקר בארץ ישראל אמר לו הרב אדלר הוקן, שבירושלים נמצא אחד מגדולי המוחות של עם ישראל, ר' יהושע ליב דיסקין, תבקר אצלו ותמסור לו דרישת שלום ממני. הלך העשיר לעיר העתיקה, בסימטה, במרתף. שם היתה ספה משני קרשים וספסל של עץ. נכנס והיה צריך להרכין את ראשו והוא היה גבוה ושמן. דיבר עם הרב ומסר לו דרישת שלום. כשנפרד ממנו אמר לו: מרשה אני לעצמי לשאול, הרב אדלר אמר לי שאדוני מהמוחות הכי גדולים בעם ישראל — בחדר כזה? אמר לו ר' יהושע ליב: מה שאמר שאני מהכי גדולים, הגזים קצת, אבל עד כמה שאני יודע ללמוד, אילו הייתי חי יותר בלוקסוס לא הייתי יודע גם זה. זה היה סמל של חיי צנע.

מדברים על הכשרת רבנים. מי הכשיר רבנים מסוגו של ר' יצחק אלחנן? חז"ל במסכת שמחות פרק ח' מספרים שהוציאו את ר' ישמעאל כהן גדול ואת רבן שמעון בן גמליאל להריגה. היה רבי ישמעאל בוכה. אמר לו רשב"ג מפני מה אתה בוכה, לשתי פסיעות אתה נתון בחיקם של צדיקים, ואתה בוכה. אמר לו אני בוכה על שאנו נהרגין כעובדי ע"ז וכמחללי שבת וכמגלי עריות וכשופכי דמים. אמר לו, שמא טועד היית או ישן ובאה לך אשה לשאול על נדתה ואמר לה השמש ישן הוא, והתורה אמרה אם ענה תענה אותה... והרגתי אתכם בחרב.

אצל הרבנים בדורות הקודמים לא היו שעות קבלה, לא היו ראיונות בטלפונים, אשה אלמנה עניה כשרצתה להיטיב חלום, או לספר דאגותיה — היתה פורצת לבית הרב. זה היה הרב — ללא הכשרה. ומה גדולה השפעתו של רב כזה על הציבור. היום יש חדר עבודה, שולחן יפה, מודרני, טלפון וצלצולים. פקיד גבוה אולי, אבל רב פקיד. שעות קבלה — זה פקיד. אמרתי פעם: אף אחד לא בחן את החזון איש אם הוא באמת הכי גדול היה, ויתכן שיבאר יהודי ויאמר לא, לא כל כך, יש גדולים ממנו, יתכן, מומחה יקבע זאת. אבל דבר אחד ידוע: הוא היה המשפיע הכי גדול בדור. למה? ידעו שהוא לא נכנס לחפש כבוד, ידעו שהוא רחוק מכסף, שחי חיי צנע, זה מה שמשפיע על האדם הפשוט. שום נאום לא ישפיע. ההנהגה האישית הצנועה היא שמשפיעה.

וצריך להיות אימון. מספרים על ר' יצחק אלחנן. הוא הלך פעם אל יהודי עשיר לקבץ נדבות בשביל אדם שירד מנכסיו ועמד לפני פשיטת רגל והיו צריכים לאסוף 20,000 רובל כדי להחזיק אותו. זה היה כמובן סוד. הלך ר' יצחק אלחנן עם עוד יהודי לאסוף הסכום הזה וכשנכנסו לאחד מעשירי קובנה, אמר העשיר לר"א: בכמה הערכתם אותי לתת? אמר לו, מאה רובל. זה היה אז סכום גדול. אמר, לכמה אתם

זקוקים ? 20,000 רובל. אמר, אני אתן לכם 500 יורובל אם תגיד לי מי זה. אמר רי"א, לא. העלה את הסך לאלפיים, עד שאמר לו אני אתן לך את כל הסכום, ואתם יודעים איזה בזיונות יש לכם כשאתם אוספים כסף מהעשירים, אני אתן לכם את הכל אם תגידו לי בשביל מי הכסף. אז בעל הבית שבא עם הרב אמר לו, כן ודאי, למה לא, אפשר למסור. אמר רי"א, בשום אופן לא, והלך. כשירדו במדרגות אמר העשיר לרי"א, מתי אדוני הרב בבית בערב, אני רוצה להתראות אתו. אמר רי"א, אני אבוא אליך, כי רצה שהיהודי שנלווה אליו לא יהיה, ואם רי"א יזמין את העשיר אליו, ממילא יהיו לבד. כשבא רי"א אל העשיר אמר לו העשיר: אני עומד באותו המצב כמו זה שאתה הולך לקבץ כספים בשבילו. אף אחד לא יודע מזה. אני ממש בסכנות אם ייודע הדבר. אני ראיתי שאדוני ממש בעל סוד בזה, לכן אני אומר לאדוני הרב שאני זקוק לאותו הדבר. זה היה רב, שהקהל נתן בו אימון. האימון ברב הוא הכרחי, נוסף ללמדנות וישרות השכל.

הרב ישראל מאיר לאו

לדעתי חופפים הנושאים שעליהם דיברו פרופ' קוטשר והרב מונק. אינני רואה סתירה בין חיפוש דרך לחנך רבנים, אם כי אני קצת נרתע מהביטוי הזה, ובין הענין של מתן אי-תלות לרב. אין לי ספק שממש הא בהא תליא.

איני יודע עד כמה כל הנוכחים יודעים את חומרת המצב. הוא חמור כל כך שקשה להעלות על הדעת שהיו תקופות חמורות יותר. המבנה המימסדי של הרבנות הוא יסוד התלות. הרבנות איננה בת חורין. דרכו של אדם לרבנות כולה רצופה תלות, ולא פעם התרפסות וחנופה ומה שקוראים בסלנג של היום, "יעס-מען". צריך להיות אדם היכול להגיד, "יעס" לזה ו"יעס" לזה. אני לא מדבר חלילה על מרפקים, אבל צריך להסתדר עם כולם כדי להגיע. הדרך של מגוי רבנים ו"השתלתם" מוכיחה כאלף עדים את התלות הרבה של הרבנות בארגונים וחוגים ואישים שונים. הרב כשלעצמו אין לו עורף אם איננו, "מטעם" גורם מסוים.

למה אין עורף ? בזה אני בא לנקודה של הרב קצנלנבויגן: הישיבה. הרבנים בישראל למזלנו הם כולם חניכי ישיבות. אבל הישיבה היא לא עורף. כשלפני שנתיים-שלש בקרתי את הרב כהנמן וצ"ל, שאל אותי: למה לא רואים אותך בישיבה לעתים יותר קרובות ? לא היו לי סודות לפני ואמרתי לו: אגיד לרב את האמת. פעם אחת כשהייתי עוד בחור בישיבה, ואחד מקרבונו נתמנה או נבחר לרב באחד הישובים בארץ, הוא בא לישיבה בפעם הראשונה בתור רב, עם הפראק, עם האיציטלא. זה היה בחדר האוכל בארוחת הצהרים, ואז פרץ צחוק כזה — הביטו וראו — וכן הלאה. הגלישה הזאת שהבחור עזב את הכולל והלך בדרך של רבנות... התמונה הזאת נחרתה בלבי עמוק מאד... כי בעיני הרבנות היתה צריכה להיות התגשמות של שאיפה כנה, ואותו בחור לא היה מן הגרועים וכל כך לעגו לתופעה הזאת. ואמרתי לרב כהנמן שאני מתבייש לבוא לישיבה, אני לא יודע איזה, "פסק" יהיה לי, אם לא לפני, לפחות מאחורי גבי. וכשהייתי נואם בבני ברק בבית הכנסת הגדול, בבית הכנסת של פא"י בזכרון מאיר, לא זכיתי שאיש מן החברים שביליתי אתם בחדר או בשולחן שנים, או בחברותא, יבוא לאולם. אבל האמינו לי, כל פעם הייתי מסתכל בעד החלונות, וראיתי אותם תלויים בחלונות. לשמוע — כן, הסקרנות

היתה מאד ערה, הגה אחד משלחן ראשון ליוצאי ארצות שפינק להיכנס, את העורף הזה, העורף הפאסיבי לפחות, להיכנס ולשבת בין המאזינים ואולי אחר כך אפילו לטפוח על הכתף ולהגיד יישר כח, שתהיה לך הרגשה שיש לך איזה גיבוי, איזה גב — בשום פנים לא. דרך החינוך היום בישיבות לגמרי לא מתאימה לזה. כשאני למדתי יורה דעה באופן פרטי אצל רב, בתקופת היותי תלמיד ישיבת פוניבוב, למדתי במחותרת — לא בגרות במחותרת, לא מדע במחותרת — רבנות במחותרת וזה יכולתי להרשות לעצמי רק ב„קיבוץ“, כשאתה כבר לא תלוי בשעורים כל יום. יורה דעה במחותרת!

עכשיו אם כבר אחד יוצא בכל זאת לרבנות, עשה את הצעד המזורז הזה, איפה הוא יוצק מים לרבנות? איפה? לראש הישיבה הוא מתבייש לספר, ויתכן גם, עם כל הכבוד לראשי הישיבות, לא כל ראש ישיבה יכול להורות דרך לרבנות. לא שהוא לא מכיר את ה„ט“ו, דאי שהוא מכיר את ה„ט“ו, אבל הוא לא מכיר את הציבור, הוא לא מכיר את הצרכים שרב כבר ביום הראשון עומד בפניהם. או יש בודדים שזוכים ויש להם רב שיכולים לצקת מים על ידיו להגיע לרבנות. לי יש זכות של חותן הגאון ר' יצחק ידידיה פרנקל שיאריך ימים, וכשאני נתקל בדברים הקטנים ביותר אני פונה אליו. ב„קורקבן“ הראשון, אמרתי שאני עוד לא רוצה לפסוק ושישאיר לי את זה ונסעתי עם זה אל החותן וראיתי אצלו. שכן זה לא היה בדיוק ה„קורקבן“ הווה שלומדים ביורה דעה, לא בדיוק.

מי היה צריך לתת את הדעת לענין ההכשרה? סבורני, בראש ובראשונה ראשי הישיבות בעצמם, ואני מתכוון לראשי הישיבות הגדולות, ממילא ה„גדולים“ שלנו. כי אם הרבנות תהיה כירידה כפי שהיא היום — וכבר הוזכר שבכל הערים הגדולות אין רבנים היום — אם אין רבנים אין רבנות. יש פקידות רבנית, אפשר להירשם לנישואין, ואולי יש מישהו הדואג שמישהו יעבור באופניים מסביב למושבה לראות ביום שישי אם העירוב בסדר, ואם יש כסף עוד לדאוג לאיזו חצוצרה בטקסי חצי שעה לפני שבת. ובכן יש סדרים רבניים, אבל רבנות ורבנים — דוקא במקומות הגדולים ביותר אין. אם אין רבנות לא יהיה גם ציבור, ואם אין ציבור אין ילדים, ואם אין גדיים אין תיישים. והראשון שייפגע מזה, אם כי כרגע לא רואים את זה, אבל לטוות ארוך — זה הישיבות עצמן. ראשי הישיבות היו צריכים להקים מקרבם, בהשתתפות של כולם, מין מוסד גג, לא כבן חורג אלא מהישיבות עצמן, ורק ראשי הישיבות ימליצו, והם עצמם יהיו אפטרופסים על מוסד הגג הזה. הם ימליצו מי ומי ומתי אפשר כבר לשלוח מן הישיבה, או לגמרי, או לפחות לשעות מסוימות, כדי להשתלם שם ולצאת לרבנות. אני מאמין שזה אפשר, ולא תהיה ברירה. אחרת עלול חלילה להגיע מצב שיחפשו מועמדים ולא ימצאו, בזמן שהיום יש רבים בכל ישיבה גדולה. זו לדעתי הדרך היחידה לפתירת בעית העורף וממילא גם של ההכשרה.

אחד מראשי הישיבות הנערץ על כולנו אמר לי רק לפני חדשים אחדים שעד היום אין לו סמיכה לרבנות. כשהוא בא לקבל הסכמה לספרו מאחד מגדולי הדור, כשהיה בחור צעיר, אז אותו גדול רצה באותה הזדמנות לתת לו גם סמיכה. אז הוא אמר, לשם מה אני צריך את זה, אין לי שום פרטנזיות, שום שאיפה, שום חלום

להגיע אי-פעם לרבנות. באוירה בוזאת ~~מעלה~~ ~~הרגיש~~ כל רב את עצמו קצת כבן חורג בין גידולי-השיבות היום.

רבי מאיר שפירא, שאני רואה אותו עד היום כמופת בעולם הרבנות שזוקקים לה היום, אמר פעם בכינוס של רבנים: יש שני אברים בגוף האדם — יש ראש ובמסגרת הראש יש עין. לפעמים קוראים לרב בשם „ראש“ הקהל, ולפעמים קוראים למנהיגים הרוחניים „עיני“ העדה. ההבדל בין הראש והעין הוא, שהעין רואה כל דבר, מצלמת כל דבר, היא ביקורתית ויודעת הכל, אבל אין לה שום השפעה, היא פאסיבית. הראש הוא המכוון והמדריך, המנחה והמפעיל והוא עושה את הכל. הרבנים, הוא אמר, לא צריכים להיות עיני העדה אלא ראשי העדה. ואין הכוונה להשתלטות ולדיקטטורה. אומרים בשם ר' ישראל מסלנט שהוא אמר: רב צריך להתחשב בדעת הקהל, אבל אסור לו להתחשב ברצון הקהל. לאכזבתי הגדולה איני פוגש בציבור של בעלי הבתים לא דעת קהל וגם לא רצון קהל. אני פוגש רק אדישות. במקרה הטוב ביותר הם הולכים עם הרב. שומעים שעורי התורה שלו, מאזינים לדרשותיו, ותו לא.

המבנה הנוכחי של השירותים הדתיים, ובמיוחד בערים הגדולות לוקח הרבה מסמכויות הרב. לדאוג לכשרות במסעדות — יש מחלקת כשרות, כשרות איטלזיום — יש מחלקת כשרות בשר ובתי מטבחים; עירובין — מנהל העירובין; מקוה — יש מחלקת מקוואות. מה נשאר לרב? מעט מאד. לכאורה יכול הרב לעשות הרבה מאד, הוא יכול לחנך. כאן אני מוכרח להגיד מילת ביקורת גם למשרד החינוך. גם החינוך העצמאי לוקה בענין זה וגם החינוך הממלכתי-דתי: הקשר והזיקה של בתי הספר לרבנים. זה צריך להיות קשר טבעי שאין למעלה ממנו. אבל למעשה הוא לגמרי מנותק, הוא לא קיים. אתה משאיר את זה כשטח הפקר למראית עיניו של כל מנהל בית ספר. יש בית ספר בתל-אביב, „מוריה“, שמכתה ה' ומעלה כאשר מסיימים פרק, מזמינים רב לבחון את הילדים. הרב יושב אחם, שלש שעות בלי הפסקה, ואחר כך יש גם איזה כיבוד קל, מין סיום בועיר אנפין. למרות שגם מורה יכול לעשות זאת, מעדיפים שתהיה לכתה התחושה שזה שייך לרב ומשתדלים ליצור קשר בינם לבינו. זה רעיון יפה מאד, אבל זה אחד מבתי הספר היחידים בתל-אביב, ממש יחידים. אבל כשיש חשש מחסור ברישום של ילדים דתיים — תל-אביב מזדקנת ואין זוגות צעירים וממילא אין גדיים — אז באים ומוזעקים רבנים יחד עם מנהלי בתי ספר לכנס חירום. כלפי קומץ זעיר של רבנים המופיעים לכנס כזה מטיחים המנהלים ואומרים איך זה? מדוע אין הרבנים הולכים מבית לבית כדי לעורר לרישום ילדים בבית הספר הדתי האזורי? אמרתי אז למנהל של בית ספר אחד שעל ידי: ראה, אני כבר יושב פה ארבע שנים במרחק חמישים מטר מבית הספר. כמה פעמים נכנסתי אליך, האם אתה פעם באת אלי? האם פעם שלחת אלי ילדים? שלחת אלי כתה? הזמנת אותי פעם? תיכונים לא-דתיים, בתי ספר כלליים, ממלכתיים מזמינים רב לפני החגים ומתחננים להרצאות בענייני דת — ואתם גם זה לא עושים. אין שום קשר. והיום אתה בא ודורש שאני אלך מבית לבית. אני לא יודע להמליץ על בית הספר שלך, הרי אינני מכיר אותו. מדוע אגף החינוך הדתי אינו עושה יותר לטיפוח הזיקה בין בתי הספר לרבנים?

הרבנות הראשית — לכאורה צריכה היא להיות העורף של הרבנים, אך אין

הדבר כן. הנה קיימת בעית נתיחת המתים. האם פעם אחת ישבו והזמינו רבנים שעסקו בה במיוחד, ויסבירו פעם לרבנים את הבעיה בבידור? לא היו דברים מעולם. היתה בעית „מיהו יהודי“, עשו כנס רבנים ארצי בבניני האומה – האולם היה ריק למחצה. למה? מכיון שכל רב הבין שמישהו יגיד פרק תהלים, ולפי המפתח יעמיד כל נואם את הרבנים על סכנת הענין של גישואי תערובת – לאן גגיע – החוקים שלנו שמרו על ההיסטוריה של העם היהודי, וזה נכון כמוכן, אבל שום דבר של ממש, שום הסבר עניני. חובת מחאה היא גדולה, אבל תנו גם לרבנים להשמיע דברים, אולי תקום הישועה ברוב יעוץ. לפני שנים הבינה הרבנות הראשית להקים ועדת חינוך, שרבנים בכל הארץ יחשבו גם על חינוך כאהד מתפקידיהם. בראש הועדה עמד הרב ברי-שאל ז"ל. כמה שנים כבר הרב ברי-שאל לא בחיים? אף פעם לא זומנה ועדת החינוך לשבת ולדון, לפחות מאז שהרב ברי-שאל נפטר. ואותה רבנות בתל-אביב, שבה כמאה רבנים ושיש בה שתי מחלקות לכשרות – אבל רבע אדם, רבע משרה לנוער, להסברה, להדרכה, לחינוך – אין, שום דבר. מסופקני אם אנו כרבנים, ונותנים כלל דעתנו על הנלמד והנעשה בבתי הספר שלנו... מאי תקנתיה? הרבנים אסור להם לישון. כמה פעמים נסיתי בתמימותי לכנס בביתי חמשה רבנים חברים, הגעתי כבר עד 15, לדבר על אותם הדברים. ואולי נסע פעם יחד אל הרבנים הראשיים ונבקש הסברה ונעורר למעשים בתחום החינוך. נתקלתי ברתיעה, כי דבר זה היה מתפרש – לא אגיד כמרד, אבל כמין חריגה מן הקן.

ענין אחר נשאר בידי הרבנים, שאינו קשור בשום ארגון, ועל כך עמד הרב קצנלנבויגן בסוף דבריו. אני מאמין שזה מה שאמר הלל לאותו גוי: שהדרך אל ההשפעה בתחום שבין אדם למקום עוברת בתחום שבין אדם לחברו. כאן אפשר להגיע להישגים עצומים, וזאת אינה הפרוזה. אם אתה בא ליהודי שלך בבית הכנסת, שלא בא שבוע לתפילה, ואתה עורך אצלו ביקור חולים, ואתה מגלה שאין מזווה אלא בכניסה הראשית, אז קל מאד להשפיע, והוא ישמח לתקן. מביקור חולים אפשר להגיע להרבה מאד. בעקבות ביקור אחד כזה מתקשר אתך יהודי בצורה שקשה לתאר. הרי אצלנו בעיר הגדולה ים של אנשים ואין קשר. ועוד כהנה וכהנה. היחס האישי קושר יותר מכל ארגון.

חסרה הדוגמה האישית, ואני מלקה את עצמי בתוך כלל הרבנים. הרשו לי להביא כאן את דברי הצ"ח בברכות דף ג' ע"א: תניא ר' יוסי אומר, פעם הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי. משסיימתי תפילתי אמר לי שלום. אמרתי שלום עליך רבי ומורי. אמר לי, בני, מפני מה נכנסת לחורבה זו? אמרתי, להתפלל. אמר, היה לך להתפלל בדרך. אמרתי לו, מתירא הייתי שמא יפסיקוני עוברי דרכים. אמר לי, היה לך להתפלל תפילה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים. למדתי שאין נכנסים לחורבה, ולמדתי שאין מתפללים בדרך, ולמדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפילה קצרה. שואל הצ"ח: את שני הדברים האחרונים אמר לו, אבל הדבר הראשון שאין נכנסים לחורבה, איך למד ממנו? הוא לא אמר לו שאסור, הוא רק הציג לו שאלה אינפורמטיבית: מפני מה נכנסת לחורבה זו? אומר הצ"ח: ר' יוסי לא אומר למדתי מרבריו, אלא באותה שעה למדתי ממנו.

הוא שמר לי על הפתח עד שסיימתם תפילות, והוצא אליהו בעצמו לא נכנס לחורבה. למדתי ממנו, מהתנהגותו האישית, שאין נכנסים לחורבה. אני חושב שזה מפתח לענין השפעת הרב בכלל. ההשפעה אינה פועלת על ידי דברים שאתה אומר אלא בדברים שאתה עושה.

מר שלום שכנא רותם

באחד מבתי המדרשות בעירנו נבחר פעם גבאי אחד, והוא היה קצת „גראבער יונג“, ובשבת הראשונה אחרי הבחירה עלה על הבימה ואמר, רבותי אני מודה לכם על הבחירה ואספר לכם מעשה. משה רבנו לפני שנפטר הראה לו הקב"ה דור דור ודורשיו. כשהגיע לדור הזה ולבית המדרש הזה וראה שפלוני נבחר גבאי, גבהל ושאל מה זה? אמר לו הקב"ה: בעלי הבתים אינם יותר טובים. רבותי, אם נבדוק את הכל, נראה שזה דור ודורשיו. אין לנו שום קהילה בארץ. יש לנו בתי מדרשות וחוגים כאלה וכאלה שהאחד פוסל את השני. אי אפשר להביא את כל הציבור שלנו אל שולחן אחד, לקהילה אחת, לא את חסידי ויוניץ ולא את חסידי גור ולא את ראשי הישיבות הליטאיות. זאת בעיה חמורה ביותר.

גם לפני עמד הרב לפני אותן שאלות של חידושי טכניקה אם כי היו אז בצורה אחרת, אבל אולי עוד יותר מהפכניים מהיום. הבעיות השונות היו בכל הומגים. רק ארגון החברה היה שונה. לא היה מעיו רב לכתוב תשובה מעל לראשו של רב המקום. אצלנו יכול להיות שהרבנות הראשית מוציאה הכשר ארצי על איזה מיצרך, ורב המקום פוסל אותו. יש בבני ברק בית חרושת לגבינה שרב העיר סירב לתת לו הכשר, ויש לו הכשר מהרבנות של תל-אביב.

אנחנו נמצאים במצב חמור ביותר, ובעיקר קשה שאין לנו מה להגיד לילדים שלנו. לא נוכל להגיד להם שאין אנו מרוצים מהרבנים. כי אז אין לנו בכלל מה להציע. הציבור שלנו הולך עם הרוח, ואם יש היום נהירה אל כוללים, אז אנחנו כולנו כאן שולחים את הבנים לכולל, ומי לא רוצה בכך? ואין בודקים אם הבן ראוי לכך ומה הוא לומד שם. אתמול היה לי ויכוח עם אנשי כוללים, שהם אומרים שהם רוצים לחנך גדולי ישראל. שאלתי אותם, כמה שעות לומדים, מה סדר הלימודים? אמרו בשעה 9.15 בא האוטו ולוקח אותם למקום מסוים שמגיעים לשעה בשעה 10, ולומדים עד שעה 4, ואחר כך נוסעים הביתה, ובאמצע יש שעת הפסקה, מנחה ועוד. אמרתי, ובאותן 6 שעות רוצים לחנך גדולי ישראל? שאלתי, מה אתם לומדים? אמרו, במשך השבוע לומדים שני דפים גמרא עם שולחן ערוך. ומזה יהיו גדולי ישראל?!

לדעתי, אנו חייבים להעמיד לנו תכנית של חינוך, ואולי צריך לחזור במקצת לחינוך הישן, אבל צריך להכריע ברורות מי הולך להיות גדול בתורה. צריך לקבוע תחומים ברורים בין רב, רב המקום וראש ישיבה. מי יעשה זאת — אינני יודע. גייסנו לכוון קצת את החינוך בכוללים, שיוכלו להופיע לפני ציבור, חיפשנו רבנים שיהיו מוכנים להדריך אותם, ללמד אותם את „השולחן הערוך החמישי" — אין בנמצא. אין מי שמוכן. אינני אומר שאין, יכול להיות שיש.

צריך להיות ברור, אומר זאת בפירוש לרבנים הצעירים: המהפכה הרוחנית הזאת והמינהלית הזאת יכולה לבוא רק ביוזמתם. מטרת המסיבה הזאת צריכה

אתר דעת - מכללת דעת
להיחל לעורר את המחשבה איך לתקן, כי אני חושב שהאנשים כבר התיאשו בכלל ואיש אינו מאמין שאפשר לתקן איזה דבר.
גחון אומץ לב והעזה. אנחנו חייבים לעשות זאת למען ילדינו.

הרב שמעון אשר כהן

האימרה של פרופ' קוטשר, שאת אוהרת, „לא תגורו מפני איש“ חייב אדם לומר לעצמו ולא לזולתו, אימרה זו חלה גם על התיקון. רצוי שנדע מה יש לומר לנו לעצמנו ומה על הזולת לעשות, אבל אז יש לנו לחכות עד שהוא יתעורר שהגיעה השעה לתיקון. אין לכפות עליו איזה תיקון עד שנתקן את עצמו. הגדרנו את המחלה: התלות. אבל עלינו לזכור: התלות לא החלה בתקופתנו או בדורנו. בעית תלותו של הרב היא מקדמת דנא, הוא היה תלוי בקצב שאת בהמתו הטריף או באותו עוֹ-פנים שהעז לא לציית לפסק דינו. מאז ומתמיד עמד הרב בפני הסכנות הללו, וזהו בעצם אחד מתפקידיו הראשיים שלא לגור מפני איש. אלא שזה לובש צורה ופושט צורה. בימינו זה עומד בצורה אחרת מבדורות הקודמים, בצורה יותר רחבה, אבל במהותו הדבר לא השתנה.

בהמשך לדבריו של הרב קצנלנבויגן רוצה גם אני להיות מליץ יושר על הישוב הישן שגם לי הזכות להיות אחד מבניו, וגם על ראשי הישיבות. סיפר לי ראש ישיבת מיר ז"ל על אספת ראשי ישיבות שנקראה מטעם הגוינט. נציג הגוינט בא או בתביעה אל הישיבות, שמאחר והם תומכים בהם בעין יפה, רוצים הם לדעת מה תכנית הלימודים בישיבות, האם יש לה תחילה וסוף או האם היא אין־סופית. מה התכנית? מה מקבל הבחור בישיבה? כמה שנים עליו לשהות בישיבה? ולא, הם מאיימים בהפסקת ההקצבות לישיבות. אמר לי ראש ישיבת מיר: העזתי פני, קמתי ואמרתי: לדיעתך, בכל מקצוע ומקצוע קיימים אנשי מקצוע מומחים שהם קובעים את תכנית החינוך למקצוע והם פותרים את הבעיות המקצועיות. מקצוע זה אנחנו המומחים לו, ובשום פנים לא נסכים לתכתיב מכס ולא נגיש לפניכם את הצעותינו. אנחנו נלבן בינינו את הדברים. למחרת בא אלי אחד מאנשי הגוינט שנית באותה ישיבה, נפרד ממני לבבית והציע עורתו בעתיד. הוא לימד אותי בזה רבות. הוא לימד אותי שכאשר ברורה לו לאדם דרכו וברורה לו עמדתו, והוא עומד עליה בחוקף ומתוך מסירות לעבודתו, אין לו ממה לפחד. זוהי רק שאלה של משבר של רגע שהוא צריך להתגבר על אותו פחד — מי יודע מה יקרה — ולבסוף לא יקרה שום דבר. אם האדם כן ושלם עם עצמו שהוא פועל באמת לשם שמים, אין לו ממה לפחד.

וזהי שאלתו האישית של הרב: באיזו מידה הוא מוכן לכך. כדי שהרב יהיה מסוגל לכך, דרושה קודם כל הכנה במשך כל השנים שעסק בחינוכו העצמי. ואחר כך יש עוד נקודה אחת שעוד לא דובר עליה: הישיבה הסובבת את הרב באה לעזור להשתלמותו של הרב בשעה שהוא כבר מכהן במשרתו. לא די בכך שהרב חונך ולמד במשך כל השנים, הרי חייב להמשיך ולהשתלם, ולכך תעזור הישיבה שמסביבו, ומשום כך באה תביעתו של הרב מאז ומתמיד שתהיה לו ישיבה. בהרבה תשובות של גדולי האחרונים נאמר תמיד: „אני עוסק במסכת אחרת“, „אני עוסק בשעור הקבוע שלי עם בחורי הישיבה“.

לדבריו של הרב מונק: **התלמוד הירושלמי המקושט בכ"ד ספרי תורה שבכתב ועוסק בהתמדה בתורה שבעל פה, אין לו צורך בשום השתלמות נוספת.** אם הרב ילמד את כל הדברים הללו, שאמנם לא נלמדים עכשיו בישיבות, כל אותם דברי אגדה, כל אותם דברי הלכה, רש"י ורמב"ן על התורה — זה מספיק.

מהצד השני כמובן קיים הציבור, והוא בשנים: הציבור שבתחום שררתו של הרב והציבור ה"משתל", וזה דוקא מונח מתאים. אציין עובדה שבדידי הווה. הצעתי את מועמדותי לרבנות מתוך הנחה שהסיכויים הם טובים ושלא יהיו קופצים רבים, — זה היה מקום שלא נראה כל כך בשעתו כדאי לרבנות, ולכן העזתי להציע. בכל זאת הופיע מועמד מתחרה רציני מכמה בחינות. פניתי אל אחד מראשי המדברים וביקשתי דבר אחד: תן לנו להתחרות באופן הופשי, אינני חושב שאני אפריע לך במפלגתך יותר מאשר הוא. התשובה היתה: המשאלה מצאה חן בעיני, אבל הנאיביות מופרזת.

הרב רפאל קצנלנבויגן: פסיק רישיה ולא ימות...

הרב שמעון אשר כהן: מאז חדלתי להיות נאיבי. לכן אני חושב כי לשנות את פני כל העולם כולו בבחירת הרבנים — זה לא בידינו ונהיה מעשיים. מה שכן בידינו לעשות זה לגבי הציבור המקבל עליו את הרב. גם חוג מצומצם יכול במשך השנים ליצור איוו קהילה, וקהילה זו תנהג כפי שנהגו קהילות ישראל מקדמת דנא. ענין חינוכו של הרב — זה בהחלט בידינו, אבל לא צריך להקים בית מדרש לרבנים. זו שאלה של כל אחד ואחד עד היכן ידו משגת, אם לבניו הוא אם לשטח רחב יותר שחינוכם של רבים תחת ידו. לאחת יש לדאוג: שיצאו תלמידים שלמדו תורה וידעים תורה. ההבחנה בין יהודי סתם לבין רב — בהלכות ת"ת ברמב"ם היא מוגדרת בפשטות. לאחר שהרמב"ם מביא לנו את כל מצות ת"ת על כל גווניה ועל כל חובותיה, הוא אומר: מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים וכו'. זאת כל ההבחנה בין היהודי הפשוט לבין הרב. היהודי הפשוט מקיים את מצות ת"ת בצורה הנכונה והיפה, הרב מקדיש את ימיו ולילותיו מתוך חשקו בה — וזהו. אם כן הדבר בידינו. אם נדאג לילדינו — אנו ההולכים לבית הספר, אם נדאג לבתי הספר הנמצאים בתחום השפעתנו, שילמדו בהם תורה, תורה שבכתב, תורה שבעל פה, הלכה ואגדה, אם נדאג גם לבנינו כשהם נמצאים בישיבות, ואם השיטה לא כל כך מוצאת חן בעינינו, נעזור לפרט לעצב את דמותו, אם ביררה דעה ואם בפלפול — הרי אז נהיה מעשיים. נאמר ליחיד: ראה גא, אל תבלה את ימיך רק בפלפול, דאג לעצמך, דאג לאישיותך, צבור נא ידיעות, למד חכמה, למד תורה, אגדה והלכה,

אשר לציבור, אנחנו יכולים להתמסר ולגבש במשך הזמן איוו קהילה, אולי מספר קהילות כפי שדובר, ואז תיפתר בעית התלות מבחינה ציבורית, ואז נדאג לבחור רב שהכין את עצמו לקראת הרבנות כראוי.

הרב מאיר שלזינגר

יש לי ספקות בערכו ובתועלתו של הסמפוויזן הזה, ונדמה לי שגם למארגנים לא ברור מה כוונתם בדיון הזה.

מנסיוני האישי אני יודע שקשה היום לשכנע בחורי ישיבה להיות רבנים, בה

בשעה שאפשר לשכנעם להיות ר"מים, כוללניקים וכדומה. כמובן שכל שתתגבר בציבור הדרושה לרב-מנהיג, כן תתגבר בבני תורה השאיפה והרצון להיות רב. בינתיים נטפח בתלמידינו את התכונות הדרושות לרב בישראל. כעת אין אנחנו יכולים לעשות יותר מזה.

פרופ' יחזקאל קוטשר

כשפורצת דליקה, הצופה לא יכול לומר: אחכה עד שיבואו הכבאים. ואם הם לא יבואו? אם אינם יכולים לבוא? הוא צריך לעשות קודם כל מה שבידו לעשות. כמובן חשוב שהכבאים כשיבואו, יצטרפו ולפחות לא יפריעו לו בעבודתו. אבל איש איננו פטור מלעשות במקום שיכול לעשות ואיש לא יכול להטיל את האחריות על זולתו. הוא חייב לעשות. לא צריך להלך בגדולות, עושים בקטנות מבלי לוותר על הגדולות. אני חושב שענין הקהילות הוא רעיון נכון מאד. עם זה אתה לא פוטר את עצמך מכלל ישראל, אלא אם אתה יוצר כמה עשרות תאים כאלה, אז ממילא תבוא גם הישועה. אבל אין זאת אומרת שאתה צריך לחכות.

לרב קצנבלוביגן שליט"א אומר דבר אחד. הוא צדק, ר' יוסף חיים זוננפלד זצ"ל היה בעל אומץ לב, אבל הוא היה בעל אומץ לב גם כלפי פנים. רבים מוכנים להטיף מוסר לזולתם, אבל לביתם זה טאבו. הרב זוננפלד היה לו אומץ כזה. לפני 40 שנה הייתי מוזמן אצלו וסיפרתי לו על ההתעוררות לעליה לארץ ישראל. אז אמר הרב זוננפלד דבר שלא ציפיתי ממנו: „דאס האבען זיי געמאכט“, זאת אומרת: הם, הציונים, עשו זאת. ומספרים שכאשר נפתח רחוב בן-יהודה, עבר שם וראה התקהלות, וכאשר הסבירו לו את הדבר, אמר: מן הסתם היתה לו איזו זכות שרחוב ייקרא על שמו. אומץ לב אמיתי דרוש לביקורת כלפי פנים, כלפי ידידים וחברים.

מר משה ארנד

חושב אני שבין הדברים שנאמרו כאן יש סתירה. נמתחה ביקורת על ראשי הישיבות, ודוקא מצד הגדולים שבינינו, ובצד הביקורת נאמרו דברים נלהבים על ראשי הישיבות ועל עמדתם התקיפה והכנה. אני חושב שאלה ואלה דברים נכונים, אבל אינני מבין, כיצד הדברים הללו באים כאחד. אם מה שהתכוונו הדוברים לומר הוא, שמכיון שראשי הישיבות פועלים לשם שמים בכנות, ומכיון שלעולם לא ייכנעו, לעולם לא ישמעו ולא יקשיבו, ועל כן אין מה לעשות ואין בעצם מה לדבר, — אזי אני חושב שצריך להזכיר כאן, מה עומד בסכנה: רבבות של אנשים הגרים במדינת ישראל אין להם קשר עם תורה כלל, ולא משום שהם דוקא מדעת ומרצון ומתוך החלטה אינם רוצים בקשר כזה. עובדה היא, שאינם מוצאים את הדרך אל הרב ושאינו הרב מוצא את הדרך אליהם. ושאלה היא, אם בקלות יכולים כאן לומר, בלי הסתמכות על אורים ותומים ובלי פסק הלכה, שאין מה לעשות. במצב כזה מי יכול להעז לומר: אין מה לעשות, ועם ישראל יוושע מאליו!

בין כל הדברים שהושמעו כאן היתה רק הצעה אחת מגובשת לפרטיה, כלומר הצעה שקבעה מה יש לעשות ומה צריך לעשות, וזאת הצעתו של הרב מונק. אמנם אין אני מסכים לדברי הרב מונק ביחס לתפקידי הרב; אני חושב, שדוקא היום אפשר בהחלט לצמצם את תפקידי הרב ואין כל רע בכך, שחלק ממה שפעם רב בישראל

היה צריך לעסוק בו יהא היום בתפקידו של מוסד, ושלא כל רב יהא בקי בארגון הכשרות והעירובין. מדוע לא ילשמו את ארגון התעשיית הרוצים להחליט את התפקידים? אבל לא זה העיקר. היתה כאן בדברי הרב מונק הצעה מגובשת להשלמת הלימוד בישיבה, וגם נאמר באופן די מפורש, כיצד צריך לעשות זאת, חושב אני, שצריך להעמיד את הדבר לבירור גלוי דרך העתונות, כל מי שיש לו פה לדבר ועט לכתוב — חייב להשתתף בבירור זה.

תחילה יש לברר: למי אחראי רב בישראל? אם הוא אחראי רק למי שבא אליו לשאול או למי שמחפש רב, אז באמת אפשר לומר: אלה היושעו מעצמם או ע"י ארגון קהילות, או ע"י שפור ארגוני של דרכי בחירת הרב, ושני הדברים בעיני חשובים כשלעצמם, אך טפלים לחלוטין ביחס אל העיקר. היהודים הרוצים לחיות על פי „שלחן ערוך“ מוצאים גם היום את הכתובת או את מספר הטלפון כדי לשאל שאלת חכם. אבל אם אנחנו חושבים, שיש לדבר על דמותו של רב למען כלל ישראל, כלומר מה לתקן ברבנות, כדי שיותר ויותר אנשים יבואו לשמוע ויבואו להקשיב ולהתעניין, אם זאת השאלה, אז צריך להעמיד את שאלת דמות הרב בכל חומרותה ובכל חריפותה, מפני שהמרחק בין הציבור לבין הרב הולך וגדול מיום ליום.

הרב מאיר שלזינגר: יש כל כך הרבה סוגים ודרגות של רבנים במקומות השונים, שאי אפשר לדון בכל כאחד.

מר משה ארנד: זה מה שאני רוצה לומר ולשאול: על מי מדובר כאן? האם מדובר ברב ל„אנשי שלומנו“ ההולכים לחפש אותו או שמא מדובר ברב ליהודים כמות שהם, ליהודים שאינם מחפשים רב? ! כשנבוא לדון בפירוט במה שצריך לעשות, נצטרך לתת את דעתנו על כל מיני דברים, גם על השוני בצריכים שבין מקום למקום. אבל קודם כל צריכים לשאול, אם אנחנו בכלל עוד מעונינים ב„יהודים שאינם מחפשים רב“ או לא.

הרב שמעון אשר כהן: ענין ארגון הקהילות אינו עומד בסתירה לדברייך. אם מצאנו נקודת תורפה שהיא בדרך מינויו של הרב, ואנחנו רוצים לרפא נקודת תורפה זו, אין פירושו של דבר שנשאיר את הרב במסגרת מצומצמת זו בלבד.

מר משה ארנד: מבחינה הגיונית אין סתירה, מבחינה פסיכולוגית אין סתירה גדולה מזו. כל זמן שיהודים הלומדים תורה מכוונים ומכוונים ע"י רבותיהם לזולת ב„יהודים שאינם מחפשים רב“, הרי הם אינם מוכשרים מבחינה נפשית להתעניין בהם. לקרב יהודים מתוך זלזול בהם או מתוך שנאה כלפיהם או מתוך הסתגרות בפניהם — זה בלתי אפשרי. מי שרגיל לפסע על ראשי עם קודש אינו מסוגל ואף אינו ראוי להורות לו ולהדריכו. כל זמן שהזלזול הזה קיים, לא יתכן שהדברים ישתנו. אני חושב שיש להעז להעמיד לדיון ולתברר מוסד כמו שצייר אותו הרב מונק או בדומה לכך; לא הפרטים הם העיקר, אלא עצם התביעה לעשות דבר שאיננו מקובל, לעשות דבר שאיננו מוסכם, להזעיק כדי לשנות, זה הצעד הראשון. יש לעשות משהו במוסדות התורה, היינו בישיבות, כדי להציל דמות של רב, שיכול להיות מקובל על אלה, שכרגע אין להם מגע בכלל עם ציבור התורה.

פרופ' קוטשר: אנחנו צריכים להיות מציאותיים, אנחנו צריכים לשאוף קודם כל לתיקון מה שאנחנו, אלה היושבים כאן, יכולים לעשות.

מר משה ארנד : לאחרונה ראינו בישראל פעמיים שמי שמוכן להעזו לצאת לתקון דברים למרות ההתנגדות „מימאן רטאה גרקה הצמלו, ואט לאט אף זוכה להכרה מצד אלה שהתנגדו לו בראשונה. רומז אני לישיבות התיכונות מצד אחד ולכמה דברים בתחום חינוך הבנות מצד שני. מי שסבור שיש צורך ברב בעל דמות ובעל הכשרה שונות מאלה שהישיבות משוות לתלמידיהן, חייב לתבוע את השנוי. והחוג התובע את השינוי יעמל כדי להגדירו בדיוקנות וכדי לבצעו בדחילו וברחימו, אך בהחלטיות ובהעזה.

הרב נתן אורטנר

בעיקר אני רוצה להתיחס לתפקידיו של רב מקומי, לא בערים הגדולות אלא באותם המקומות שהציבור, ובייחוד הנוער, אינו יודע בשביל מה צריכים רב בכלל. מספרים שר' מאיר שפירא אמר שהוא לא רוצה לגדל רבנים, את אלה מגדלים בכל הישיבות, הוא רוצה לגדל בעלי בתים שידעו שצריכים רב. פעם היה הציבור בבחינת תם, הוא שאל מה זאת והרב ענה. היום הציבור הוא בבחינת שאינו יודע לשאול, או הרב צריך ללכת אל הציבור — „ואת פתח לו“. עליו להגיד לו מה צריכים לשאול ולהראות לו מה רחב השטח שבו יש לרב תשובה על פי התורה. תפקידו של הרב המקומי הוא בעיקר בקרב הנוער, שאפילו התלמידים הדתיים שבו ספק רב אם יישארו אצלנו. רב צריך לקרב את הנוער, להסביר, להדריך. רב צריך לדעת לארגן חוגים להסברה דתית.

הרב חייב להתיחס גם למה שקורה במישור הפוליטי. בערב מלחמת ששת הימים הכריזו על צום ותפילות. לפני כמה חדשים, כאשר התחילה ההסלמה הסובייטית, היינו במצב הרבה יותר חמור מבחינה פיסית. מדוע לא יסבירו הרבנים את מהלך הענינים לאור האמונה ?

אינני חושב שעיצוב של דמות חדשה של רב בלבד יפתור את הבעיות. גם אותם הרבנים המייצגים דמות חדשה כזאת מתקשים מאד לחדור לחוגים הרחוקים מיהדות. רב אחד סיפר בבטאוונו כמה אבני נגף נערמו על דרכו עד שהצליח לקבל הסכמה שיופיע בבית ספר כללי לפני התלמידים.

אשר להשתלמות לקראת הרבנות, לא הלימוד עיקר אלא השימוש אצל רב בפועל. ברור שעל הרב להיות למדן, וכאשר יבואו לפניו בני נוער, לא יחמיר לפי שעור של החזון איש, הוא ידאג שקודם יקפידו על איסור דאורייתא ואחר כך מדרבנן, אבל עליו לדעת להבחין בין דאורייתא ודרבנן ולא רק לפי איזה ספר של ליקוטי דינים. מאידך ברור שבחור שלמד בישיבה אינו יודע מאומה על תורת דרווין, ואם הוא רוצה לצאת לחיים, עליו לדעת את היסודות הבסיסיים, איך להשיב על שאלות עיוניות.

מר שמואל עמנואל

אני חושב שצדקו אלה שהעמידו את בעית הרב כבעית הקהילה. אין ראש בלי גוף. חמישים שנה אחרי קטוביץ, ששם חשבו שבמקום הקהילה יבוא הארגון, צריכים היום להגיע למסקנה הפוכה, שבמקום הארגון, התנועה, צריכה לבוא שוב הקהילה. בלי קהילה אין מה לדבר על הרב. אבל חשוב שהדבר לא יקבל אופי של „קהילה

פורשת", ואני חושב שצריכים ליצור גוף קהילתי שיכלול את כל החוגים הדתיים השואפים לבנין תורתי של מדינת ישראל. אני בטוח שאם נצליח לארגן אותם בצורה בלתי-מפלגתית, בצורה קהילתית, אז גם בסופו של דבר נפתור את בעיית הרבנות. אי אפשר להעמיד את ההנהגה הרוחנית בלי שיהיה גוף שעליו ההנהגה יכולה לחלו.

מר משה בראשר

נכון שתלות הרבנים היתה תמיד, גם בקהילות הספרדיות, והיא תמיד תישאר. אבל המחאה והביקורת הציבורית משפיעה. במקום שיודעים שתבוא ביקורת, נזהרים יותר. השתיקה הממושכת של הציבור נתנה מקום להשוב אחרת. אבל התלות תהיה תמיד, ואם לא תלות במפלגה, הרי תהיה תלות בציבור, וספק בעיני מה עדיף. על כל פנים צריך לדעת שאין חילול השם אם מבקרים מנהיג ציבור. טועים אלה האומרים שזה חילול השם לבקר מנהיג מפלגה דתית. אני חושב שצריך להפוך את הביקורת למוסד, ובמקום שיש בטאון, הוא צריך לגלות אומץ לב ולבקר.

קיימת היום בין הנוער סלידה מן המושג רב. הייתי בעירת פיתוח שבע שנים וניסיתי לראות מדוע בורחים מן הרב. היינו מזמינים את הרב לבית הספר, הוא בא לבחינה והיה מדבר נגד הליכה לכדורגל בשבת, שגם אנחנו דיברנו וחיכנו נגדה, ולא היה לרב לומר שום דבר בעד משהו, רק נגד ונגד ונגד. אבל ישנן דמויות אחרות כגון בתל-אביב, ברעננה ובקרית שמונה. אני נזכר בהלוויתו של הרב ברי-שאל ע"ה, זה היה הרב היחיד שבהלוויתו היו המוני צעירים, ולא דוקא מן הישיבות הגדולות.

מה שדרוש היום זה אדם שיפנה אל הצעירים, משום שהמבוגרים אינם צריכים רב, להפך, הוא מפריע להם והציבור הרחב מפולג. צריך לעודד את התארגנותם של הרבנים הצעירים המצליחים ולייסד להם במה ולהביא דבריהם לפני אחרים. על הרב לחפש שפה שתגיע אל לבו של הנוער. אמרו לי הורים באשקלון: אנו שולחים את הילדים לישיבות תיכוניות, והם יוצאים לנו ילדים מתפקרים. כן, אני יכול להביא דוגמאות. צריך להפסיק את ההלל על הישיבות התיכוניות. יש ישיבות תיכוניות הראויות להלל. הבעיה היא שהר"מים והתלמידים משדרים על גלים שונים. אין ירידה אל בעיותיו של הנוער. יכולים להעסיק אותם בשיחות על השטן או לדבר אתם נגד ההתגייסות לצה"ל, אבל הרב צריך לחוש את הבעיות של הנוער, וזה לדעתי המפתח והמוקד שמסביבו צריך לקבוע את דמותו של הרב. רב הרוצה להיות מנהיג רוחני חייב לחוש את הבעיות המעסיקות את הצעירים. בישיבה התיכונית שאני למדתי היו בזמני ר"מים שנתנו את דעתם על בעיותיהם של הצעירים וחי אותם, והיום האידיאל הוא בחורים ההולכים במעיל ארוך. התוצאה כמובן היא ניגוד חוסר נכונות לקבל כל השפעה. זה אמור לגבי ראש הישיבה וזה אמור לגבי הרב.

מר ידידיה כהן

בהיותי כמעט אחרון הדוברים (הצעיר שביניהם...) אינני יכול שלא להביע — יחד עם הסכמתי המליאה לרוב הדברים שנאמרו לאורכו של הדיון! — את הרגשתי כי לא רק הציבור אינו יודע, „לעשות לעצמו רב" על כל המשתמע מכך, אלא שגם אילו היה הציבור רוצה ברב וביקרו — לא היה רב אשר כזה מצוי לו, למעשה.

במיוחד אמורים הדברים כלפי קבוצות הקבוץ-הדתי, שלגביהם מוטחת בקורת לא פעם על חוסר רבנים ומורי הוראה לצבור — ויש בהן התלבטות לא-מעטה בנושא זה, מאספקטים שונים. מנסיוני בקבוץ הדתי אני יודע, כי בכמה ישובים שלנו היתה נכונות (וישנה כזאת גם עכשיו!) לקבל על עצמם עולו של רב ומו"צ, אך לא נמצא מי שיסכים לבוא לשם; ואין לתרץ זאת במצב הרוחני של הקבוצות (שגם לגבין הבקורת מוצדקת מדי פעם, לפחות לענ"ד...). — שהלא זהו כל כולו תפקידו של הרב, כמחנך ומורה דרך, ולא רק כפוסק. ואין צורך להזכיר במסיבה זו של תלמידי החכמים את גדול האמוראים רב, שהלך דווקא לסורא — „בקעה מצא וגדר בה גדר“... דובר כאן קודם על תלותו הכלכלית של הרב, ועל הצורך למנועה. אף אני מסכים לכך, אך דומני כי „תלותו“ של הרב בגורמים חיצוניים עמוקה וכללית היא הרבה יותר. לא רק בנותני לחמו ומפרסמי חיבוריו הרב תלוי; מטבעו קשור הרב בעבודתו כעובי קורת בית הבד ברבנים אחרים, בשיבות ובראשיהו, ובצבורים מסוימים. לא פעם היינו עדים להיסוסים בפסיקה (הגיונית ומוכרחת לכאורה) או להימנעות מתשובה (והיא קטסטרופלית לא פעם!) על שום תלות אשר כזאת, וחשוב שנדע שכן הוא, וכי ייאמרו הדברים פעם בגלוי. הפסוק שזכה להיזכר כאן פעמים אחדות — „לא תגורו מפני איש, כי המשפט לא-לוקים הוא“ — מחייב את הרב להביע דעתו ועמדתו באופן בלתי-תלוי לחלוטין, ואפילו ללא התחשבות בישיבה בה למד או ברבו או בצבור שלם — אם אכן משוכנע הוא כי יש לפסוק כך. ולאחרונה: אף אני סובר כי נשתנה משהו בדורנו — ממה שנהג לפניו בגולה. שם — הקהילה הגדולה ביותר, החשובה ביותר, מנתה פחות משפחות ובעלי בתים ממה שמונה כיום בארצנו קהילה בינונית, כחדרה או פתח תקוה. שם — לא היו כל העסקים, בתי החרושת, המשטרה והדואר ושאר הרשויות את הרב של או לזמננו — כמות שהם בימינו. על כן אין מקום להעתיק ישירות את הרב של או לזמננו ולמקומנו. לנו גחוצים רבני קהלות — בית כנסת אחד ולא יותר, שישמש לא רק כבית תפילה אלא גם כמרכז למודי-תורני-חברתי — בצידם של רבנים מומחים, בהיקף מחוזי או ארצי. אין צורך שכל רב-בית-כנסת בתל אביב יהא אחראי לאותו חלק של העירוב העובר ליד שכונתו, וטוב שיש מחלקת עירוב עירונית, הכפופה לרב מומחה אחד בשטח זה; כך הוא המצב גם באשר לפיקוח על כשרות או לשאלות כלליות אחרות. לי נראה כי עיקר תפקידו של הרב כיום הוא דווקא בשטח החינוכי, לקרב רחוקים וללמד קרובים, לפעול בקרב הנוער ולהשפיע שפע רב של תורה ויראה, אהבת הבריות וכבוד שמים, ככל שיכלתו מגעת.

מר יונה עמנואל

אם תלך היום לקופת חולים, לא תמצא שם כמעט אף רופא כללי טוב אחד. כל אחד רוצה להתמחות ורופא כללי אין. כך גם אצלנו. היום השאיפה היא לא להיות סתם רב, ולהגיד דרשה לבר מצוה, לסדר קדושין ולומר הספד — זה לא אתגר עבור המוכשרים שבבני הישיבות. לעומת זה יש אתגר להקדיש כל החיים ללימוד התורה ולהרבעת תורה בישיבות. יש היום אתגר נוסף — יש שרוצים להשתיק תופעה זו — הולכים למחקר התורני. זאת עבודה מענינת בכתבי יד ובאנציקלופדיות תורניות שונות, שיש בה גם פרנסה. ואיזה אתגר ימצא בן הישיבה ברבנות?

אין דור שבו מדברים כל כך הרבה על חסידות ועל מוסר כמו בדור הזה, ואין דור שדמותו של הרב כל כך ירודה כמו בדורינו. יש גסות בעולם, וזה חודר גם לרחוב שלנו, אך במקום להזהר מכל גסות, עוטפים זאת במעטה של „כבוד התורה“ וכאן המקור של הרע ואילו הצבור אינו יכול לקבל תירוצים שיש בהם חילול השם. בודאי יש השפעה חיובית מכל תגובה מכובדת.

נאמר כאן כבר שאין פסול בכך שהרב אינו מטפל בעירוב העיר ובכשרות. זה נכון, אבל הרב מוכרח להכיר את המצב בעירו על בוריו, כדי שיוכל לומר באחריות מלאה לאנשי קהלתו שאפשר להסתמך על העירוב, על הכשרות באיטליזם, על הפרשת תרו"מ ב„תנובה“ וכו'. מכיר אני רב שבדק במאפיות אם מפרישים חלה כדבעי ותיקן בכמה מקומות בלי שהמונים על זה ידעו על כך.

רבים הזכירו שלפנים היה רב הקהלה גם ראש ישיבה. אינני יודע למה אי אפשר להחזיר את הדבר לאט לאט לקדמותו, כל רב במקומו לפי האפשרויות. למה לא יטפל הרב בחינוך? למה לא יקים הרב ישיבה בשכונתו או בעיירה? למה לא יקים בעירו ישיבת ערב לנוער עובד ולסטודנטים, שעורי תורה אחרי הצהריים עבור ילדי בתי ספר וגם שעורים הרצאות עבור הבנות אחרי עזיבתן את כתלי בית הספר? אין הרב מחוייב לתת את כל השיעורים בעצמו, אבל הוא מחוייב לדאוג לכך, ואל יחשוב הרב שבלעדיו אין אנשים מוכשרים בשכונתו.

ועוד שטח פעולה לרב: לעודד כל פעולה תורנית. לכאורה זה דבר מובן מאליו, אבל למעשה רואים לפעמים שהרב אינו מתעניין כלל בשיעורי תורה שאחרים נותנים, בחברת גמילות חסד שבשכונה אם הרב לא נבחר בהנהלת הגמ"ח או בהנהלת הישיבה. ואולי זה קשור ב„כבוד התורה“ המדומה. גם על הרב חלה סיסמתו של דוד המלך: חבר אני לכל אשר יראוך.

ואחרון אחרון: הכרחי הוא הגיבוי מהציבור לרב ולא רק גיבוי אלא גם הודעות עם הרב. לא יתכן שהציבור שותק כאשר משמיצים את רבם, הן מימין, הן משמאל. לא רק כאן בארץ ישראל, אלא גם בארצות הברית, ישנם מקרים שמתקיפים רבנים, ואילו הציבור שותק. זה גורם לאוירה של פחד וזה עוד יותר גרוע מתלות.

*

רבנות, הכוונה היתה לסכם את הדיון, אבל אחרי ישיבה ממושכת של ארבע שעות, אין אפשרות לכך. אגיד רק משפט אחד: בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרות ואומרת: אוי להם לבריות מעלבונה של תורה. נתנו היום בטוי לקול זה. נאמרו כאן דברים מתוך כאב אמיתי וחפשנו דרכים לשנוי המצב. קצת יותר רצון טוב מכל הצדדים והדבר ימצא את פתרונו. זכינו לדור שאלפי צעירים לומדים תורה בחדרים ובבתי ספר, בישיבות ובכוללים, בכפר, בעיר ובקיבוץ, ולמרות כל המניעים יש כאן המפתח לכל שינוי לטובה, אם נדע לנצל את הרצון הכן של הנוער לדמות מכובדת של רב בישראל. נמשיך להפיץ תורה בישראל, — „יגדיל תורה“ וזה יביא ל„ויאדיר“. נוסיף לזה עוד קצת אויר צח ונקי — מידת היושר והעקביות, יחד עם שאיפה כנה לתת משהו לכלל ישראל — והנה דמותו של הרב שוב תזוהר במלוא יופיה.

בענין מצות ישוב ארץ ישראל

בערבות מואב על ירדן ירחו נצטווה למשה לאמר לבני ישראל בין השאר: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה' (במדבר לג, נג).

בביאור מקרא זה חלוקים רש"י והרמב"ן. רש"י מפרש: הורשתם את הארץ — והורשתם אותה מיושביה, ואז וישבתם בה — תוכלו להתקיים בה; ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה.

רש"י בפסוק הקודם לשלנו מפרש את המלה והורשתם — וגרשתם. לפי רש"י, הרי כתוב זה כולל כעין הבטחה או עצה טובה להתמדת ישיבתם בארץ והציווי הוא רק בהתחלתו של הכתוב והורשתם את הארץ והנו סיכום חוזר של הציווי שבפסוק הקודם לו האומר: 'והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם ואבדתם את כל משכיתם ואת כל צלמי מסכתם תאבדו ואת כל במותם תשמידו' (שם, שם, נב).

לא כן דעתו של הרמב"ן, התופס את כל הכתוב שלפנינו כציווי. ואלו דבריו: על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה, כי הוא נתנה לכם ולא ימאסו בנחלת ד'. ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער, או ארץ אשור, וזולתו, ולהתישב שם יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל, ושאסור לצאת ממנה, וידינו כמורדת, האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש, בכאן נצטוינו במצוה הו', כי הכתוב הזה מצות עשה. ויחזיר המצוה הזו במקומות רבים 'באו ורשו את הארץ' (דברים א, ח). עכ"ל.

ואחרי שהביא הרמב"ן את דברי רש"י הוסיף: ומה שפירשנו הוא העיקר. וכשהגיע הרמב"ן לכתוב 'באו ורשו את הארץ' חזר וכתב: מצוה, לא יעוד והבטחה, כאשר פירשתי.

1 ב, דעת סופרים" לר"ה רבינוביץ כתב כי הרמב"ן חולק על רש"י בפירוש מלת והורשתם. שלרש"י והורשתם כאן הוא כפל הציווי בכתוב הקודם ולרמב"ן יש כאן ציווי של ירושה. וכן נראית דעת רח"ד שעוועל במהדורת הרמב"ן שלו שכתב בהערותיו, כי התרגום מתרגם כרש"י. כנראה סבור רח"ד שעוועל, כי רש"י והרמב"ן חלוקים גם בפירוש המלה 'והורשתם', שרש"י בעקבות התרגום מפרש „וגרשתם". אך לא מצאנו בשום מקום שהרמב"ן חולק על רש"י בענין זה. יסוד פירושו של הרמב"ן הוא בפירוש המלים 'וישבתם בה לרשת אותה', שמפרשם כציווי לעומת רש"י שמפרשם כהבטחה. לעומת זאת והורשתם יש לפרש בין לרש"י בין לרמב"ן וגרשתם. וכן תרגם אונקלוס. לרש"י שלשה מובנים לפעל ירש בבניניו השונים. בקל לשון ירושה (ע' דברים כח, מב ובמדבר יד, כד ולב, לט); בנפעל לשון רישות דלות בראשית מה, יא; משלי כ, יג וכן, כא — וע' גם סנהדרין עא ע"א). בפעל לשון רישות (דברים כח, מב). בהפעל לשון גירושין (שמות לר, כד; במדבר יד, יב; יד, כד; לב, לט; דברים כח, מב) וגם לשון רישות דלות (שמות טו, ט ושמוא' א' ב מובא ברש"י שם ובשמות טו, ט).

הרחבת הדברים הללו שבפירושו מוצאים אנו בדברי הרמב"ן בספר המצוות. על המצוות שמונה הרמב"ם בין תרי"ג מצוות מוסיף הרמב"ן במקום אלה שגרע ממנינו של הרמב"ם, מצוות שלדעתו יש למנותן. ובתור מצוות עשה (נוספת) ד' הנו מונה מצוה שלפנינו.

וזה לשונו²: מצוה ד' שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן הא' יתעלה לאבותינו, לאברהם ליצחק וליעקב. ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם 'והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ' (במדבר לג, גג—נד). [ונכפל בזה הענין במצוה זו במקומות אחרים כאמרו יתב': 'באו ורשו את הארץ] אשר נשבעתי לאבותיהם' (דברים א, ז). ופרט אותה להם במצוה הזו כולה בגבוליה ומצריה. כמו שאמר 'ובאו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר בשפלה ובנגב ובהוף הים' וכי' (דברים א, ז), שלא יניחו ממנה מקום.

והראיה שזו מצוה אמרו יתעלה בענין המרגלים 'עלה רש כאשר דבר ה' [אלקי אבותיך] לך אל תירא ואל תחת' (דברים א, כא). ואמר עוד 'ובשלוח ה' אתכם מקדש ברנע לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם' (דברים ט, כג). וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה כתוב 'ותמרו את פי ה' (וכי') [אלקיכם] ולא האמתם לו [ולא שמעתם בקולו] — הוראה שהיא מצוה לא יעוד והבטחה. וזו היא שחכמים קורין אותה מלחמת מצוה. וכן אמרו בגמרא סוטה (מד ע"ב) אמר רב יהודה מלחמת יהושע לכבוש דברי הכל חובה, מלחמת דוד להרוחה דברי הכל רשות. ולשון ספרי (פי' קנו) 'וירשתה וישבת בה' (שופטים יז, ד) — בזכות שתירש תשב. ואל תשתבש ותאמר, כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת ו' עממין שנצטוו לאבדם, שנאמר 'תחרם תחרימם' (דברים כ, יז), אין הדבר כך, שאנו נצטוינו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו, ואם רצו להשלים נשלים [עמהם] ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות. וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם (דברים רבה שופטים) הגרגשי פנה והלך לו ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצם זו אפריקא, נצטוינו אנחנו לבא בארץ ולרכוש עריה ולהושיב בה שבטינו, וכן אחרי הכ- ריתנו העמים אם רצו שבטינו לעזבה ולרכוש להם ארץ שנער או ארץ

- 2 אנו נביא את המצוה כלשון שהודפסה בדפוסים, בתוספת תיקונים ע"פ כת"י RAB. 522 שבספרית שכתר. הקורא את הדברים כפי שנדפסו ייווכח מיד כי חלו בהם שיבושים. ואנו השלמנו, ע"פ כה"י האמור, בסוגרים מרובעים. לא ידוע לי כת"י אחר של סה"מ לרמב"ן. כת"י זה הנו מהמאה ה"ט למנינם, כפי שכותב לי ר' יעקב ישראל דינסטג נ"י, שלו מגיעה תודתי על שהמציא לי צילום מקטע זה של כתב היד.
- 3 בכ"י: אלקים. ואנו השלמנו ע"פ המקרא.
- 4 לפנינו בגמרא: רבא, וכן תוקן בדפוס סה"מ. ובכ"י מינכן; רבה.
- 5 לפנינו בספר: בשכר שתירש תשב. ופינקלשטין בשינויי נוסחאות לא ציין כנוסחת הרמב"ן. וגם בפרשת ראה (יז, לא) לכתוב 'וירשתם אותה וישבתם בה' גורס בספרי (פי, נז): בשכר שתירש תשב. ובפרשת כי תבוא (כו, א) לכתוב 'וירשתה וישבתה' גורס בספרי (פי' רצו) משתירש תשב. ובמדרש תנאים: מה שתירש תשב.

אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים, שנצטוונו בכבושה ובישיבתה. ומאמרם מלחמת יהושע לכבוש (סוטה מד, ע"ב) תבין כי המצוה הזו היא הכבוש. וכן אמרו בספרי (פי' נא) 'על המקום אשר תחזיקו כף רגלכם בו לכם יהיה' (דברים יא, כד) אמר להם כל המקומות שתכבשו חוץ מן המקומות האלו הרי הם שלכם, או רשות בידם לכבוש חוצה לארץ עד שלא יכבשו ארץ ישראל, תלמוד לומר 'וירשתם גוים גדולים ועצומים' (דברים יא, כג) ואחר כך, 'כל המקום אשר' כו'. ואמרו (בספרי שם) ואם תאמר מפני מה כיבש דוד ארם נהרים וארם צובה ואין מצוות ונהגות שם, אמרו: דוד עשה שלא בתורה, התורה אמרה משתכבשו ארץ ישראל תהיו רשאים לכבוש חוצה לארץ והוא לא עשה כן. הרי נצטוונו בכבוש בכל הדורות.

ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגים בה והוא דירת ארץ ישראל עד שאמרו (כתובות קי ע"ב) כל היוצא ממנה דר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד ע"ז⁶ שנאמר (שמואל א כו, יט) 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים', וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה הכל הוא ממצות עשה זו שנצטוונו לרשת הארץ לשבת בה. אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות, כידוע בתלמוד במקומות הרבה.

6 לפנינו בכתובות קי ע"ב: וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוך... אלא לומר לך כל הדר בחו"ל כאילו עובד עבודת כוכבים. ועיין פאת השולחן א, ח ושדה חמד קו' הכללים מערכת כ סי' עח. וע' מה שהערתי בגליון פה"ש (מהדורת פרדס ויד בנימין). ומכיון שברמב"ן לבראשית כד, ג וכת, כא ובדרשה לקהלת (מהדורת רח"ד שעוועל עמ' רא) ובדרשה לר"ה (שם עמ' רג) מוכח שגריס כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוך נראה לומר שאכן ברישא גריס כל הדר בהקשר לאמור שדומה כמי שאין לו אלוך לעומת זאת בסיפא גריס: לומר לך כל היוצא ממנה וכו' כלפנינו. ועיין גם ביל"ש בהר תרסו שגריס בסיפא לומר לך כל היוצא מאר"י לחו"ל מעלה עליו הכתוב כאלו עובד אלילים (וחסר שם ברישא כל הדר בחו"ל דומה כו').

וזה כנראה גם גירסת רש"י במהדורא קמא המובאת בשיטה מקובצת (לכתובות ק ע"ב) שפירש שם את המימרא כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוך על פי הסיפא כל היוצא מאר"י לחו"ל כאילו עובד ע"ז, שכך כתב שם: וכל הדר בחוצה לארץ — שיוצא מארץ ישראל לחוצה לארץ; כמי שאין לו אלוך — דדמי כאילו עובד עבודה זרה. ועיין ברש"י שמואל א' כו, יט: היוצא מא"י לחו"ל בזה"ב (=בזמן הבית) כאילו עובד ע"ז, הרי שרגלים לדבר שבקשר לכאילו עובד ע"ז גורס רש"י: היוצא מאר"י לחו"ל.

ואכן אם נאמר זאת נצטרך לומר, שדברי הרמב"ן, אבל הדר בחוצה לארץ כאלו עובד ע"ז (שופטים יז, ב) אינם ציטוט מלולי אלא ניסוח חפשי של דברי הגמרא ע"י הרמב"ן. או שנצטרך לומר שהיו לפני הרמב"ן שתי גירסות בסיפא של הגמרא, האחת, "הדר בחו"ל" והשניה, "היוצא... לחו"ל". אמנם ברישא לא מצאנו לרמב"ן אלא גירסא אחת והיא: הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוך.

ובכ"י מינכן בכתובות הגירסא היא: וכל מי שאינו דר בארץ דומה כמי שאין לו אלוך... אלא לומר לך כל מי שאין בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו עובד ע"ז.

ולשון ספרי (פי' פ) מעשה⁷ ברבי יהודה בן בתירא ורבי מתיא בן חרש ורבי חנניה בן אחי ר' יהושע ור' נתן⁸ וישתדלו להוציא לחצוצה לארץ והגיעו לפלטיא⁹ וזכרו את ארץ ישראל וזקפו את עיניהם זלגו דמעוניהן וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה 'וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות'¹⁰. ואמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות [שבתורה] ¹¹ עכ"ל.

הנה לדברי הרמב"ן מצוות עשה היא לכבוש את ארץ ישראל כדי לשבת בה. וממנה נובעים שני איסורים. איסור אחד לעזוב את ארץ ישראל ולכבוש שאר ארצות עבורנו אף אחרי שכבשנו אותה, ואיסור שני לכבוש שאר ארצות לפני שכבשנו ארץ ישראל כולה לגבולותיה. וכלולה במצוות עשה זו המצוה לשבת בארץ ישראל. ונראה שמצוה זו עיקרה אינה אלא הירושה והישיבה, כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש ארץ ישראל שתהא תחת ירושתנו, ולא סתם ישיבה, שזו אינה אלא כהכנה למצוות ישיבה של ירושה (ישועות מלכו, שות' סי' סו).

ומצוה זו לרמב"ן נוהגת בכל הדורות ואפילו בזמן הגלות ונתחייב בה כל אחד ואחד, ואינה רק מצוה לצבור, לכלל ישראל.

וכבר הקשו על הרמב"ן מדברי הגמרא בסוף כתובות שהושבעו ישראל שלא לכבוש את הארץ בחזקה ושלא יעלו בחומה. הרי שבזמן הגלות אין מצוות כיבוש. ואם זו מצוה מן התורה היאך הושבעו שלא לקיים מצוות עשה שבתורה. נראה דתירוצו של דבר מובא כבר במגילת אסתר הבא לחלוק על דעת הרמב"ן (במע' ד), אך כתב שהשבועה היא על זמן שאנו משועבדים לאומות ואין ביטול מצוות עשה בזה, שמצוות הכיבוש נשארת במקומה בזמן שאין אנו משועבדים לאומות¹².

7 דברי ספרי אלה הביא הרמב"ן גם בדרשתו לקהלת (מהדורת רח"ד שעוועל עמ' רד).

8 בספרי (מהדורת פינקלשטיין) ובדרשה הנ"ל: יונתן.

9 בספרי: לפלטום; בכ"י: לפלטיה, בדרשה: לפלטיין.

10 כתוב בצורה זו אין לפנינו וכפי שמודפס מובא גם בכת"י. ובדרשה הנ"ל: המקרא הזה, 'וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות ככל אשר צויתיך'. ובדרשה לראש השנה (מהדורת רח"ד שעוועל עמ' רנא): 'וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות'. ובספרי (בדפוסים הרגילים) 'וירשת אותם וישבת בארצם' — במעשה שלפנינו, ובמעשה שלאחר זה (מעשה ברי' אלעזר בן שמעון ור' יוחנן הסנדלר) 'וירשתם אותם וישבתם בארצם'. והנה מלבד הכתוב וירשת אותם וישבת בארצם (דברים יב, כט) כל הלשונות של המקראות כפי שהובאו הנם משובשים. גם לא ברור היאך משתמע מהכתוב 'וירשת אותם וישבת בארצם' שמצוות אר"י שקולה כנגד כל המצוות. אכן בהנהגת הגר"א מקישר הכתוב הזה עם כתוב בפרשה שלפנינו 'שמור ושמעת את כל הדברים' (שם יב, כח), 'וירשת בארצם'. אך סמיכות זו שבהפסקת פרשה אף היא קשה. ומסתברת ביותר גירסת הספרי שבמהדורת פינקלשטיין: המקרא הזה 'וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים' (דברים יא, לא—לב). אך מוזר הוא, שבכל שלשת המקומות שהובא הספרי ברמב"ן לא הובא כתוב כלשונו.

11 כן גם בספרי וברמב"ן בדרשתו על קהלת (עמ' רד). לעומת זאת בדרשה לראש השנה (עמ' רנא), בתורה" — ליתא.

12 ואולי יש לראות מקבילה לזה לדעה האומרת שאין להקריב קרבנות בזמן הזה, אף אם

והנה במהר"י מטראני בחדושו לקדושים (כו ע"א) הקשה על דברי הרמב"ן שלפנינו. שנינו שם שנכסים שיש להם אחריות נקנין בחזקה. והגמרא שם מביאה שתי ילפותות לכך. אחת בשם חזקיה מהכתוב (ירמ' מ, י) 'ושבו בעריכם אשר תפשתם' — במה תפשתם, בישיבה. הלמוד השני הוא של דברי ר' ישמעאל, שלמדה מהכתוב (דברים יא, לא) 'וירשתם אותה וישבתם בה' — במה ירשתם, בישיבה. ומקשה המהר"ט מכאן לרמב"ן שהך קרא דינא הוי ולא מצוה, כלומר שבא להשמיע לנו דין דקנין חזקה בקרקע ולא בא להשמיע לנו מצווה והרמב"ן משמע ליה מצות ישיבת א"י מצוה מן התורה מהך קרא ד'וישבתם בה'. ומוסיף דבשאר דוכתי דכתיב ביה ירושה וישיבה למדנו מהם שהמצוה המסויימת אינה נוהגת אלא לאחר ירושה וישיבה.

ובספר תכלת מרדכי להגרמ"ג יפה (מסעי לג נג) כבר תמה על המהר"ט שהרי הרמב"ן למד מצוות ישיבת אר"י מהכתוב 'והורשתם... וישבתם' ואין 'והורשתם' לשון ירושה אלא לשון גירוש יושביה ולא שייכת בו הדרשה דירושה וישיבה ולא נלמד ממנה דין בחזקה.

והנה אין כאן רק קושיא על המהר"ט אלא אף סתירה מדברי עצמו. בשו"ת מהר"ט (ח"א סי' כח) הנו בונה דין על דברי הרמב"ן בספר המצוות שמצוות ישיבת אר"י היא אפילו בזמן הזה בחורבנה מקרא ד'וירשתם אותה וישבתם בה'. וצריך לומר

כל התנאים היו קיימים, בגלל שנגזר 'ולא אריח בריח ניחחכם'. דבר זה הוזכר כבר ע"י בנין ציון (סי' א) והנצי"ב (משיב דבר קונטרס השמיטה, העמק דבר ויקרא כ"ו לא ודברים ט"ו ג, ועיין מקדש מלך טור מלכא עמ' צו ולהלן ודברי רי"ד בליך בהמעין גיסן תשכ"ט עמ' 15 — ותימה שהביא בעמק ברכה דברי הנצי"ב מהשמועה והם מפורשים בכתביו.

אמנם מניעת הקרבנות בגלל העדר ריח ניחוח אפשר לפרש כהעדר תנאי בקרבן אך לא כל השוללים מטעם זה הסבירו כך (עי' דברי רש"י אליפנדרי בטור מלכא שם). וכן נראה מהחזון איש (אהלות ל, ה) שכתב: ואפשר דבזמן הגלות פקעה מצות תמידיו, ולא מחמת אונס אלא זו בכלל גזירת הגלות, וכדכתיב 'ולא אריח בריח ניחחכם' — ויקרא כו, לא. עכ"ל. הרי שלא פירש מחמת העדר תנאי בקרבנות אלא מחמת גזירה. וכך אפשר לפרש אף האי דלא תעלו בחומה אליבא דרמב"ן, אף שיש מצוות כיבוש כל הימים. ולא נגזרה גזירה זו — שלא מצינו בשום מקום כן — על מצוות ישיבה וירושה שלא בעליה בחומה. וע' באבני נזר יו"ד ח"ב סי' תנד שמתלק בין העליה למצוות ישיבה. וחילק שם גם בין חיוב לציבור לחיוב לפרט. אך עיין מכתבו של בעל משך חכמה ואור שמח (הועתק בספרו של הרב זאב א. רבינר: רבנו מרן ר' מאיר שמחה הכהן עמ' קסג—קסח מ,התור"ת תרפ"ב גליון ג', פורסם בחייו של הגרמ"ש זצ"ל), שלרב יהודה הי' בכלל השבועה גם שאיש פרטי לא יעלה מבבל לאר"י. ושם כתב שאף שבתחילת ההתעוררות לקראת ישובה של אר"י בזמננו הרבה רבנים עמדו מנגד, כי חרדו מהג' שבועות, אמנם כעת הסבה ההשגחה אשר באספת המלכיות הנאורות בסאן-רעמא ניתן צו, אשר ארץ ישראל תהיה לעם ישראל, וכיון שסר פחד השבועות וברשיון המלכים קמה מצות ישוב ארץ ישראל ששקולה כנגד כל מצוות שבתורה למקומה". וכן ע' באבני נזר (שם אות 11) שבהשיג רשות מהממשלה לעלות שוב אין עיכוב מטעם השבועה.

שבזמן שכתב בתשובה לא נתייחס להאזינו שהקטה עצמו. ואולי אפשר לייחס
בדוחק, שקושיית מהרי"ט אינה על עיקר מצוות ישיבת ארץ ישראל שנלמדה ע"י
הרמב"ן מהכתוב במסעי (והורשתם את הארץ וישבתם בה'), אלא מהראיה בספרי
המובא ע"י הרמב"ן שהיה לפניו הכתוב 'וירשתם אותה וישבתם בה' (דברים יא, לא
— כמו בספרי מהדורת פינקלשטיין) ועל זה תמה שדינא אתא לאשמעינן ולא נעוה.

הוצאת „נצח“, בני-ברק, רח' רבי עקיבא 73, ת. ד. 164

המפעל להפצת התוספתא — „חזון יחזקאל“

מאת גאון דורנו מרן רבי יחזקאל אברמסקי שליט"א

מטרת המפעל הנוכחי להחזיר מחדש את כל עשרות חלקי התוספתא "חזון יחזקאל" כשהם מכונסים בסדרה מפוארת בת 10 כרכים, על-מנת להפכה נכס-יסוד תורני של המוני שוחרי התורה ולהחזירה בכל בית יהודי, כהמשך טבעי לש"ס בבלי וירושלמי הניצבים בארון-הספרים. אנו שואפים לחולל מיפנה היסטורי ביחס למקומה של התוספתא בהיכלי-תורה. שקדנו והשתדלנו במאמצים מרובים להו"ל את המהדורה הזאת במיטב השכלולים והיופי, בטוב טעם, בחינת "תורה מפוארה בכלי מפואר" — ובתנאי רכישה עממיים.

אנו מציעים לקהל התורני להירשם כמנויים על הסדרה של כל 10 כרכי התוספתא "חזון יחזקאל", שכל כרך מהם יכיל 2-3 חלקים בבת-אחת, ואשר יופיעו בס"ד בזה אחר זה תוך תקופה לא ארוכה. כל מי שיירשם כמנוי לרכישת הקומפלט כולו, יהנה מן ההזדמנות הנדירה לרכוש אוצר תלמודי זה

במחיר מוזל מאד: רק — 15 ל"י לכל אחד מן הכרכים,

במקום 25 ל"י המחיר לרוכש כרך בודד.

**הזדוּרו והצטרפו בהקדם למעגל המנויים
על רכישת התוספתא "חזון יחזקאל"!**

אפשר להירשם בחנויות ספרים לספרי קודש, ע"י
באי-כוחנו בישיבות ובמשרדנו לפי הכתובת הנ"ל.

האם השליו המבוית הנו עוף טהור?

בפתוח ענפי הייצוא בישראל מתבקשים שווקים חדשים לתוצרת הישראלית. בין גורמים אלו יש מקום נכבד ביותר לגדולים חקלאיים. מוצרים אלו הם גדולים בלתי שגרתיים של בעלי-חיים וצמחים. תוצרת זו משמשת כמעדנים ולפיכך נמכרת במחיר יקר יחסית לאיני הטעם וכתוצאה מכך נעשה ענף כזה כדאי.

אחד הגדולים שהוכנסו בזמן האחרון לתכנית הפתוח הוא גדול השלו. השלו המבוית הובא אלינו מיפן, שם הוא מגודל מזה מאות שנים. השלו הבוגר מספק מנה אחת של בשר עוף מאיכות מיוחדת. כן מטילה בקבת השלו כשלוש מאות ביצים לשנה וביצים אלו נחשבות מאכל תאוה.

שאלת השאלה: האם השלו האמור הוא עוף טהור? במקרה זה יש לעודד

תמונה א.

מראה השלו המבוית

גידול זה, כיון שרצוי שמישראל יצאו מצרכים כשרים במקום נבלות ואיסורים. מאידך, אם אין להתיר עוף זה יש להמנע מלגדלו ויש צורך לעכב את התפתחות הענף כיון שלא רצוי שמשווקי ישראל ייצאו איסורי אכילה לעולם. במקרה זה יש להתייחס לגידול השלו כשם שיש להתייחס לגידול הארנבת לבשר.

מי הוא השלו המבוית?

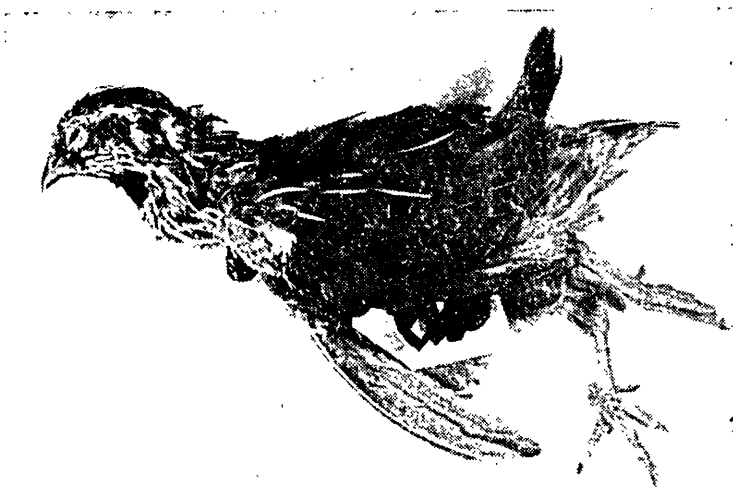
השלו (Quail, Wachtel, Coturnix coturnix) הוא עוף טהור שנאכל

במסורת י. הוא נשחט בא"י עד המלכות השתתרה, ושהיה ניצוד בצפון סיני בעבו
באיזור זה בנוודו מהצפון לדרום.

השלו המבוית הוא גזע אחר של השלו מאשר השלו המקומי. הוא מגודל ע"י
האדם ואינו נפגש עם שלו המקומי בטבע ולכן למעשה אינם פרים ורבים ביניהם.
לפי כל הנתונים הקיימים מסוגלים השלו המקומי והשלו היפאני לפרות ולרבות
ביניהם, אך כיון שרביה זו למעשה אינה קיימת אי אפשר לדעת בברור האם
הצאצאים יהיו פוריים.

ההבדל במראה בין השלו המקומי והשלו המבוית — היפאני הם קטנים. שניהם
עופות בגודל של כ-15 ס"מ. בשעת כתיבת שורות אלו נמצאים שני העופות לנגד
עיני. בהשוואתי עופות אלו זה לזה לא אוכל למנות בקלות סימני היכר שיהיו

תמונה ב.

סימני טהרה בשלו מנותח

נתנים לאבחנה לכל שוחט. ההבדלים מתבטאים בהבדלי גוונים דקים ובאיזורי הנוצות.
ההבדלים האמורים הם קטנים בהרבה מההבדלים הרגילים בין זכרים ונקבות בעופות
ובוודאי מההבדלים שבין סוגי התרנגולים השונים הנמכרים בשוק (תמונות השלך
ראה תמונה א').

סימני טהרה.

על-מנת לברר אם עוף הוא טהור, יש לברר תחילה האם יש בו סימני טהרה.
את שלושת הסימנים שבגופו של העוף נתן לזהות.

1 י. מ. לוינגר, עוף טהור נאכל במסורת, סיני ס"ד, רנ"ה—רפ"א, תשכ"ט.

בדקתי את סימני הטהרה ~~אצל~~ המבוייתת המבויתת המבויתת ב' מראה את סימני העוף הטהור בשלו מנותח: הרגל נראית מצדה העליון עם האצבע היתירה, הזפק מנותח בתחתית הצוואר ובבטן נראה הקרקבן הפתוח שמצדו השמאלי (על גבי נייר לבן) נראה חלק הקרקבן שנקלף. העור הפנימי של הקרקבן היה דק ונקרע קצת תוך כדי קליפה, אך התקלף ביד ללא כל קושי. (כמו כן ביצי השלו הן כביצי העוף הטהור, ראש אחד חד וראש אחד כד, חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים).

סימני העוף הטהור אינם יכולים להתירו לפי שאנו חוששים שהוא דורס ולפיכך נפסק להלכה ש"אין לאכול עוף אלא אם כן מסרו להם אבותיהם שהוא טהור" ².

מסורת אכילה

אילו היה ברור שהעוף הנקרא על ידינו בשם שלו, הנו השלו שנאכל ע"י אבותינו בצאתם ממצרים והוא אותו השלו הנזכר במקומות שונים בתלמוד, היה הדבר פשוט. דבר זה אינו ניתן לראיה אלא מתוך העובדא שהוא נאסף בצפון סיני ונקרא בלשון הערבית שלוי.

לפני שעמדתי על טיבו של השלו היפאני ערכתי סקר על מסורת השלו. לקחתי אתי זוג שלוים מבויתים ופניתי לרבנים השונים שעסקו בשחיטת שלוים עד לימי מלחמת השחרור, לשמוע את חוות דעתם בענין מסורת על עוף זה. האינפורמציה המובאת להלן כוללת רק זו שנאספה מרבנים שאכן יכלו לחדש בדבר זה משהו. תודתי שלוחה לכל הרבנים שסייעוני בנדון בין אם דבריהם יובאו להלן ובין אם לא. הפרטים שנאספו על ידם היו: הרב אברהם רפול וחכם נתן סאלם אמרו שנראה להם שעוף זה הנו השלו שנשחט על ידם. הרב רפול בקש להשתמש בדבריו כסעד גוסף אך לא כפסק עיקרי. חכם נתן סאלם טען שיש לברר האם עוף זה הוא הנקרא בערבית „אילפר“; אם הדבר כך הרי שעוף זה מותר. להכרעת הדברים הפנו אותי לחכם חיים ערקי. חכם חיים ערקי אמר שזה העוף. לדבריו, הוא לא היה מהסס מלשחוט עוף זה היום.

הרב יוסף קאפח זהה מיד את העוף והראה במילון את תמונתו. העוף האמור נקרא, לדבריו, בערבית „שמאני“ והוא המתורגם על ידי רבינו סעדיה גאון בתרגום שלו — שלוי.

לאור האמור, נמצאות עדויות המסוגלות להאיר את הבעיה וללמדנו שאכן קיימת עוד היום מסורה על השלו והוא עוף טהור הנאכל במסורת. הן מבחינת סימני הטהרה והן מבחינת התנהגותו, אין השלו המבוית שונה מהשלו המקומי ולכן אין יסוד לחשש שהוא דורס. דמיונו של השלו המבוית לשלו המקומי כה רב שבקושי ניתן להבחין ביניהם. מבחינה ביולוגית הם נחשבים למין אחד והם קרובים זה לזה בקרבה דומה לזו שהתרגול הערבי (גדול וכהה) דומה לתרגול מסוג לגהורן (הלבן הרגיל).

הנאמר כאן הוא כהצעה לגדולי ההוראה. התלטת גדולי התורה בנידון תוכל לפתח או לבלום את פיתוח הענף הנמצא עדיין בראשיתו, ולכן מובטחים אנו שהכרעה זו אכן תפול בקרוב.

2 שו"ע יו"ד סי' פ"ב סעיף ב'.

בענין זמן הדלקת נר חנוכה בערב שבת

בסימן תרע"ט, כתב הרמ"א מדדליקין נר חנוכה בערב שבת בעוד היום גדול. והוא מדברי התרומת הדשן סימן ק"ב. והנה עיינתי שם בתה"ד וראיתי שלא כתב בעוד היום גדול, רק כתב וז"ל, „מדמברכינן מבעוד יום להדליק נר של חנוכה מבעוד יום אע"ג דאכתי ליכא מצוה עדיין, מ"מ כיון דאי אפשר בענין אחר חשיבה הכשר מצוה ולכן מברכינן עליה". ולפי זה היה נראה לומר בדעת התה"ד דמותר להדליק אפילו קודם פלג המנחה מדלא הזכירו, כמו שהזכיר לענין מגילה המובא בסימן תרצ"ב דמי שהוא אנוס קצת יכול לשמוע קריאתה מבעוד יום אחר תפילת ערבית מפלג המנחה ואילך דהיינו שעה ורביע קודם הלילה. וראה באורות חיים עמוד קצ"ח לענין נר שבת שכתב דלהתה"ד מדליק אפילו קודם פלג המנחה, ואפשר דה"ה בענינו.

אולם המג"א סק"ב כתב וז"ל, „דוקא אחר פלג המנחה כמ"ש בסימן תרע"ב, וכ"מ בב"ח". והנה מש"כ „וכ"מ בב"ח, כוונתו לדברי הב"ח בסימן תרע"ב, שאחר שהביא דברי הארחת חיים דמי שהוא טרוד והדליק מבעוד יום אפילו בחול יצא והוא שיהיה בפלג המנחה האחרון, וכתב על זה הב"ח „וכן בע"ש לכל אדם".

והנה הרמ"א שהוסיף לומר בעוד היום גדול, אם כוונתו כהמג"א דהיינו מפלג המנחה, על כרחק צ"ל או דס"ל כהגאונים דמתחילת השקיעה חשבינו לילה, או כהלבוש דאף דס"ל כר"ת, מ"מ לענין שעות היום מחשבינו מנץ החמה עד תחילת השקיעה וכמש"כ בביאור הלכה סימן רס"א ד"ה להקדים, וכן כתב בערוך השלחן שם, דאם נימא דס"ל כר"ת וכהפוסקים — התה"ד — דמחשבינו י"ב שעות של היום מעלות השחר עד צאת כל הכוכבים, נמצא דפלג המנחה הוא רק ג' דקות קודם השקיעה, וא"כ לא שייך לקרא מבעוד היום גדול בלשון בני אדם, וכמו שמצינו אצל יעקב אבינו שאמר להרועים עוד היום גדול, ושם בודאי הכוונה שעות השמש זורחת, וכידוע שחשבו שתשקע ההמה שלא בזמנה, ובודאי שג' דקות לפני השקיעה אין השמש נראית כל כך, ובפרט באופק ירושלים שאין נראית כלל, ראה על זה בספר „בין השמשות", ומצינו כיוצא במג"א סימן רס"ג סק"א בשם מהרי"ו שהתיר להדליק בעוד היום גדול, וכתב באורות חיים עמוד ר"ד דבעוד היום גדול משמע קודם פלג המנחה, וראה בפרישה סימן רס"ג שכתב דלכן נקרא מנחה גדולה מפני שהוא בעוד היום גדול. ועיין בבני ציון ח"ב סי' ט"ז אות ג"ט, וראה בחידושי רעק"א בסימן רס"ג מש"כ על הרמ"א שכתב בסעיף ד' היום גדול, הוא ל"ד. ולפי האמור יש ליישב דברי הרמ"א בסימן רס"א סעיף א' בשם מהרי"ו דיכול לקבל שבת ב' שעות קודם חשיכה, שעמד על זה בביאור הלכה דאיך יתכן דהא הוי קודם פלג המנחה, ובסעיף ב' כתב דדוקא מפלג המנחה, אולם לדברינו יתכן אם נאמר דס"ל כהלבוש. ועיין במג"א סק"י ובמחצית השקל שם, ובסימן רס"ז סק"א ובמחש"ש שם.

ולפי זה לדידן דנקטינן כהגר"א דמיד בתחילת השקיעה הוא בין השמשות, וא"כ

אתר דעת - מכללת הרצוג
פג המנחה לדידיה הוא שעה ורביע קודם השקיעה, ויכול להדליק או אפילו לדעת
הג"א והב"ח, אף שהוא זמן רב לפני השקיעה. וכן המנהג בירושלים עיה"ק.
והנה הגר"א בסימן תרע"ט כתב על דברי הרמ"א הנ"ל וז"ל, „אבל ברשב"א
ור"ן משמע דוקא משתשקע החמה או קודם" עיי"ש. וראיתי בפסקי הגר"א שכתב
בוה"ל בערב שבת שמדליקין גר חנוכה ואחר כך גר שבת כמבואר בשו"ע אין
מקיימין להדליק גר חנוכה בעוד היום גדול (כמו שכתב הרמ"א) אלא מדליקין
כשעת שאר הימים דהיינו בתחילת השקיעה או קודם מעט, אבל לא הרבה קודם.
והנה מש"כ דלהגר"א מדליקין בתחילת השקיעה, הוא תמוה מאד דהא להגר"א
מתחיל בין השמשות מיד עם תחילת השקיעה, והגר"א שכתב דוקא משתשקע החמה,
קאי אחול דוקא. ובסימן תרע"ב כתב אבל ברשב"א ור"ן משמע בהדיא שהוא תחילת
השקיעה (דלא כמש"כ בשו"ע בסוף שקיעה) אלא דמשמע שם בשקיעה שניה, דלא
כמובן לכאורה בסימן רס"א דס"ל בדעתם משקיעה ראשונה ע"ש. ויש לדייק כן
ממש"כ הרשב"א המובא להלן להוכיח דגם סמוך לשקיעה מהני מהא דעמוד האש
משלים לעמוד הענין. ובודאי זה הוא קודם לשקיעה ראשונה שלא ילכו שעה בחושך,
ובריטב"א לשבת הנדמ"ח כתב ומיהו ודאי אם רצה להדליק מתחלת השקיעה מדליק,
דאל"כ גרות של שבת אימתי מדליק להו.

אולם לדעתי נראה דמ"ן הגר"א לא בא לפלוגי בעצם הדין דיותר מפלג
המנחה, וכדפסקינן בסימן תרע"ב הנ"ל במי שהוא טרוד מדליק מפלג המנחה, וכתב
הב"ח דה"ה בע"ש לכל אדם, ולא בא רק לומר דבסברא זו שכתב התה"ד דיותר
להדליק אפילו בשלא הגיע זמן מצותה משום הכשר מצוה, בזה הוא דפליגי הרשב"א
והר"ן, מדהוכיחו זמן הדלקת גר חנוכה, מהדלקת גר שבת וכמ"ש, „הא דאמרינן
מצותה משתשקע החמה, דלאו עיכובא הוא לומר דקודם לכן אם רצה להדליק אינו
מדליק, דהא ודאי אילו רצה להדליק מדליק סמוך לשקיעת החמה, דהא איכא
פרסומי ניסא, וכעין שאמרו לקמן בגר שבת דעמוד האש משלים לעמוד הענן,
כלומר דבמדליק סמוך לשקיעה איכא היכר דלצורך שבת מדליקו, והכא נמי
דכוותה". ואי ס"ל כהתה"ד מאי ראייה מביא מנר שבת, דהא כיון דאי אפשר בענין
אחר לכן מותר אף סמוך לשקיעה משום הכשר מצוה, משא"כ בגר חנוכה דאפשר
בשקיעה ממש. וכן מצינו להמאירי שבת דף כ"א ע"ב שכתב, „ומ"מ קודם שקיעת
החמה לא ידליק שהרי הוא כשרגא בטיהרא, ומ"מ בשבת שאי אפשר להדליק אלא
קודם שקיעה שהרי משתשקע החמה הוא בין השמשות, עכ"פ מדליקין בכדי שישלים
שקיעה עם הדלקה או סמוך לזה, וכלל גדול אמרו היכא דלא אפשר". והנה יש
לעייין על הרשב"א שלמד מנר שבת דהא אין דנין אפשר משאי אפשר וכמש"כ
המאירי.

שו"ר בשו"ת פרי יצחק ח"ב סימן ח' שעמד בזה על הרשב"א, וכתב, „ולכאורה
צ"ע דשאני שבת דלא אפשר בענין אחר", אך נראה דהרשב"א והר"ן לא כתבו זה
רק בדרך הכרע, והיינו דודאי אם היה לנו איוה הכרח לפרש הברייתא דמשתשקע
החמה הוא בדוקא, ממילא לא היה קשה כלל לרבה מערב שבת, דכך היתה תקנת
חכמים דבע"ש ידליק קודם שקיעה ומשום דלא אפשר בענין אחר, אלא משום
דבאמת יש לפרש הברייתא דמשתשקע החמה רק עיקר מצותה קאמר, לכך
הכריעו מע"ש דבע"כ מדליק קודם שקיעה לרבה, דנוה יותר לפרש דמצותה משתשקע

אתר דעת - מכללת הרצוג
החמה הוא לאו בדוקא, דבהכי גם בע"ש יהיה נוחא כפשטיה דגם בחול רשאיה לקדים.

והנה מדברי הרשב"א יש ללמוד גם כן דס"ל דאין דין פלג המנחה אפילו לענין שבת, מדדחיק לאוקמי דמדליקין סמוך לשקיעה דאז איכא היכר דלצורך שבת מדליקו, אולם אנן לדידן דפסקינן בנר שבת בסימן רס"א דמדליקין מפלג המנחה, — וכ"כ במעשה רב אות קי"ב, „הדלקת הנר הקדים מבעוד יום, ופעם אחת אחרתהו ולא היה מניח להדליק אפילו ע"י עכו"ם אף שבבית הכנסת לא אמרו עדיין מזמור שיר ליום השבת", וכן מבואר בסי' רס"ז סעיף ב' דמותר לקדם ולאכול סעודת שבת מפלג המנחה, ולהגר"א פלג המנחה הוא שעה ורביע לפני שקיעת החמה וכמ"ש לעיל משער הציון, וכ"כ עוד המ"ב בסימן רס"ז, וכן פסקינן בסימן תרע"ב סעי' א' שאם היה טרוד יכול להדליק מפלג המנחה ולמעלה, ומרן הגר"א לא העיר שם כלום דבעינן דוקא סמוך לשקיעה, ובודאי אודויי אידי לה בעיקר ההלכה, ואם כן אם בטרוד מתירין, כל שכן וכל שכן בערב שבת דכדיעבד דמי וכמ"ש בשם הב"ח דבערב שבת כל אדם יתנהג כך, וכיון דבערב שבת לענין נר שבת אמרינן דמפלג המנחה יש הוכחה דלצורך שבת מדליקו, א"כ הוא הדין לענין נר חנוכה מותר מפלג המנחה דידן. ובזה נוחא שלא הזכיר המ"ב דעת הגר"א בזה לא בסימן תרע"ב ולא בסימן תרע"ט דבעינן דוקא סמוך לשקיעה, דלדידן דנקטינן מפלג המנחה אין חילוק בין שבת לחנוכה, ודלא כפסקי הגר"א. ובלוח א"י שכתב להדליק בירושלים רבע שעה אחר זמן ההדלקה שבכל ערב שבת מפני שע"פ רוב הנרות קטנים וצריך שידלקו חצי שעה בלילה, הנה אם באמת היה המנהג כן, אולי חששו לשיטת הרשב"א והמאירי דבעינן סמוך לשקיעה עד כמה שאפשר ולפי שיטת היראים בין השמשות הוא לפני השקיעה וכמ"ש הב"ח הובא בביאור הלכה סימן רס"א ד"ה מתחילת השקיעה שיש ליוהר לכתחילה לנהוג כשיטת היראים, והביא שכן היה מנהג הקהלות מאז, והמ"ב שם כתב דלכתחילה בודאי טוב לחוש לשיטת היראים, ולכן אם מדליק 25 דקות קודם השקיעה, יצא גם דעת הרא"ם, ולא מפני דקות הפתילות, אולם בספר מועדים וזמנים השלם ח"ב סימן קנ"ב כתב דותיקי ירושלים מעידים שנהגו תמיד להקדים כרגיל גם בשבת זו.

אולם מה שכתב עוד שם שאין שום מקור להדליק נר חנוכה בברכה ארבעים דקות לפני השקיעה, דלא מקרי בזה סמוך לשקיעה שלדעת הרשב"א והר"ן עיקר זמנה סמוך לשקיעה שניה, ולדידן מחמירין כבר משקיעה ראשונה, אבל אין להתיר כשאינו סמוך לשקיעה, ומה שהמחבר מביא דשרי להדליק מפלג המנחה, היינו לשיטתו דס"ל כר"ת [וט"ס המחבר, וצ"ל הרמ"א], וכן הארחות חיים (סימן תרע"ב) דשרי להקדים מפלג המנחה דעתו כר"ת, וכיון דלדידהו סמוך ממש עד ג' דקות להתחלת השקיעה לכן שרינו, אבל אם נימא דפלג המנחה שעה ורבע לפני השקיעה, לא נתיר בנר חנוכה כשאינו סמוך כלל לשקיעה וכעיקר המצוה, ובזה לא מצינו מי שמתיר. ולפי האמור ליתא דהרשב"א לשיטתיה דלא ס"ל דין פלג המנחה אפילו לענין נרות שבת, אבל אנן לדידן מותר להדליק מפלג המנחה דידן בחול כשהוא טרוד, ובערב שבת לכל אדם וכמו שנהגו מקדמת דנא בעיר קדשנו בלי פקפוק, ואין להרהר בדבר כלל ועיקר, ודלא כמס"כ שם שדקדק להחמיר לאחר בהדלקה. ומה שכתב שם להוכיח דסמוך לשקיעה, הכוונה חצי שעה וכמו דנקטינן בסימן

רל"ב בענין סמוך למנחה, הנה מלבד דאין להשוות סמוך הנקרא בפי חז"ל, להך דהרשב"א, הנה גם מדבריו שם משמע דסמוך ממש קאמר, ולא חצי שעה כמבואר בדבריו. וכן מה שכתב שם בהגה דעיקר זמנה כבר קודם השקיעה, זהו בנגוד למש"כ הרשב"א דעיקר מצותו להיבו להדליק אינו אלא משתשקע החמה, רק דבמדליק סמוך לשקיעה איכא היכר דלצורך חנוכה מדליקו. ומה שהעיר ממה שמברך שהחיינו והגיענו לזמן הזה בערב שבת חנוכה, אינו כדבריו שם משום דעיקר זמן הדלקה הוא גם קודם השקיעה, אלא שכן תיקנו או לברך שהחיינו בזמן שמדליקים נר חנוכה, וכיון דבערב שבת המצוה להקדים, אם כן אז זמנו ומברך שהחיינו על המצוה שזמנו או, ולא משום דאז מצות ההדלקה גם בשאר ימים משום סמוך, ולפי מה דנקטינן דבמי שהוא טרוד מותר לו להקדים המצוה מפלג המנחה, א"כ אז זמנו ומברך גם שהחיינו, וכמו שזמנינו גם לענין קריאת המגילה בפורים בסימן תרצ"ב סעי' ד' דמי שהוא אנוס קצת יכול לקרוא המגילה מבעוד יום מפלג המנחה ולמעלה (דלא כהפ"ח), ובודאי מברך אז גם שהחיינו, וביותר דהא הארחות חיים בהך דסימן תרע"ב, יליף דינו מהבדלה דמבדיל ואומר המבדיל בין קודש לחול, אף דהוא שבת ודאי, אלא כל שמקיים אז המצוה, מברך ברכתו הראויה, וא"כ ה"ה לענין שהחיינו. ומה שכתב עוד שם שבמקדש גופא הדליקו לפני השקיעה דוקא וכמבואר בפסחים גט. — כבר כתבנו במקום אחר דמרש"י כת"י במנחות פט א ובתוס' שם מבואר דמצותה משקיעת החמה. טוב ראיתי שהיא גמרא מפורשת במנחות דף קא שאמרו דבר הקרב בלילה, וכתב בטטה מקובצת שם אות י"ז כגון שמן לגרות, ועיין בתוס' שם. וכן ראיתי אחר כך במקדש דוד ח"ב סימן כא. וכן בצפנת פענח על התורה במדבר עמוד פח כתב וז"ל, והנה זה מבואר בכמה מקומות עי' פסחים דף גט דהדלקה היה קודם הלילה, ועיקר מצות הדלקה היא בלילה לדידן, ועי' חגיגה זף כו ע"ב דהוה מחלוקת דתנאי בזה" כו. ועפ"ז כתב ליישב דברי הרמב"ם שכתב דור שהדליק המנורה כשר, והיינו כשהדליקה ביום שהוא קודם זמן מצות הדלקתה והמצוה אינה ההדלקה, רק המצוה שתהא דולקת, ולא כמו בנר חנוכה, ולכך ס"ל להרמב"ם דגם אם הדליקה בתוך כשרה, עי' בפ"ט מהל' ביאת מקדש. וב, אנציקלופדיה תלמודית" כרך ח' עמוד שט"ו ציון 65 כתבו בשם המקדש דוד והצפנת פענח שלכתחילה צריך להדליק ביום, — אך זה אינו נכון כאשר העתקנו דבריהם ההיפך מזה. והנה מה שהביא הצ"פ מהך דפסחים צ"ע דשם רק בערב פסח הוא דאמרו כן דהדלקת הגרות היה קודם הקרבת הפסח דיליף לה מקרא. שו"ע מפורש ומבואר באבן עזרא שמות יב, שההדלקה היתה בלילה.

ולבסוף אמרתי להעיר עמש"כ ב, אורות חיים" עמוד רצו וז"ל, ואגב ראיתי להעיר במש"כ האחרונים דהדלקת נר חנוכה דוקא מפלג המנחה, וזה תמוה לענ"ד דמאי ענין פלג המנחה לנר חנוכה, וצ"ע האם נעלם ממנו דברי השו"ע בסימן תרע"ב ותרע"ט, והלזה דברי האחרונים יקרא אשר יסודותם קודש מהררי קדש הארחות חיים והתה"ד לפי פירוש המג"א.

ובהיותי בזה אמרתי להעיר במה שראיתי במכתבי תורה להאדמו"ר מגור הגרא"מ זצ"ל במכתב י"ג בדבר הספק בהרואה נרות חנוכה אחר קבלת שבת אם יברך כדין הרואה. ובשם בנו האדמו"ר שליט"א שכתב בזה די"ל דאת"ל שהרואה מברך גם בלילה באשר צריך שתדליק בתוך הלילה, א"כ י"ל דהרואה צריך להמתין

אתר דעת - מכללת הרצוג
דוקא עד הלילה בעש"ק וביום לא יברך. וע"ש בציונים. אולם מהפמ"ג ומ"ב סימן
תרע"ט שכתבו דבאשה המקבלת שבת בהדלקת נרות שבת ידליק אחר ויברך, והיא
תברך שעשה נסים, דלא גרעה מהרואה, מבואר דאחר קבלת שבת ג"כ יכול הרואה
לברך, וא"צ להמתין עד הלילה.

נתקבל במערכת

ספרי מוסד הרב קוק שיצאו לאור בשנים תרצ"ז—תשכ"ט. נרשמו
על ידי נפתלי בן-מנחם. ירושלים תש"ל.

הגדה לעם משיעבוד לגאולה. הגדה של פסח תוך הסבר על המבנה
הפנימי של ההגדה. מאת הרב חיים נוסבוים, טורונטו. לונדון—
טורונטו תש"ל.

הלכה ומעשה קובץ ג בהוצאת מכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה.
ברורי הלכה ופעולות המכון. ירושלים תש"ל.

ISAAC HALEVI by Rabbi O. Ascher Reichel. New-York 1969.

אבטוביבליאוגרפיה כל הפירסומים בעברית ובלועזית מאת הרב ד"ר
צבי הרבני. ירושלים תש"ל.

הדרום קובץ תורני בהוצאת הסתדרות הרבנים באמריקה בעריכת
הרב חיים דוב שעוועל. חוברת לא, ניסן תש"ל. חוברת לב, תשרי
תשל"א.

הערה לסוגיא „נתן סאה ונטל סאה“

המשנה מקואות פרק ז משנה ב מובאה במס' יבמות פב ב ובמס' זבחים כב א בזה"ל: מקוה שיש בו ארבעים סאה מכוונות נתן סאה (פי' רע"ב של מי פירות) ונטל סאה (פי' רע"ב ממנו מים ומי פירות מעורבין יחד) [הרי זה] כשר, והגמרא מוסיפה בשני המקומות: וא"ר יהודה בר שילא א"ר אסי א"ר יוחנן עד רובו. ובמס' יבמות מוסיפה הגמרא: מאי לאו דנשתייר רובו (פירש"י עד י"ט סאה יכול לעשות כן אבל טפי לא, דבעינן דהוי רובא מי גשמים) לא דלא נשקול רובו (פירש"י אבל עד פלגא שפיר דמי) ואב"ע וכו'. והתוס' במס' זבחים (שם, ד"ה נתן סאה כשר) כותבים: במי פירות מיירי כדפי' בפ' הערל, אבל מים שאובים אפי' כל היום כולו כשר דראשון ראשון בטל.

לעומת זאת כותב הרמב"ם בפ"ד מהל' מקואות הל' ז: מקוה שיש בו מ' סאה מכוונות ונתן לתוכו סאה מים שאובים ונטל אח"כ ממנו סאה הרי זה כשר. וכן נתן סאה ונטל סאה והוא כשר עד רובו. ועי' בכ"מ שם שכותב שהרמב"ם סובר שגזרו בו מפני מראית העין.

ובש"ע יו"ד סי' רא סעי' כד כתוב: ... אבל אם יש בו מ' סאה ונפל לתוכו סאה אחת מאלו (פי' מי פירות ומוריים וכו') ונטל מתוכן אחרת כשר אפילו עשה כן עד י"ט פעמים.

ועל זה כותב הגאון ר' שלמה איגר ז"ל, מובא בס' רכא סעי' ט מתשובות הגאון רבי עקיבא איגר ז"ל בזה"ל:

הנה בש"ע יו"ד ... אפילו עשה כן עד י"ט פעמים, ותמהני הרי כשנטל נוטל מהתערובות לפי חשבון, וכמ"ש הר"ש הביאו הב"י, א"כ בכל פעם שנתן לתוכו משקה פוחת בנטילת המים וא"כ יכול לעשות כן שלשים פעמים ויותר ועדיין ישאר רוב מים.

ויעויין בתשובה הנ"ל שהגאון רש"א כותב שאינו שואל על דברי רש"י במס' זבחים המובאים לעיל (מפני שרש"י כותב, „עד י"ט סאה יכול לעשות כן) ורק על הש"ע (שכותב, „אפילו עשה כן עד י"ט פעמים“), ויעויין שם איך הוא מיישב את דברי הש"ע, אלא דמסתפינא שלא יקובל בבי מדרשא דאמ"ו נ"י.

ברם תמה אני על נסוח קושיתו על הש"ע, „שיכול לעשות כן שלשים פעמים ויותר ועדיין ישאר רוב מים“ — וחשבון מתמטי מדויק מראה שאם עושה כן 28 פעמים עדיין ישאר רוב מים, ואילו אחרי הפעם ה-29 לא ישאר עוד רוב מים. והנה החשבון המתמטי:

ברור — וגם האחרונים כותבים זאת — שע"י כל פעולה של גתינת סאה של מי פירות ונטילת סאה מן התערובת המעורבת היטב, מקטינים את כמות מי הגשמים בתערובת בגורם 40/41.

עלינו אפוא למצוא מספר n כזה שיהיה $0,5 < (40/41)^n < 0,5$ ו- $(40/41)^{n+1} < 0,5$.
 והנה: $\log 40 = 1.6021$, $\log 41 = 1.6128$, $\log 40/41 = 0,9893 - 1 = k$
 $\log (40/41)^{28} = 28 k = 0,7004 - 1$, $\log (40/41)^{29} = 29 k = 0,6897 - 1$
 $(40/41)^{28} = 0,5016 > 0,5$, $(40/41)^{29} = 0,4894 < 0,5$

יוצא מזה, כי 28 פעולות כנ"ל משאירות עוד קצת יותר ממצצית מי הגשמים בתערובת, ואילו 29 פעולות אינן משאירות עוד מצצית מי הגשמים, וצ"ע בדברי הגאון רש"א, בפרט כאשר כנראה הגאון אביו קבל את דבריו.

ובימים אלו עיקר הרבנות אינו תלוי במי שלמדו הפלפול וחילוקים שנוהגים בהם בזמן הזה רק במי שלמדו פסק ההלכה והעיון והעמידו על האמת והיושר (מהרי"ק שורש ק"ע).
 רמ"א: יורה דעה סי' רמב סעיף ל

יונה עמנואל

תוספות חכמי אנגליה

תוספות חכמי אנגליה, יוצא לאור מכתב יד יחידי עם מראי מקומות והערות. על ידי הרב אברהם סופר: מסכת סנהדרין, ירושלים תשכ"ח. מסכתות ביצה, מגילה וקידושין, ירושלים תשל"ו. על ידי הרב אליהו דב פינס: מסכת גיטין, ירושלים תשכ"ח; מסכתות פסחים ובבא מציעא, ירושלים תשכ"ט.

א.

הרב אברהם סופר שליט"א, בנו של הרב שמעון סופר וצ"ל אב"ד דק"ק ערלוי, נחשב בצדק לאחד מותיקי המוצאים לאור של פירושי הראשונים מתוך כתבי יד עתיקים ונדירים. לפני ארבעים שנה התחיל הרב אברהם סופר בהעתקתם והדפסתם של ספרי בית הבחירה על הש"ס מאת רבינו מנחם המאירי ע"פ כתב יד שבפרמה באיטליה. החלקים הראשונים של בית הבחירה הופיעו בהוצאת חרמון, פרנקפורט א/מ [משנת תר"ץ ואילך]. אחרי השואה המשיך הרב סופר בהוצאת חלק ניכר מפירושי רבינו המאירי בארץ ישראל ובארה"ב וכך זכה להוסיף נדבך בבנינה של תורה — פירושי רבינו המאירי למסכתות רבות, הן ע"י פירוש המאירי עצמו והן ע"י הערותיו הקצרות והחשובות, בהן עיטר הרב סופר את דברי רבינו המאירי. בשנים האחרונות המשיך הרב אברהם סופר בהוצאת פירושים אחרים לש"ס ע"פ כתבי יד נדירים, כגון מהדורה מושלמת של חידושי הרשב"א על מסכת שברות (ירושלים, תשכ"ח), שני פירושים קדמונים על מסכת מעילה (ירושלים, תשכ"ו) ועוד. ספר חשוב הופיע עוד לפני כן: ביאור על מסכת מדות לר' משה קזיס ממנטובה ונלוה אליו ספר חנוכת הבית על צורת בית המקדש לר' מלכאל אשכנזי ממנטובה (ירושלים, תשכ"ג). כאשר הופיע ספר זה התענינו בו רק מעטים, אבל כאשר בעקבות מלחמת ששת הימים גברה ההתענינות במדות הר הבית והמקדש, נתברר שהרב סופר הקדים והוציא כבר ספר חשוב במקצוע זה ואף הלוח לו הערות מחכימות ומאירות.

עכשיו זיכה אותנו הרב סופר והוציא ספר, "תוספות חכמי אנגליה". זה כמה שנים ידעו על קיומו של כתב יד בספריית פאלאטינא בעיר פרמה שבאיטליה, עם פירושים לש"ס שנכתבו באנגליה בימי בעלי התוספות. בספר היוכל לכבוד הרב הראשי הרב ישראל ברדי ג"י (לונדון תשכ"ז) הופיע מאמר על כתב יד זה ע"י פרופ' אפרים אורבך. במאמר זה, מתורגם של חכמי אנגליה מלפני הגירוש" תואר כתב היד ואף מובא שם ליקוט מפירושים חדשים שבכתב יד זה. עכשיו הוציא הרב סופר בהעתקה מדויקת חלק נכבד מהפירוש עם הערות וביאורים חשובים, כיאה וכנאה למהדיר המלומד. יש לציין שכאן היה צורך בעבודה מפרכת ומדויקת,

שהרי כתב היד מלא טעויות, וגם סדר הפירושים לא לפי סדר הסוגיות שבגמרא. כל זה הכביד על המהדיר. השם „תוספות חכמי אנגליה” ניתן ע"י הרב סופר לחיבורים אלה ושם זה מתאר יפה את תוכן הספר ואת מקום מוצאו.

מה הן „תוספות חכמי אנגליה”? ידוע לנו שהיו בתי מדרשות שונים של בעלי תוספות שחברו פירושים לש"ס. כך ידועים לנו תוספות תוך, תוספות שניץ, תוספות הרב פרץ, ועוד. רוב הפירושים נתחברו בצרפת ובגרמניה, אבל תלמידיהם של גדולי בעלי התוספות הגיעו גם לאנגליה והמשיכו שם בלימוד התורה ובהתעמקות בש"ס. רבי יעקב מאורליאנש, תלמידו של רבינו חם עבר בחלק השני של המאה השנים-עשר מצרפת לאנגליה ונהרג בשנת ד' אלפים תתמ"ט (1189) בלונדון על קידוש השם. הוא נהרג ביום הכתרתו של המלך ריצ'רד לב הארי. תלמיד אחר של רבינו חם, הרב יום טוב בן ר' יצחק עבר גם הוא לאנגליה, לעיר יורק אך גם הוא נהרג. בין אלה שהגיעו לאנגליה היו גם תלמידי הרשב"ם. באמצע המאה השלוש-עשרה למגנים חי הרב אליהו מנחם מלונדריש (לונדון), אשר חיבר בין השאר פירוש למסכת זרעים (יצא לאור ע"י הרב מ.ג.ל. זקש ז"ל, ירושלים, תש"א). כמו כן הופיעו „פירושי רבנו אליהו [מנחם] מלונדריש ופסקיו” (כנ"ל תשט"ז). בשנים האחרונות הוציא הרב ישראל ברודי, הרב הראשי לשעבר של אנגליה את ספר „עץ חיים” מאת רבי יעקב חזן מלונדרץ.

פעילותם של בעלי התוספות באנגליה מתוארת ב„בעלי התוספות” לפרופ' א. אורבך, עמ' 122—126, 401—404, אך מעטים המקורות על תולדות חכמי התורה באנגליה בניגוד לידיעות הרבות על תולדות בעלי התוספות בערי צרפת ואשכנז¹. מאידך מובאים גם בתוספות הנדפסות מחידושיהם של חכמי אנגליה כגון תוס' זבחים, י"ד, ב' (ד"ה והרי): „הקשה ה"ר אליהו מאברוויקא (יורק) הקדוש”. קצת מפרושי חכמי אנגליה התגלגלו אחר כך עד לרוסיה. בפרושו לפאה ו, ד כותב בעל תוס' יו"ט: והנה זכני הש"י כאשר עשיתי מהדורות האחרונות כשהייתי יושב בישיבה בק"ק נעמרו"ב הגדולה בארץ רוסיה אחרי ימי עונני ומרודי ובא לידי משניות מסדר זרעים כתובים בקלף... ואחר כל מסכתא כתובים קצת חדושים לפרש בענין אחר וחזתם תמיד את שמו על כל חדוש אליהו". פירוש זה של רבי אליהו מלונדריש מוזכר פעמים רבות בתו"ט.

מקביל להוצאות „תוספות חכמי אנגליה” של מסכתות סנהדרין (ירושלים, תשכ"ח) וביצה, מגילה וקידושין (ירושלים תש"ל) ע"י הרב אברהם סופר שליט"א, הוציא הרב אליהו דב פינס שליט"א את תוס' חכמי אנגליה על גיטין (ירושלים תשכ"ח) ועל פסחים ובבא מציעא (ירושלים, תשכ"ט). ר' אליהו דב פינס, תושב לונגו — שווייץ, מציין בהקדמתו למס' גיטין שהקונטרס מכיל פירושים על עשר מסכתות, אך אינו מפרטן. שמעתי שנוסף לפירושים על שבע המסכתות הנ"ל, מכיל הקונטרס עוד פירושים על מסכתות ברכות, עבודה זרה ונדה.

¹ פרופ' בצלאל רות כתב מחקרים שונים על תולדות יהדות אנגליה בימי הביניים, ביניהם „תולדות רבנו אליהו מנחם מלונדריש” אשר נדפס בהקדמה ל„פירושי רבנו אליהו מלונדריש” עמ' 42—20 (ירושלים תשט"ז). מאמר זה מתאר יפה את חיי חכמי אנגליה לפני הגירוש בשנת 1290.

הרב א"ד פינס מסביר ב„מבוא“ לפירוש למסכת גיטין למה לא נדפס חיבור יקר זה עד כה, למרות שכתב היד רשום בקטלוג דה רוסי. שם נרשם כתב היד כ„ספר מצוות קטן“, ורק לפני שנים מעטות גילה מר אפרים קופפר מהמכון לתצלומים של כתבי יד עבריים בירושלים שהחיבור מכיל פירושים מחכמי אנגליה על עשר מסכתות. החיבור נערך כעשרים שנה לפני גירוש היהודים מאנגליה בשנת 1290 למנינם. ולכן יש בחיבור זה גם כעין מצבת זכרון לגדולי ישראל שהקימו עולה של חורה בגלות אנגליה בתנאים קשים ביותר, תוך רדיפות, רציחות וגזרות קשות. בין גדולי החכמים בגלות אנגליה יש להזכיר במיוחד את הרב משה מלונדריש ובניו הרב אליהו מנחם הנזכר כבר למעלה², והרב ברכיה.

ב.

לימוד בתוס' חכמי אנגליה מגלה שגם בגלות אנגליה ישבו ולמדו והתעמקו בדברי אבני ורבא, בפירושי רש"י ובפירושיהם של ראשוני בעלי התוספות שבצרפת. המעיין בדברי חורה שנאמרו בבתי מדרשות שבאנגליה רואה שפעמים רבות התלבטו שם באותן קושיות, בהן דנו בעלי התוספות בצרפת. לפעמים גם התירוצים זהים, אבל במקומות רבים מוצאים אנו הסברים חדשים, וכמובן שדוקא חידושים אלה מהווים עיקר השיבותו של ספרי „תוספות חכמי אנגליה“. במקומות רבים מובאות רק הקושיות בלי התירוצים המובאים אצלנו בפירושי התוספות, ומכאן שלא כל הקושיות בפירושי התוספות „נולדו“ יחד עם תירוציהם. קושיות רבות היו נושא לדיון בבתי מדרשות של בעלי התוספות ולכן ישנם קובצים של פירושים שעדיין לא הובא גם התירוצי לקושיה, או שבבית מדרש זה של בעלי התוספות ניתן תירוצי שונה מתירוצו של בית מדרש אחר.

כדוגמא יציין התירוצי ב„תוספות חכמי אנגליה“ לקושיה התוספות קידושין ב', ב: הגמרא דנה למה „דרך“ מוזכרת לפעמים בלשון זכר ולפעמים בלשון נקבה, הן בלשון המקרא והן בלשון המשנה. והגמרא מתרצת: „קראי אהדי לא קשיין, הכא [והודעת להם את הדרך ילכו בה] דבתורה קאי ותורה איקרי לשון נקבה דכתיב 'תורת ה' תמימה משיבת נפש' כתב לה בלשון נקבה — התם [בדרך אחד יצאו אליך ובטבעה דרכים ינוסו לפניך] דבמלחמה קאי דדרכו של איש לעשות מלחמה ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה כתב לה לשון זכר“. התוספות (ד"ה הכא דבתורה קאי) מקשים: „כי היכי דקאמר דרכו של איש לעשות מלחמה ולא אשה, הכי גמי דרכו של איש ללמוד תורה ולא אשה“, והתוס' מביאים תירוץ עיי"ש. ב„תוספות חכמי אנגליה“, עמ' 73 מובאת אותה קושיה, אך עם תירוץ אחר: „וקשי' אמאי לא נימי כן דרכו של איש ללמוד תורה כו' והוה ליה למיתני לשון זכר, י"ל דנשים נמי

2 על מעמדו של הרב אליהו מנחם מלונדריש יש לעמוד מפירוש הריב"א (מנחת יהודה) שמות כא, לא המביא שיטת רבי אליהו מנחם בענין ערך שקלים לפדיון הבן יחד עם שיטות רש"י ורבנו תם, ובסוף דבריו הוא מסכם, והרי לך ג' חלוקות בדבר... בפירוש הריב"א מובאים גם חכמי אנגליה אחרים: שם כא, ז, „מורי אבי בשם הר"ר שלמה מכרך לונדון“; דברים לג, כד, „כך שמעתי בשם הר"ר ברכיה מנקול"א“.

הוא דרכם ללמוד תורה אי לא דממעטינו להו לקמו" (דף כ"ט, ב'; ושם מבואר שגשים פטורות מלימוד תורה). כאן מובא תירוץ חדש ונפלא: אין דרכה של אשה לעשות מלחמה שהרי זה נגד טבע האשה, אבל אצל לימוד תורה אין לומר שאין דרכה של אשה ללמוד תורה, שהרי גם אשה יכולה מצד טבעה ללמוד תורה, רק התורה פטרה אותה. יש להדגיש שפירוש „מודרני“ זה נאמר לפני כשבע מאות שנה. ופלא שבהערה על תירוץ יפה זה, כתב המהדיר (הערה 74): „ותי' של רבינו אינו מובן לי“! היתכן?

במקום אחר, בתוס' חכמי אנגליה על פסחים ד', א' נמצא סמך להקפדה המצויה במיוחד אצל גשים, אף שעל פי ההלכה אין צורך בכך. לפי שו"ע או"ח סי' ת"מ, סעיף ג אין להקפיד אם גוי יכנס בפסח לבית יהודי והמצו בידו, ואפילו שישראל רואה את המצו של הגוי. כך הסכמת כל הפוסקים. עכשיו אנו רואים שחכמי אנגליה לא פסקו כך, וז"ל: „פסק. ולכן יזהר בפני כל איש לבלתי יכנס גוי בביתו וחמצו בידו, דילמ' מגיחו ואתי למיכל מינייהו. והא דאמי' לקמן (פסחים ו', א') דאינו אסור, ה"מ מדאורייתא, אבל מדרבנן אסור, ויש ראיות הרבה“.

בעלי התוספות לא עסקו רק בפירוש הסוגיה והשוואת בין סוגיות מפוזרות בש"ס אלא גם בעיונים בפירושי רש"י. רגילים אנו לראות את בעלי התוספות, כאילו הם כמעט תמיד מקשים על רש"י, אך לאמיתו של דבר יש עיונים רבים בפירושי התוספות להבנה נכונה של פירוש רש"י ומקורו. ב„תוספות חכמי אנגליה“ יש למצוא מימד נוסף בבירורים בפירוש הקונטרס. פעמים רבות מובא הלשון „הקשה רש"י... ותירץ...“ למרות שאצלנו בפירוש"י לא נזכר לא קושיה ולא תירוץ. הרב אברהם סופר מסביר יפה שעיון מעמיק בפירוש רש"י מראה שלרש"י היחה קושיה מסויימת ולכן מפרש כך. בישיבות של חכמי אנגליה דקדקו היטב בדברי רש"י עד שמצאו את הקושיה שקדמה את פירושו של רש"י. כך, למשל, מתגלים לנו שלוש קושיות ושלושה תירוצים בפירוש רש"י, ביצה, י"ט, ב, ד"ה מביא אדם תודתו בחג הסוכות. דומגי שכאן אחד מהיסודות החשובים ביותר של פירושי „תוספות חכמי אנגליה“, ומי יתן ששיטת לימודיהם של חכמי אנגליה בעיון יסודי בפירוש רש"י תהיה נר לרגלינו. אין פלא שבדרך זו עמדו חכמי אנגליה על דיוקים בפירוש רש"י, שאחרים לא עמדו עליהם.

דוגמה לפירוש חדש בפירוש"י ב„תוספות חכמי אנגליה“ אנו מוצאים בפירושם למסכת סנהדרין, י"א, ב'; שם מבואר שמעברים את השנה על פירות האילן, ומפרש רש"י (ד"ה ועל פירות האילן): „אם מתאחר בישראל יותר מזמן העצרת, מעברין שעצרת זמן הבאת ביכורים דכתיב 'וביום הביכורים' ואם לא יביאם בבוא לרגל צריך לטרוח ולעלות פעם אחרת“. על פירוש זה מקשים ב„תוספות חכמי אנגליה“ (עמ' 14): „וקשיא אמאי לא ימתי' עד סוכות ולייתניהו כדאמר מר עד החג מביא וקורא, י"ל עד ולא עד בכלל“. המהדיר מציין שיש כאן חידוש גדול בדיוק זה בפירוש"י. הואיל ורש"י כתב „ואם לא יביאם לרגל (שבועות) צריך לטרוח ולעלות פעם אחרת“, דייקו חכמי אנגליה שלפי רש"י אין אפשרות להביא ביכורים כמצותם עם קריאת פרשת הביכורים בחג הסוכות עצמו ולכן יש ללמוד מזה, שהדין „עד החג מביא וקורא“ אינו כולל את חג הסוכות. כמובן יש לדון בדיוק זה ואולי כוונת רש"י שלכתחילה מביאים פירות טריים ולא יבשים ולכן אם בחג השבועות פירות

האילן טרם התבשל, יש צורך לשאול את השאלות המשותפות כדי להביא ביכורים יפים עוד לפני העליה לרגל בחג הסוכות. מאידך יש לומר שחכמי אנגליה סברו שלא יתכן שמעברים את השנה עבור הידור מצוה ולכן מסתבר יותר שמעברים את השנה מפני שבסוכות כבר אין אפשרות להביא ביכורים כמצותם ולכן מעברים כדי למנוע טרחה יתרה — עליה לירושלים באמצע הקיץ.

למרות העיון היסודי בפירוש רש"י, אין חכמי אנגליה מפרשים את הגמרא אך ורק על פי פירוש רש"י. כמעט בכל עמוד מובאים פירושיהם של בעלי התוספות בצרפת ואת פירושיהם של חכמי אנגליה, ביניהם שמות כמעט בלתי ידועים. יש לציין שגם הרמב"ם מוזכר כמה פעמים, בניגוד לתוספות הנדפסות אצלנו בש"ס.

כמו בספרים האחרים שהדיר הרב סופר, כך גם במהדורה זו של כתב יד של פירושי חכמי אנגליה, הוסיף המהדיר הרב אברהם סופר שליט"א הערות וביאורים רבים. בלי הערות אלו נשארים פירושיהם של חכמי אנגליה כספר חתום ורק הודות להערות ומראי מקומות רבים אפשר להפיק תועלת מירבית מפירוש זה. ההערות מראות את החידוש שבשאלה או בפירוש ומציגות פירושים מקבילים, הן בספרי הראשונים, הן בספרי האחרונים. פעמים רבות מציין המהדיר תוך בקיאות נפלאה שאמנם הקושיה או/והתירוץ לא מובא אצל הראשונים אבל נדון בספרי האחרונים ואילו עכשיו נתברר שהמהרש"א, הפני יהושע, הצ"ח, הערוך לגר או השפת אמת כיוונו לדברי „חכמי אנגליה“.

חשיבות מיוחדת יש לייחס לתוספות חכמי אנגליה במקומות שראו צורך לסטות מפירוש רש"י, במיוחד כאשר חכמי אנגליה אפילו לא הזכירו את פירוש רש"י. אמנם יתכן שלהם לא היה בכל מקום בדיוק אותו פירוש רש"י הנדפס אצלנו, אך בדאי ראויים פירושים אלה לעיון מיוחד, כדי להבין למה לא פירשו כמו רש"י. לדוגמה קטנה יצוין לסוגיה „הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו“ פסחים כה, ב והלאה. שם איתא: „איכא דאמרי... קול ומראה וריח אין בהן משום מעילה, מעילה הוא דליכא הא איסורא איכא“ (שם כו, א). הגמרא דנה למי יש איסור הנאה במקדש, אם לעומדים בפנים, למרות שאין להם אפשרות לא להנות מריח הקטורת — או רק לעומדים בחוץ, שאין הכרח שיעמדו שם. רש"י (וכן במאירי) מפרש „העומדים בפנים — השמיט דלא אפשר מלעמוד שם ואסור להו להיות מתכוונים“. בתוס' חכמי אנגליה מפרשים: „מאי לאו העומדים בפנים, פי' כגון הבעלים שצריכין לעמד על קרבנן“³. המהדיר הרב אליהו דב פינס שואל (בהערה 62), „מדוע נדחק לפרש על הבעלים ולא גם על הכהנים והלוויים שעושים את העבודה ועומדים על משמרתם שהרי גם אלו הוי בבחינת 'לא אפשר'“.

אך ברור שחכמי אנגליה הרגישו בקושי לזונו מסוים בפירוש רש"י שכונת „אותן העומדים בפנים“ לכהנים המשמשים בפנים. הגמרא מבדילה בין „העומדים בפנים“ לבין „העומדין בחוץ“, וקשה לפרש שהעומדים בפנים הכונה לכהנים ולויים העובדים בפנים. יותר מסתבר לפרש העומדים בפנים דומיא לעומדים בחוץ ולכן

³ עמידת הבעלים על קרבנם אינה קשורה במצות סמיכה, שהרי עמידה זו רצויה בכל קרבן. וראה גליוני הש"ס לר"י ענגל תענית כו, א בשם שו"ת מהרי"ל סי' צז שמצות עמידת הבעלים על הקרבן מעכבת.

פירשו חכמי אנגליה שבשניהם מדובר בישראלים: אלה העומדים בפנים על קרניהם
ואי אפשר לא להיות שם, ואלה העומדים בחוץ ולהם אין צורך לעמוד שם ולהנות
מריח המקדש.

ג.

להלן נעיין בכמה קושיות ופירושים חדשים המובאים בתוס' חכמי אנגליה.
בענין בחירת שבעים זקנים ע"י משה רבינו, כמבואר בפרשת בהעלתך, פרק
י"א, ט"ז והלאה מקשים חכמי אנגליה (סנהדרין יו, א) שהיו שלושה עשר שבטים,
כולל שבט לוי, אפרים ומנשה, ואילו לפי הגמרא השתתפו רק שנים עשר שבטים
בבחירת שבעים הזקנים. ועל זה מתרצים, ויש לומר לוי לא ממניינא הוא דהא
בעבודה ובשיר עסוק". על זה מעיר שם בהערה הרב אברהם סופר שליט"א: "את
תירוצו של רבינו לא זכיתי להבין, הלא זקנים אלה היו סנהדרי גדולה ואיך אפשר
לומר שמשבט לוי אשר עליו נאמר (דברים, ל"ג, י) 'וורו משפטיך ליעקב' לא נבחרו
זקנים, ועוד הרי הרמב"ם הל' סנהדרין, פ"ב, ה"ב פסק שמצוה שיהיו בסנהדרין
כהנים ולויים, וכן אמרו להדיא בספרי דברים יו, יט (כמש"כ שם בלחם משנה),
ועוד קשה לי, מדוע לא תירץ רבינו מה שאמרו להדיא בהוריות, ו', ב', שאפרים
ומנשה רק לנחלה לבד הוקשו לשאר שבטים ולא לדבר אחר. וצריך אני לרב בזה,
ומי שפירש את דברי רבינו אלה חכם גדול יתקרי ושכר רב יטול". עכ"ל ההערה.
ויש להוסיף על דברי המהדיר ולהקשות על הדעה שלשבט לוי לא היה יצוג
בשבעים הזקנים. ב"דעת זקנים מבעלי התוספות" (שם, י"א, כ"ז) מבואר שאלדד
ומידד היו משבט לוי, שהרי הם היו אחי משה, בני עמרם אך לא בני יוכבד, עיי"ש
ושם מובא עוד, "ומצאתי קונדרים מר' עמרם מר' הלל שהיה בארץ ישראל: אני
הלל ראיתי קבר אלדד ומידד והיה כתוב עליהם אלדד ומידד אחי אהרן מן האב
ולא מן האם".

אך מאידך הקושיה על העדרו של שבט לוי מאסיפת שבעים הזקנים בניגוד
לדברי הספרי והרמב"ם, אינה כ"כ חזקה, שהרי משה רבינו עמד בראש הזקנים.
ועוד יש לדון אם אסיפת שבעים הזקנים וזה עם סנהדרין. אמנם לומדים אנו
מאסיפת הזקנים זו כמה דינים לענין סנהדרין, אך אין להסיק מכאן שמדובר כאן
בסנהדרין במובן הרגיל. יתכן שכוונת השם ית' היתה לחזק את הנהגתו של משה
רבינו ע"י שבעים זקנים אשר עלו לדרגת נביאים (עי' ר"ע ספורנו שם, י"א, י"ז),
ויש מקום לומר שלא היה צורך לנביאים מאנשי שבט לוי שנשארו נאמנים ומאמינים.
(אגב, אם נבחר כאן סנהדרין רגיל, למה לא למדו חז"ל שבכל סנהדרין יש לבחור
חכמים מכל השבטים?) לכן אין להקשות שלא יתכן שבאסיפת שבעים הזקנים לא
ישב שבט לוי, ואף יש לומר שאולי לא היה צורך לבחור או מזקני שבט לוי לאסיפת
שבעים הזקנים. אך יש להודות שכל זה אינו מסביר את הפירוש הנ"ל.

ועד פירוש קשה: בגמרא סנהדרין כ"א, ב', מובא: "ואמר ר' יצחק מפני מה
לא נתגלו טעמי תורה שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן, נכשל בהן גדול העולם.
כתיב 'לא ירבה לו נשים' (דברים, י"ז, י"ז) אמר שלמה אני ארבה ולא אסור...
וכתיב 'לא ירבה לו סוסים' (שם, י"ז, ט"ז) אמר שלמה אני ארבה ולא אשיב..."
על זה מקשים בתוס' חכמי אנגליה, וקשיא אמאי לא ה"ש שלישי משל כסף וזהב".

זאת היא קושיה תמוהה, שהרי **אצל האיסור של כסף** וזהב לא נאמר שום טעם במקרא, וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" ותו לא, ואין כאן יסוד לקרשיה למה נזכרים בגמרא רק שני האיסורים בענין נשים וסוסים ולא האיסור השלישי על ריבוי כסף. גם כאן מעיר הרב סופר, "קשה לי מאד".

ודומני שיש ליישב במקצת את התמיהה על, "אמאי לא חשב שלישי משל כסף וזהב". בפסוק כתוב, "ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו וכסף וזהב לא ירבה לו מאד". ובתרגום יונתן: "ולא יסגון ליה נשין על המנסרי ולא יטעון לביה וכספא וזהבא לא יסגי ליה דלא יתרומם ליביה לחדא וימרוד בא-להא שמיא". התרגום מביא כאן — בענין רבוי כסף וזהב — את ההסבר שנאמר אחר כך כטעם כולל על כל דיני המלך, בפסוק כ', "לבלתי רום לבבו". וכן ב, רבותינו בעלי התוספות: "לבלתי רום מאחור זה נתינת טעם לכסף וזהב לא ירבה לו".

התירוץ העקרי לתמיהה הנ"ל יש למצוא בכלל ידוע בפרשנות המקרא שישנם חלקים בפסוק הקטורים גם למעלה וגם למטה. לכן יש לומר שהטעם, "ולא יסור לבבו" מקשר בין הרישא של הפסוק, "ולא ירבה לו נשים" ובין הסיפא, "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד", והטעם חל איפוא על שני חלקי הפסוק. לכן אין להתפלא על המפרש הרואה במקרא טעם מפורש לאיסור ריבוי כסף וזהב. דוגמאות לפסוקים הקטורים גם למעלה וגם למטה מובאות ברשב"ם, בראשית לו, יב, בהסתמכו על מדרש שוחר טוב, ע"ש 4.

בקובץ מופיע גם פירוש למסכת מגילה. פירוש זה ערך ידידי ר' שלמה סופר נ"י, בנו של הרב אברהם סופר שליט"א. גם ר' שלמה סופר השקיע עבודה רבה ומעילה בסדר הפירוש והוסיף הערות חשובות המקילות על העיון. בפירוש למגילה ז', ב' מובא שהמלה, "אחיך" בפסוק, "ונקלה אחיך לעיניך" עולה לארבעים חסר אחת, והמהדיר מציין שלא מצא בעוד מקום גמטריא זו.

פירוש חדש לגמרי מובא בתוס' חכמי אנגליה למגילה כ"ד, א', בהסבר לדברי המשנה, "המפטיר בנביא הוא פורס על שמע והוא עובר לפני התיבה" וכו'. המפרשים הראשונים והאחרונים הרגישו בסדר ההפוך לכאורה, שהרי מפטירין אחרי קריאת שמע והתפלה, ואילו במשנה משמע שהמפטיר מקדם בנביא, הוא יפרס על שמע וכו'. הרש"ש מדייק בפירש"י (ד"ה, המפטיר בנביא), "מי שרגיל להפטיר בנביא תקנו חכמים שיהא פורס את השמע", כלומר מי שרגיל בימים שעברו להפטיר בנביא, הוא פורס היום על שמע; כעין זה בתוספות יום טוב. רבי יעקב עמדה ב, לחם שמים" מפרש את המשנה כפשוטה שפורסים על שמע אחרי קריאת הנביא, ומדובר בפריסה על שמע לאותם שלא שמעו ברכת יוצר אור בעשרה, אך ריעב"ץ אינו מסביר את המשך המשנה, "הוא פורס על שמע והוא עובר לפני התיבה והוא ישא

4. הרש"ש ערכין לג, א מביא דוגמאות נוספות לכלל הזה של הרשב"ם, כגון רבינא בבא מציעה סא, א המפרש את הפסוק, "את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך" (ויקרא כה, לו) בצורה זו: קרי ביה הכי את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית ובנשך ובמרבית לא תתן אכלך. וראה ישעיה מב, ח ושם באבן עזרא ורד"ק, וכן בפירש"י חגיגה יח, א ד"ה לימד על חולו של מועד.

את כפיו" 5. הפירוש העתיק ביארו מובא במסכתאסופרים, פרק י"ג, שפריסה על שמע אינה אלא קריאת פסוק שמע ועוד פסוקים אחדים בזמן הוצאת ספר תורה לפני קריאת התורה.

פירוש אחר הנוגד כל הפירושים האחרים ואף כולל הנחה הסטורית חדשה בתולדות סדר התפלות מובא עכשיו בקובץ של בעלי התוספות באנגליה, וז"ל: „באותו זמן היו רגילין לקרות בתורה קודם תפלה ולא היו נוהגים סדר שלנו, כמי לעיל רב קרא בכהני בסיפרא, פתח בריך, חתם ולא בריך נפול כולי עלמי על אנפתי, משמי שהיו קורין בתורה קודם תחינות", עכ"ל. לפירוש זה יש חשיבות מיוחדת אם נזכור שחכמי אנגליה התענינו מאוד בסדר התפילה ודיניה 6.

לפי הפירוש הנ"ל יש לפרש את המשנה כפשוטה: המפטיר היום בנביא, הוא פורס אחר כך על שמע, והוא עובר אחר כך באותה התפילה לפני התיבה וכו'. המפרש אף מסתמך על דברי הגמרא לעיל דף כ"ב, א', שמשמע שרק אחרי קריאת התורה אמרו תחינות.

ההוכחה מרב אינה כ"כ חזקה לפענ"ד ומשם יש רק להוכיח שאחרי קריאת התורה רגילים היו לעשות נפילת אפיים, תפילת תחנונים אבל אין להוכיח משם שכל סדר התפילה התחיל רק אחרי קריאת התורה. גם אין להניח שבזמנו של רב נהגו עוד לקרוא בתורה ובנביא לפני התפלה. מאידך יש לקבל את הפירוש החדש בהגבלה מסויימת. אמנם רגילים אנו לראות את קריאת התורה והפטרת הנביא כמקשה אחת וכסמוכים זה לזה, אך אין הכרע לדבר. תחילת קריאת הנביא והגורמים ליסוד מנהג ההפטרה מעורפלים עד היום הזה 7. טעמים והשערות שונות נאמרו בדבר וספרות שלמה נוסדה סביב למקורות הראשונים למנהג ההפטרה, ואילו גם השם „הפטרה" זכה לפירושים שונים. ולכן יש מקום לקבל את ההשערה הנ"ל שבזמן הקדומים היו מקומות שקראו בנביא לפני התחלת התפילה, אבל אז טרם קראו את ההפטרה יחד עם קריאת התורה. במיוחד לפי הדעה שקריאת הנביא באה במקום קריאת התורה שנאסרה ע"י הגויים, יש להניח שחכמינו לא יכלו להנהיג את קריאת הנביא בדיוק באמצע התפילה במקום קריאת התורה האסורה. יתכן שאו היה מנהג כזה לקרוא דברי הנביא לפני התפילה כמו שסוברים תוספות חכמי אנגליה, ואילך

5 אך ראה „שנויי נוסחאות" שהמילים „והוא נושא את כפיו" לא נמצאות אצל כמה ראשונים.

6 ראה ב"ח או"ח סוסי' קלב — וכן שם בט"ז בס"ק ב — בשם מה"ר מנחם מלונדריש, וראה דברי פרופ' בצלאל רות ב„תולדות רבנו אליהו מנחם מלונדריש" עמ' 28 בהקדמה לפירושי רבנו אליהו מלונדריש: מסתבר כי הלכות תפילה עמדו במרכז עניניה של יהדות אנגליה בימי הביניים, אחרי הלכות טריפה.

7 על הטעמים השונים ראה ב„אנציקלופדיה תלמודית", חלק י ערך הפטרה ובספר חזון המקרא מאת הרב יששכר יעקבסון שליט"א, חלק א' עמ' 22—18. החוקרים החדשים נוטים לדעה שמנהג ההפטרה אינו קשור עם גזרה על קריאת התורה, אלא במנהג לקרוא בצבור בספרי הנביאים. גם אם נקבל את דעת החוקרים יתכן שהגזרות על קריאת התורה בצבור נתנו דחיפה להתפשטות המנהג של קריאת הנביאים בצבור; כעין זה בהקדמה לפירוש ההפטרות מאת הרב מנדל הירש ז"ל.

רק אחר כך, אחרי ביטול הגזרה, הוברה קריאת הנביא לקריאת התורה — בתוך התפילה. רק אז נאמרה ההלכה, „המפטיר בנביא צריך שיקרא בתורה תחילה” (סוטה, ל”ט, ב’) והלכות דומות המסדרות את היחס בין קריאת התורה וקריאת ההפטרה. דוקא הצורך בהלכה זו מוכיח שלא תמיד קראו בנביא אחרי קריאת התורה. הלכות אלו בודאי נאמרו רק אחרי שהותרה שוב קריאת התורה בציבור (וכן בב”ח טור א”ח סי’ רפד) ואין להביא מכאן ראייה שקריאת התורה וקריאת הנביא היו תמיד סמוכות זו לזו. מהמשנה במסכת מגילה מוכיחים תוספ’ חכמי אנגליה שגם קריאת התורה וגם קריאת הנביא קדמו לתפילה, אבל אין הוכחה ברורה שקריאת התורה נהגה לקרוא לפני התפילה. מהמשנה בודאי אין הוכחה וגם לא מדברי רב בדף כ”ב, א’. מהמשנה יש להוכיח רק דבר אחר, — שקריאת הנביא קדמה לתפילה — ואין לנו אלא חידוש.

[ולוא כל המפרשים בביאור לשון „הפטרה”, יש לפרש מלה זו כפשוטה מלשון „פטר רחם” ו„פטר מים ראשית מדון” (משלי י”ז, י”ד) ופירושה — פתיחה (ודוקא לא „סילוק” כפירוש רבינו אבודרהם), והכוונה שפתחו את התפילה בדברי הנביא ולכן גם הצורך לכעין ברכת התורה לפני קריאת הנביא⁸, ורק אחר כך התפללו, וכלשון המשנה — „המפטיר בנביא הוא פורס על שמע והוא עובר לפני התיבה.”] מובן שהדברים הנ”ל הם בגדר של השערה בלבד, אבל להשערה זו יש סמך בדברי המשנה הנ”ל ובפירושם של חכמי אנגליה שרק עכשיו זכינו לאורו. מובן שהשאלה העקרית היא על סדר התפלה אליו התחסס התנא של משנה זו, ויתכן שמנהגו לא היה נפוץ בכל המקומות. דפוסי התפלה שלנו לא נקבעו ביום אחד וכידוע היו כאן התפתחויות שונות. ההשערה הנ”ל מתיחסת איפוא רק לסדר התפלה המוזכרת במשנה זו⁹.

ד.

נוסף לפירושים חדשים ישנה חשיבות כמעט לכל פירוש בלתי ידוע המתגלה בכתב יד. גרסאות חדשות, הן בש”ס, הן בפירוש רש”י, מהוות תופעות לווי לגילויים של פירושים בלתי ידועים שנכתבו בתקופת הראשונים. גם בכתב היד של פירושיהם של גדולי אנגליה מוצאים אנו גרסאות בש”ס אשר אינן זהות עם הגרסא המקובלת. המהדירים מציינים בהערותיהם את השינויים בנוסחאות, ביניהן נוסחאות המתאימות עם כתב יד מינכן הידוע וביניהן גם נוסחאות חדשות לגמרי. נציין כאן גרסא בפירוש רש”י ביצה, ה’, ב’ (ד”ה מכדי כתיב) שבהר סיני

8 ראה כסף משנה הל’ תפלה פרק יב, הל’ טו שהברכה לפני ההפטרה מכילה שני חלקים: ברכה על דברי הנביאים „אשר בחר בנביאים” וברכה לחלוק כבוד לתורה „הבוחר בתורה”. ברכה כפולה זו מובנת במיוחד לפי ההשערה שקריאת הנביא היתה לפני התפילה. 9 וראה ד”ר י’ היינמן ב„התפילה בתקופת התנאים האמוראים” (ירושלים תשכ”ד) עמ’ 144. לפי דעתו היו ברכות הכהן הגדול ביום הכפורים אחרי קריאת התורה וכן ברכות ההפטרה בגבולין אחרי קריאת הנביא כעין הקדמה לתפילה שלאחריהן, אך ראה שם בהערה 27 שברכות ההפטרה היו מלכתחילה סיומה של תפילת היום, וזה בניגוד לדבריו בפנים המאמר.

אחרי מתן תורה,, לא נסתלקה שכינה ממנו מילות האבחון תורה עד אחד בחדש [ניסן] שהוקם המשכן ועד בעשרים באייר שנעלה הענן". ברש"י יש כאן תאריך כפול,, עד אחד בחדש" וגם,, ועד בעשרים באייר". על קושי זה עמדו רבים, הצ"ח, הרש"ש ועוד. לא כ"כ קל להניח שיש כאן טעות דפוס, שהרי גם בתוספות שם מובאים דברי רש"י עם התאריך הכפול. בפירוש תוס' חכמי אנגליה מובא רק תאריך אחד, וז"ל בשם רש"י: ,,ותיר' הכי נמי דהא לא נסתלקה שכינה עד כ' באייר לשנה של אחריו". כך מובאים דברי רש"י גם בשיטה מקובצת, ולכן יש להניח שהרישא — ,,עד אחד בחדש" אינו מפירש"י לביצה אלא העתקה, כעין השתלה, מפירוש רש"י תענית, כ"א, ב' (ד"ה אל מול ההר ההוא) ,,עד אחד בניסן שהוקם המשכן ונסעה שכינה מן ההר וישבה לה על הכפורת". גרסתם של תוס' חכמי אנגליה מאשרת את דברי הרב קלמן כהנא שליט"א ב,,המעין", תמוז תשכ"ד, עמ' 33, (ומשם ב,,חקר ועיון", ח"ב, עמ' פ"ב) שיש לדחות את הגרסה ,,עד אחד בחדש".

הפירוש הנ"ל של רש"י בתענית מובא בהשלמה לתוס' חכמי אנגליה למסכת ביצה (עמ' 37—38) והמהדיר, הרב אברהם סופר שליט"א מצייין (הערה 13) שיש בהסתמכות של רבינו המחבר על פירוש רש"י לתענית הוכחה על זהותו של פירוש רש"י הנדפס לתענית, שיש עליו ערעורין רבים. מאידך לא דן הרב סופר על הסתירה בין פירוש"י בביצה ובתענית על תאריך סילוק השכינה מהר סיני. במאמר הנ"ל (הערה 21) כותב הרב כהנא שליט"א ,,ואין סתירה בין רש"י שלפנינו ובין רש"י שבתענית, שהרי כידוע רש"י בתענית אינו אלא מתלמידו של רש"י ולא מרש"י". עם הופעת תוס' חכמי אנגליה שהעתיקו את פירוש רש"י לתענית בשם רש"י אין אפשרות לטעון שהבאה זו אינה מפרי עטו של רש"י, אף שיש להודות שכנראה לא כל הפירוש למסכת תענית מרש"י¹⁰. את הסתירה בין רש"י בביצה ובתענית יש כנראה לפתור ע"י הכלל שרש"י פירש כל מסכתא ע"פ פירושו של אותו רב שרש"י למד אצלו מסכתא זו. על הכלל הזה עמד הרב יעקב עטלינגר בכמה מקומות ב,,ערוך לנר" וכן ר' אברהם ברלינר קיבל כלל חשוב זה¹¹.

ועוד הערות אחדות :

א. בהערה 34, ביצה ג', א' מקשה הרב אברהם סופר שבתוס' חכמי אנגליה מבואר שב,,גולה" עושים ב' ימים ראש השנה, והלא אפילו בירושלים עושים פעמים רבות ב' ימים. במיוחד מקשה הרב סופר על רש"י בערובין ל"ט, א', שבגולה עושין

10 גם אם ברור שפירוש מסוים אינו מרש"י אין לדחות לגמרי קושית המפרשים מפירוש זה על פירוש"י במקום אחר, שהרי יש לברר למה לא נחה דעתו של המפרש מפירוש"י במקום אחר. כך ממליץ בעל שדי חמד ב,,מכתב לחזקיהו" מגילה כב, א על קושית הגרי"ב מפירוש"י שם על פירוש"י תענית כז, ב. כמובן שכל זה רק אם הפירוש המיוחס בטעות לרש"י נכתב ע"י אחד מתלמידיו שהיה בקי בכל פירושי רבו.

11 ראה ערוך לנר סוכה מז, א (ד"ה ברש"י ד"ה ולינה), גדה סו, א (ד"ה מקואות), ו, כתבים נבחרים" לר"א ברלינר ח"ב עמ' 186 (הוצאה מתורגמת, ירושלים תש"ט). דרך אחרת להסביר שהראשונים מביאים במקום אחר פירוש שונה על אותו ענין מציע ה,,כסף משנה" הל' בית הבחירה פרק ג סוף הלכה יח: ,,ואפשר שרבינו (הרמב"ם) מפרש שני פירושים וכאן כתב האחד ושם כתב האחר". אך ראה שם על הגליון.

אתר דעת - מכללת הדעת
שני ימים ראש השנה, ואילו שיטת רש"י בראש השנה י"ח, א', שאפילו בגולה עשו
רק יום אחד משום שהולכין אחר רוב השנים דאין אלול מעובר. הרב סופר מסיים:
„ולא ראיתי מי שיעמוד על זה והדברים ארוכים". ויש להעיר שהגרש"י ז"ל שליט"א
דן בענין זה ב„מועדים בהלכה", מדור ראש השנה, פרק א' (עמ' ל"א) ע"ש, אך
גם שם לא צוינו דברי הנצי"ב ב„העמק שאלה" על השאלות מצוה מ"ו (דף
ר"צ) [וכן ב„מרומי שדה" ראש השנה י"ח, א'] הדגים בסתירה בין רש"י בערוכין
לרש"י בראש השנה.

ב. בפסחים נ"א, ב' איתא: „אמר ליה רב ספרא לרבי אבא כגון אנא דידיענן
בקביעא דירחא, ביישוב לא עבידנא מפני שינוי המחלוקת, במדבר מאי. אמר ליה
הכי אמר רב אמי ביישוב אסור במדבר מותר". על זה מקשים בתוס' חכמי אנגליה:
„במדבר מותר, וק' הא אמ' כל דבר שאסור מפני מראית עין, אפילו בחדרי חדרים
אסור, צ"ע, ע"כ".

המהדיר, הרב א"ד פינס תמה על הקושיה הנ"ל: „ויש לתמוה על תמיהת מחברנו
דהרי ההבדל פשוט, דרק במקום יישוב שנקבע בו איוה מנהג גזרו שגם בחדרי
חדרים אסור לשנות כדי שלא יבוא לעשות גם בפרהסיא או מפני שאי אפשר
למלאכה בצניעות כדפי' בתוס' כאן, אבל במקום שאינו יישוב אין לגזור שם כלום".
אבל גם דברי המהדיר אינם מובנים, במיוחד דבריו האחרונים, „אבל במקום
שאינו יישוב אין לגזור שם כלום", שהרי אחרי שכבר הגיע ליישוב בחוץ לארץ,
יש חיוב לשמור יום טוב שני גם במדבר, ואף שאין שם יישוב כלל גזרו חז"ל על
יום טוב שני במדבר, כמבואר במפורש בבעל המאור שם, וכן נפסק באו"ח, סי'
תצ"ו, סעיף ג'.

ג. כביצה י"ט, ב' דן רש"י (ד"ה מביא אדם תודתו בחג הסוכות) על המקור
לשלמי שמחה בחג, וכותב בתוך פירושו: „...אין שמחה אלא בבשר, שנאמר 'וזבחת
שלמים ואכלת שם ושמחת' והאי קרא בהר גריזים כתיב ולא בשלמי שמחת י"ט...".
בתוס' חכמי אנגליה הרגישו שדברי רש"י, „והאי קרא בהר גריזים כתיב" קשה
להבינם שהרי הפסוק הזה, „ואכלת שלמים ואכלת שם ושמחת" נאמר בהקמת האבנים
בהר עיבל (דברים כ"ז, ד—ז) ולכן מפרשים בתוס' חכמי אנגליה שכוונת רש"י
ב„והאי קרא בהר גריזים כתיב" לפסוק, „ושמחת בחגך" שנאמר בפרשת ראה ששם
מבואר בריש הפרשה נתינת הברכה על הר גריזים, ושם בפרשת ראה לא נזכרו „שלמי
שמחת י"ט" אלא רק מצות שמחת יו"ט, ע"ש.

המהדיר, הרב אברהם סופר מעיר, שלא ראה מי שהרגיש בקושי זה בפירוש
שמזכיר הר גריזים במקום הר עיבל. הרב סופר מוסיף ומציין לשון רש"י סוכה, מ"ב,
ב' (ד"ה השמחה) שהפסוק וזבחת שלמים, „בהר גריזים ובהר עיבל כתיב", וגם שם
לא העירו המפרשים על המילים, „בהר גריזים".

דומני שכאן דוגמא נוספת איך פירושיהם של חכמי אנגליה מעירים על דיוקים
בפירוש רש"י שמפרשים רבים לא הרגישו בהם.

לומדי תורה בישראל בודאי יתעמקו בפירושיהם של גדולי ישראל באנגליה,
חבריהם ותלמידיהם של בעלי התוספות ביבשת אירופה, אשר למדו בהתמדה ומתוך
עיונים חדשים בש"ס ובמפרשיהם. אשרי מי שבחר בהם ובמשנתם.

הערה בענין בטול הסנהדרין

למאמר הרב נתן אורטנר: בטול הסנהדרין והסמיכה וחידושים (המעין, כרך יא גליון א) אורשה להעיר:

המחבר הנכבד בגשתו לדון בבעיה היסטורית מימי התנאים והאמוראים לא נזקק כלל לחיבורו המקיף והיסודי של ר' יצחק אייזיק הלוי זצ"ל, „דורות הראשונים“. אילו עיין המחבר, המנסה לתמוך יתדותיו על דברי חכמינו ז"ל, בספרו של אותו חכם וגדול בתורה, היה ניצל מטעויות אחדות. לדוגמה:

שלטונם של נציבי רומי ביהודה החל לא ארבעים שנה לפני חורבן בית שני אלא למעלה מששים שנה. עשרים שנה ומעלה עברו משנת הדחתו של ארכילאוס בן הורדוס עד שגלחה סנהדרין מלשכת הגזית. תקופת-ביניים זו היתה דוקא זמן של חידוש ריבונותה וסמכויותיה של הסנהדרין בנשיאותו של רבן גמליאל הזקן. (דורות הראשונים, כרך שלישי, חלק שני [כרך ב בהדפסה החדשה], שנו ע"ב; כרך רביעי, חלק ראשון [נדפס בספר הזכרון לר"א הלוי, בני-ברק תשכ"ד], עמ' 146 ואילך).

ועוד:

דיני נפשות ניטלו מידי הסנהדרין בשעה שהשלטון הרומי החל להתערב בדינם של החכמים ולהצר את צעדיהם בהנהגת העם. היה זה בימי הנציב פונטיוס פילאטוס, ואם כי אין ראיה חותכת לדבר, אבל רגלים חזקות יש לו, שהימנעותה של הסנהדרין מלדון דיני נפשות באה הן ביזמת החכמים הן בפקודת השלטון הרומי. לגבי טעמי החכמים העלה בעל דו"ה השערה סבירה מאד: נאשמים רבים העמידו את עצמם תחת חסות הממשלה הרומית והיו אפוא מוגנים מפני כוח השיפוט של הסנהדרין. מכל מקום מוטב היה ליישב את דברי בעל קרבן-העדה מכוח סברתו של הר"א הלוי מאשר להשאיר אותו בצריך-עיון מתוך מיעוט העיון (דו"ה, כרך שלישי, שם בסוף; כרך רביעי, שם).

ועוד: במקום להקשות על הרמב"ם מן המשנה בסוטה (מח.) מוטב היה לעיין היטב בדו"ה כרך שלישי, חלק א, לא ע"ב ואילך, ולדון בהשערותו המקורית שמדובר בביטול הסנהדרין בימי גביניוס לאחר כיבוש פומפיוס, מאה-ועשרים שנה ומעלה לפני חורבן הבית. אין לומר: קבלו דעתו של ר"א הלוי, אך חוקר רציני בדברי חז"ל על קורות ישראל לא יתעלם ממנה ולא ידלג גם על דברי רד"צ הופמן ז"ל בענין זה, שנתפרסמו בכרך החמישי של הסנתחון של יידיש-ליטערארישע געזעלשאפט, ביחוד בעמ' 236.

ובשולי הדברים: אף לו היו דברי המחבר נקיים משיבושים, ודאי שרבים מקוראי „המעין“ היו תמהים ומצרים על כך, ששמו של ר"א הלוי, אבי ההיסטוריק-גרפיה היהודית הנאמנה לדברי חז"ל, אינו זוכה לאיזכור, בעוד שספר מחקר על הסנהדרין, שמחברו אינו תמיד שלם באמונת חכמים, נמצא ראוי לדיון.

בהקשר להערותיו של ד"ר מרדכי ברויאר, ברצוני להקדים: אינני ממעט, חלילה, כמלוא נימה מגדולתו של רבי יצחק אייזיק הלוי זצ"ל, בעל „דורות הראשונים“, כאבי ההיסטוריוגרפיה היהודית הנאמנה לדברי חו"ל. אלא שדוקא בנקודות הספציפיות בהן נגעתי במאמרי, לא ראיתי את השערותי כמבהירות אותן. נדמה לי כי אין בכך כל טעם לפגם. אמנם שטחים מסוימים במדע מבוססים על השערות ואכסיומות בלבד. אבל אין בהימנעות מהתבססות על השערות מסוימות שאינן גראות לי — אף אם אומרן הוא ר' יצחק אייזיק הלוי — משום „מיעוט העיון“. ומה שהזכרתי ספר אחד „שמחברו אינו תמיד שלם באמונת חכמים“, עשיתי זאת במתכוין (בהערה) כדי להראות את רעיונות ראיותיו, על מנת ל„צנן“ קמעה את אלה הנחפזים להתלהב מכל „מחקר“ בעניינים הנוגעים לדברי חו"ל, (ועל כן צינתי במיוחד את שם ההוצאה הדתית שהו"ל את הספר).

ועתה לגופן של ההערות:

- א. בענין שלטונם של נציבי רומי, אמנם נראה לאור הערתו, כי לא נוסח כהלכה משפט אחד במאמרי הנ"ל. כאשר כתבתי „בתקופה זו, 40 שנה לפני חורבן בית שני, החל שלטונם של נציבי רומי“ לא התכוונתי שבדיוק 40 שנה לפני החורבן, רק החל מעשית שלטונה של רומי. בודאי שהוא החל כבר 20 שנה לפני כן, אלא שבאותה תקופה — 40 שנה לפני החורבן — העמיק שלטונם ונוצר הרקע לביטול דיני נפשות (אשר ביסודו גם הלוי אומר כן אלא הסברו שונה). בתקופת שלטון של מאות שנים, 20 שנה גם התחלה תיקרא.
  - ב. אף אם נאמר „שתקופת בינים זו היתה דוקא זמן של חידוש ריבונותה וסמכויותיה של הסנהדרין בנשיאותו של ר"ג הזקן (יעבץ אומר שזה היה לאחר גלותה מלשכת הגזית, ח"ה, עמ' 128) — אין בכך כל סתירה לביטול דיני נפשות לאחר מכן, מהנמוקים שהזכרתי.
  - ג. המעיין היטב בדברי בעל „דורות הראשונים“ בסוף כרך ג', ובעיקר בדבריו שנדפסו בספר הזכרון שיצא לכבודו (עמ' 146) יראה בעליל שגם הלוי אינו אומר שהשלטון הרומאי נטל מן הסנהדרין את הזכות לדון דיני נפשות. בגלל הגנת הרומאים על אורחיהם, נוצר מצב בו רצחים מסוימים לא יכלו להיות גשפטים ע"י הסנהדרין, בהיות להם הזכות להיות גידונים בפני בית דין רומאי בזכות אורחותם הרומאית. ומאחר שראו חברי הסנהדרין כי לא מתקיים הכלל התורתי „משפט אחד יהיה לכם“, כי לא כל רוצח יכלו לשפוט וזהו, כיון דנפשי רוצחין“, לכן נטשו את לשכת הגזית ע"מ שלא ידונו כלל דיני נפשות. לפי זה אין כאן הפקעת סמכותה של הסנהדרין אלא צמצום סוגי החייבים להישפט אצלה.
  - ד. השערות של הלוי בענין ביטול הסנהדרין המוכר בסוטה מה, כאילו המדובר בביטול שלטונה הכללי הרחב יותר, כ־120 שנה לפני החורבן, קשה ואכמ"ל על אודותיה וראיותיה. אבל אף לפי"ד בודאי שאי אפשר לומר שזו דעת הרמב"ם, כי הוא מפרש בעליל — כפי שהבאתי והוכחתי במאמרי — שהכוונה לתקופת החורבן עצמה, דבר שהלוי שולל באמרו שאילו כן היה צריך להיות כתוב: משחרב הבית וכדו'.
- בסכום: לא ראיתי במסגרת מאמר מצומצם, להתייחס להשערות אשר לענ"ד הן קלושות — ולהפריכן, אך ורק משום אומרן. וצל לי אם מאן דהוא מצר על כך.
- ה. את דברי רד"צ הופמן זצ"ל, לא ראיתי לצערי. וגם עתה עדיין לא זכיתי לראות את הספר הנ"ל.

נתן אורטנר

אפשר להזמין תדפיסים מהסמפוזיון "דמותו של רב בישראל". גם מהמאמר "מצות השלום" שהופיע בגליון האחרון אפשר עוד להשיג תדפיסים. המחיר חצי לירה. רבנים ובני תורה יכולים לקבל תדפיסים ללא תשלום; לכן רצוי שבני הישיבות יזמינו את התדפיסים במרוכז.

מערכת המעין

רח' צפניה 26, ירושלים

המשתתפים בגליון זה (חוץ מהמשתתפים בסמפוזיון):

הרב קלמן כהנא, קבוץ חפץ חיים.
ד"ר ישראל מאיר לוינגר, רח' יצחק ברויאר 2, בני ברק.
הרב חנוך זונדל גרוסברג, רח' כובשי קטמון 1, ירושלים.
פרופ' ד"ר שמשון ברויאר, רח' אלחריזי 3, ירושלים.
יונה עמנואל, רח' צפניה 26, ירושלים.
ד"ר מרדכי ברויאר, שדרות מימון 54, ירושלים.

העורך האחראי: יזנה עמנואל, רח' צפניה 26, ירושלים